

О. Н. ХОРОШКОВСЬКА
Н. О. ВОСКРЕСЕНСЬКА
А. О. СВАШЕНКО

УКРАЇНСЬКА МОВА

МОВА І МОВЛЕННЯ ПРАВОПИС

*Рекомендовано Міністерством освіти і науки України
(Лист № 1/11-450 від 05.02.2004 р.)*

Видано за рахунок державних коштів. Продаж заборонено

Умовні позначення:

— межа кожного уроку;

— вправи для виконання вдома:

А — звичайні,

Б — підвищеної складності;

— поміркуй.

Навчальне видання

*ХОРОШКОВСЬКА Ольга Назарівна,
ВОСКРЕСЕНСЬКА Наталія Остапівна,
СВАШЕНКО Алла Олександрівна*

УКРАЇНСЬКА МОВА

МОВА І МОВЛЕННЯ. ПРАВОПИС

**Підручник для 4 класу загальноосвітніх шкіл
з російською мовою навчання**

Рекомендовано Міністерством освіти і науки України

Керівник проекту «Підручник» *С. І. Атаманенко*
Редактор *Л. В. Молодова*. Художній редактор *І. О. Ком'яхова*
Технічний редактор *Г. Г. Саливон*. Коректори *Л. О. Волинська, А. І. Сергієнко*
Комп'ютерна верстка *І. В. Коваленко*

Підписано до друку 09.06.2004. Формат 70х100 1/16. Папір офс. Гарнітура Шкільна
Друк офс. Ум. друк. арк. 11,7+0,325 форзац. Ум. фарбо-відб. 48,74
Обл.-вид. арк. 7,44+0,48 форзац. Тираж 140 000 пр. Вид. №10. Зам. №13-04
Видавництво «Промінь». 01133 Київ, вул. Івана Кудрі. 32
Відділ реалізації тел. (044) 254 2930

Свідцтво про внесення до Державного реєстру суб'єктів видавничої справи
ДК №1314 від 31.03.2003 р.

Віддруковано на ВПК «Глобус», 79035 Львів, Зелена, 101 5

Хорошковська О. Н.

X82 Українська мова: Мова і мовлення. Правопис: Підруч. для 4 кл. загальноосвіт. шк. з рос. мовою навчання / О. Н. Хорошковська, Н. О. Воскресенська, А. О. Свашенко. — К.: Промінь, 2004. — 144 с.
ISBN 966-8512-07-3.

ББК 81.2УКР-922

© О. Н. Хорошковська,
Н. О. Воскресенська,
А. О. Свашенко, 2004
© Видавництво «Промінь»,
художнє оформлення, 2004

ISBN 966-8512-07-3

ДЕРЖАВНИЙ ГІМН УКРАЇНИ

Слова *Павла Чубинського*,
Музика *Михайла Вербицького*

Ще не вмерла України і слава, і воля,
Ще нам, браття молодії, усміхнеться доля.
Згинуть наші воріженькі, як роса на сонці.
Запануєм і ми, браття, у своїй сторонці.

Приспів:

Душу й тіло ми положим за нашу свободу
І покажем, що ми, браття, козацького роду.

СЛОВО

А Вкраїни ж мова —
мов те сонце дзвінкотюче,
мов те золото блискуче,
вся і давність, і обнова —
українська мова.

Розцвітай же, слово,
і в родині, і у школі,
й на заводі, і у полі,
пречудесно, пречудово —
розцвітай же, слово!

Хай ізнов калина
червоніє, досягає,
всьому світу заявляє:
— Я — країна Україна,
на горі калина!

Павло Тичина

Як у вірші «Слово» сказано про українську мову? До чого закликає поет?

Попрацюйте в парах.

Поставте один до одного запитання за змістом вірша й дайте відповіді.

МОВА І МОВЛЕННЯ. ПРАВОПИС

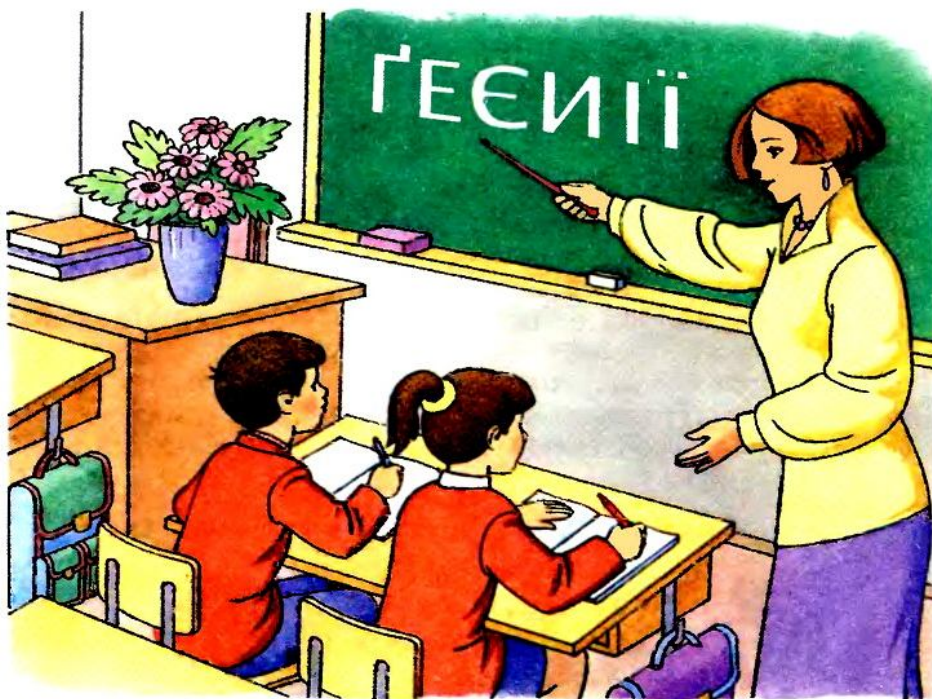

ПОВТОРЕННЯ ВИВЧЕНОГО В 3-МУ КЛАСІ

§ 1. Усне й писемне мовлення Звуки і букви Норми української вимови

1. Розглянь малюнок. Назви букви, зображені на дошці. Які з них позначають два звуки?

2. Уяви себе на місці вчительки (вчителя), яка навчає лісових звірят. Про що, скориставшись записом на дошці, ти розкажеш своїм учням?

Пригадай!

гласные
согласные

звук

голосні
приголосні

звук

3. Запиши великі й малі букви, яких немає в російській мові, та слова з ними. Пам'ятай про культуру запису. Пиши уважно й охайно. Ретельно звірай написане.

2. 1. Прочитай вірш. Про що в ньому розповідається? Спиши. Назви звуки у виділених словах. Поясни їх правопис.

Красивий, **щедрий** рідний край,
І мова наша — **солов'їна**.
Люби, шануй, оберігай
Усе, що зветься Україна.

Вітчизна
Батьківщина

І. Січовик

2. Добери спільнокореневі слова до слова *Україна*. Познач у них закінчення й основу.

3. Попрацюйте в парах.
Побудуйте діалог за змістом вірша *Ігоря Січовика*.
Початок діалогу може бути таким:

— Як називають Україну?

— ...

Закінчіть діалог словами:

— Хотілося б, щоб ...

Україна
український

3. Незнайко сказав, що у слові *дощ* кількість звуків і букв однакова. Ти погоджуєшся з цим? Доведи свою думку. Міркуй так: «Я гадаю, що у слові *дощ* кількість звуків і букв ..., тому що ...».

4. 1. Вимови слова – *на́зви* предметів на малюнках.

2. Якому з них відповідає така звукова схема: $\boxed{= \cdot - \cdot -}$?
3. Опиши одну з тварин (на вибір).

5. Розглянь малюнок. Про кого розповідали лісові звірі? Спробуй і ти розповісти про свою родину.

6. 1. Прочитай вірш, правильно вимовляючи слова. Перші два речення вивчи й запиши з пам'яті.

Пам'ятай! В українській мові звук [ч] вимовляється твердо. Пом'якшений [ч'] вимовляється лише перед [і].

Чапля-чепуха-чапачі
По болоту чапу, чапу.
Сіра чапля тихо чапа,
А за нею — чап-чап-чі
Чапля-чепуха-чапачі.
Чапля каже: — Нум до тата,
До гніздечка, до води.
Чапля-чепуха, чапля-чепуха
Наддають хутчій¹ ходи.

А. Камінчук

2. Добери синоніми до слів *чапати*, *хутчій*. З одним із них склади й запиши речення.

¹ *Хутчій* — быстрее.

7. А. Прочитай вірш. Це опис чи розповідь? Спиши, поясни правопис виділених слів.

У мого хлоп'яти
З неба — оченята.
На маленькім личку —
Із калини щічки.
Чубчик — з колосочків,
Голос із дзвіночків.

К. Гончар

Б. Подумай і скажи, якого кольору у хлопчика очі, щоки, чубчик. Який голос? За таким самим зразком склади й запиши опис дівчинки, але не обов'язково у віршованій формі.

8. 1. Назви звуки, які позначаються такими буквами: дз, дзь, дж, щ, ч, ї, є, ц, ць.
2. Запиши слова з цими буквами.
9. 1. Прочитай, правильно вимовляючи звуки [дж], [дз], [дз'].

ЛІСОВЕ ДЖЕРЕЛЬЦЕ

Лісове джерельце,
Добре в нього серце —
Всім дає водиці:
І звіратку, й птиці,
Дереву, травині,

Квітці і людині.
Тому й не міліє,
Дзюркотить, радіє
І з лісів дзвінкою
Витіка водою.

М. Чепурна

2. Що означає тут «добре» серце? Яким синонімом можна замінити це слово?

3. Попрацюйте в парах.
Побудуйте діалог за змістом вірша.

10. 1. Прочитай, правильно вимовляючи виділені слова.

Вимовляємо:
в'є[ц':]я

Пишемо:
в'ється

ХМІЛЬ І ДЖМІЛЬ

По тичині в'ється хміль.
Біля хмелю в'ється джміль.
— Шу-шу-шу, — шумкоче хміль.
— Дзу-дзу-дзу, — дзумкоче джміль.

А. Камінчук

2. Подумай і скажи, чи однакове значення має слово *в'ється* у перших двох реченнях.

3. Спиши вірш. Підкресли слова, в яких кількість звуків і букв різна. Доведи свою думку. Міркуй так: «Я підкреслив слово ..., бо в ньому звуків ..., а букв ...».

11. 1. Прочитай слова. Подумай, на скільки груп їх можна поділити. За якою ознакою?

Голуб, кров, ніч, пір'я, буквар, календар, олівець, вітерець, сім'я, завдання, в'юн, зілля, м'яч, читання.

2. Спиши слова, поділяючи їх на групи. Поясни правопис кожної з них. Міркуй так: «До першої групи я відніс (віднесла) слова: ..., ..., ..., ..., тому що в українській мові є ...».

12. А. 1. Прочитай вірш, додержуючи правил української вимови. Спиши.

МАЛИЙ ЛИСТОК

Вже прощаються лелеки,
Бо почули зиму.
Листя жовте в край далекий
Теж хотіло б з ними.
І листок малий, мов пташка,
Дзьобиком киває,
А злітати в небо страшно —
Крилець-бо немає.

жовте лістя

В. Орлов

2. Підкресли слова, в яких є букви, що позначають два звуки.

Б. За змістом вірша склади невеликий текст-розповідь, який би починався так:

Настала осінь. ...

13. 1. Прочитай слова.

Його, льон, район, підйом, сьогодні, льотчик, зйомка, синього, мальований.

2. Яким з них відповідають такі звукові схеми: $-- = ' --- \cdot$,

$= \cdot - ' - = \cdot$?

3. Спиши слова. Поясни їх правопис. Склади речення зі словом *знайомий*.

14. 1. Прочитай. Вивчи й запиши з пам'яті.

У козацьких шароварах
Ходить джміль по квітнику
Й поглядає, чи не варять
Джем із вишень у садку.

знайомий

М. Луговик

2. Підкресли слова, в яких є м'які приголосні звуки. Поясни, чому потрібно вживати *ь*.

Розрізняй!

вишен — вишень

гривен — гривень

3. Зі словами української мови склади речення.

Пригадай! В українській мові приголосні **б, п, в, м, ф** та **р** у кінці слів вимовляються твердо: *стен, сім, буквар*.

15. 1. Переклади подані слова українською мовою, правильно вимови й запиши їх.

Голубь, кровь, ночь, палец, камешек, ранец, мяч, пять, девять.

2. Перевір за російсько-українським словником, чи правильно ти виконав завдання. Виправ помилки, якщо вони є, та поясни правопис українських слів. Міркуй так: «У кінці слів ... , ... , ... звуки вимовляються ... , тому в українській мові ...».

16. 1. Прочитай народні вислови. Як ти їх розумієш?

1. Не розіб'єш горіха — то не з'їси й зернятка.
2. Заздрість здоров'я їсть. 3. На чужім подвір'ї і мухи б'ють. 4. Батьком-матір'ю не хвалися, а хвалися ділом.

2. Спиши. Поясни правопис виділених слів.

Пригадай! Якщо у слові звук [й] вимовляється після твердого приголосного перед [а], [у], [е], [і], то позначай його на письмі апострофом, а після нього пиши букви я, ю, є, ї: м'яч, п'є, в'юн, з'їзд.

Під час читання на місці апострофа треба вимовляти звук [й].

17. А. Запиши, у кого хто, вибираючи з дужок правильний варіант.

У горобчика — горо(бя/б'я)тка.

А в голубки — голу(бя/б'я)тка.

У соло(в'ї/ві)хи — соло(вя/в'я)тка.

А в ластівочки — ласті(вя/в'я)тка.

Б. 1. Запиши слова, замінюючи звуковий запис буквеним.

Під[йі]зд, під[йо]м, бур[йа]н, міль[йо]н, об[йа]ва, комп[йу]тер, п[йа]ть, п[йе], зна[йо]мий.

2. В яких словах ти не написав(ла) апостроф? Чому? Склади з кожним з цих слів речення й запиши їх.

18. 1. Подумай і поясни:

а) чому в словах *Мар'яна, бур'ян, подвір'я* треба писати апостроф, а в словах *буря, рядок, буряк* — не треба;

б) чому в словах *плátтя, взуття, вугілля, гілля, знання, колóсся* є подвоєння букв, а в словах *каса, клас, алея, тролейбус, група, колектив* — немає.

2. Запиши ці слова у дві колонки. До слів другої колонки добери інші, які відповідають на питання яка? який?, і запиши утворені словосполучення.

19. Попрацюйте в парах.

1. Розгляньте малюнок. Обговоріть тему майбутнього тексту.

2. Складіть і запишіть текст за поданим планом. Уживайте такі слова: *на узліссі, змагання, вболівальниками були, суддею був.*

1) Хто вирішив провести футбольне змагання? Де?

2) Які команди грали у футбол?

3) Кого звірі обрали суддею?

4) Хто вболівав за команду зайців?

5) Із яким рахунком міг закінчитися матч?

6) Хто переміг?

3. Доберіть до тексту заголовок.

Український народний вислів

Намилити чуба — покарати кого-небудь.

 20. А. Прочитай текст. Добери заголовок. Спиши. Поясни правопис виділених слів.

Була чудова пора золотої осені. Схили круч і кущі в лісі набули червонястих кольорів. А верховіття

дерев у парках було ще зелене. На алеї падало жовте листя. Воно золотом блищало від сонячного проміння.

Б. Продовж текст, починаючи його так:

А наступного дня пішов дощ ... .

§ 2. Будова слова. Спільнокореневі слова

Пригадай!

Основа — ; закінчення — ; корінь — ; суфікс — ; префікс — .

21. 1. Визнач будову таких слів: *пісня, пісенний, пісенька, піснярі*.

2. Незнайко, виконуючи цю вправу, подумав, що в слові *пісня* корінь *пісн*. Чи це так? Доведи своє твердження, використовуючи вирази: «Я гадаю, що ...». Або: «На мою думку, ...».

22. Добери слова, що мали б таку будову:

; ; ; ; .

23. Прочитай. Випиши спільнокореневі слова. Познач корінь.

Тато мій — рибалка. Я теж люблю рибалити. Одного ясного сонячного дня ми пішли на риболовлю. У воді на мілині плавало безліч маленьких рибенят. Це був справжній рибний дитячий садок. Тільки от великі риби, почувши нас, повтікали.

Зверни увагу! Риболовля — процес ловлі риби, *рибалка* — той, хто ловить рибу.

24. Попрацюйте в парах.

1. Пограйтеся у гру «Третій — зайвий». Знайдіть у кожному рядку «зайве», на ваш погляд, слово. Доведіть, що не помиляєтесь.

Білий, біль, білісінький.
Синій, синівський, синюватий.
Сільський, сільничка, сіль.
Місток, місто, міст.

2. Запишіть слова, що залишилися. Розберіть їх за будовою.

25. А. 1. Розглянь малюнок. Подумай, з яких рибок можна утворити слова, а з яких — ні. Чому? Запиши утворені слова.

2. Скільки груп спільнокорених слів у тебе вийшло?

Б. Добери спільнокореневі слова до поданих. Доведи, що не помиляєшся. Запиши їх.

Співати, миритися, боронитися.

26. 1. Прочитай слова. Серед них є спільнокореневі й синоніми. Погрупуй їх за ознаками й запиши спочатку синоніми, а потім — спільнокореневі.

Ходити, ходьба, човгати, сунутись, перехід, плентатись, вхід, крокувати, захід, тупцювати.

2. З двома-трьома спільнокореновими словами склади й запиши речення.

Пригадай! В українській мові дзвінкі приголосні не оглушуються, крім звука [г] у деяких словах.

Вимовляємо:

во[х]кий

ле[х]кий

—

—

Пишемо:

вогкий

легкий

27. 1. Прочитай слова першої колонки. Що їх об'єднує? Написання якої букви слід перевіряти? Чи є серед цих слів перевірне?

легкий

легéнький

полéгшено

залегкий

зітхну́ти

задача

вітерець

робота

2. Спиши, добираючи до слів першої колонки слова з другої так, щоб утворились словосполучення.

Пригадай! В українській мові у словах *молотьба, боротьба, просьба* глухі приголосні [т'] [с'] під впливом наступного дзвінкого [б] одзвінчуються.

Вимовляємо:

моло[д']ба

боро[д']ба

про[з']ба

—

—

—

Пишемо:

молотьба, бо молотити

боротьба, бо боротися

просьба, бо просити

28. 1. Прочитай текст. Випиши у стовпчик слова, в яких звуки треба позначити буквами. Поряд запиши в дужках слова для перевірки.

Довго змагалась осінь із зимою. Укривала во[х]ку землю рі[з']бленим золотим листям, застинала її прозорим серпанком¹ туманів. Обвішувала калину й шипшину багряним намистом. Та боро[д']ба виявилась нерівною. Зима перемогла. Ранком калюжі вкрились кри[х]ким льодком. Ле[х]кий, пухкий сніжок ліг на землю.

2. Попрацюйте в парах.

За змістом тексту побудуйте діалог. Розпочніть розмову зі звертання та запитання «Як змагалась ...?»

¹ *Серпа́нок* — дымка.

29. 1. Прочитай загадки, чітко вимовляючи дзвінки приголосні у виділених словах. Відгадай загадки.

1. Що це, що це за домок,
Ходить **без доріжки**?
Схожий він на колобок,
А під дахом — **ніжки**.
2. Біла грядка, чорні зернятка.
Посіяла по **порядку**
Та й маю **загадку**.
Хто зернятка знає,
Той і відгадає.

2. Одну із загадок вивчи й запиши з пам'яті, а потім звір свій запис з підручником.

30. А. 1. Прочитай речення. Спиши. Підкресли слова з орфограмами.

1. Легко сказати, а важко зробити. 2. Найбільша просьба до всіх: «Будьте чемними!» 3. Чемність — ознака високої культури людини. 4. Боротьба на футбольному полі закінчилася перемогою київського «Динамо».

2. Чи є серед записаних речень прислів'я? Назви в ньому слова-антоніми.

Б. Прочитай. Спиши, добираючи з дужок потрібну букву. Доведи, що не помиляєшся.

Я — нащадок одвічних хліборобів. Ми з татом їдемо мотоциклом у поле. Ось і воно. Л(е/и)(г/х)-кий вітерець ледь колихає колосся. Піднімаємось на комбайн. Рівно загуркотів його дв(е/и)гун. Пол(и/е)лося в бункер важке янтарне з(е/и)рно. Так одразу відбувається і ко(с/з)ьба, і моло(т/д)ьба. Йде збирання нового врожаю. І ми з батьком беремо в цьому участь.

Зверни увагу!

Неправильно:

приймати участь

Правильно:

брати (взяти) участь

Сторінка для допитливих

1. Розгадай ребуси.

7я

5''х

2. Слова-відгадки запиши. Чи можна вважати, що вони записані за одним правилом?

Слово *змія* означає «та, що по землі лізе», *їжак* — «той, що з'їдає змій», *ведмідь* — «той, що знає (відає), де мед».

Спробуй пояснити, як одержали свою назву *носоріг*, *лінивець*, *мурашкоїд*.

НАШІ ІМЕНА

Очевидно, у кожному класі є Катрусі, Наталочки, Оксаночки або Ксені.

Правда ж, цікаво знати, звідки взяли такі імена і що вони означають?

Так ось, ім'я *Катерина* прийшло до нас з грецької мови й означає *чиста, свята*.

Ім'я *Наталя* прийшло з латинської мови й означає *рідна*.

Усім відоме ім'я *Оксана*. Здається, це давнє українське ім'я. Але ні. Воно також прийшло до нас з грецької мови і звучало як *Ксенія*, що означало *гостинна*, а ще ... — *чужоземка*.

§ 3. Текст

Пригадай! В українській мові, як і в російській, є тексти-розповіді, описи, міркування.

31. Прочитай і продовж речення.

Якщо у тексті описується хтось або щось, то це текст — ... .

Якщо у тексті розповідається про те, що відбулося (відбувається, буде відбуватися), то це текст — ... .

Якщо у тексті доводиться якесь твердження або правильність чи неправильність певної думки, то це текст — ... .

32. Попрацюйте в парах.

1. Прочитайте тексти. Який з них є описом, який — розповіддю, який — міркуванням? Доведіть свою думку.

КІТ ВАСЬКО

Кіт Васько́ — пусту́н і витівник. То в черевик залізе, то в піч шугоне і вийде звідти не сірий, а чорний. А то почне ганятися за синичкою і здійме страшний переполюх.

За В. Васильчуком

ЛЕЛЕКИ

Ранок. На луках туманець стелеться. Лелеки вздовж болота походжають, як матроси у чорних штаних і білих-пребілих сорочках. Походжають, походжають на своїх тонких і довгих ногах. Потім, дивись, і знявся котрийсь, полетів, а в червоному дзьобі — жабеня. Це він дітям своїм, лелеченятам, сніданок поніс.

За Гр. Тютюнником

ЧАПЛЯ

У чаплі чорні смуги обіч голови. Її смішний чуб на потилиці теж чорний, наче вивалений у свіжому болоті. Довга чаплина шия біліє, чистесенька, бо, мабуть, старанно вимита. Чапля мовби вгрузла,

піднявши одну ногу, й так чудно бачити її на тоненькій другій, од якої падає на воду хистка¹ тінь.

Є. Гуцало

2. Коли ви доводили свою думку, ви будували текст: розповідь, опис чи міркування?

3. Спишіть один з текстів, додавши ще одне речення, яке б закінчувало текст.

Пригадай! Як будувати текст?

I частина — **зачин**, у якому зазначається час або місце якоїсь події чи називаються дійові особи. («Це було влітку...». Або: «У мене є друг Василько»).

II частина — **головна**. У ній розгортається думка, зазначена в зачині (Що саме було? Яка пригода трапилась з другом або який він?).

III частина — **закінчення**. Це останні 1–2 речення, в яких узагальнюється сказане, підбивається підсумок.

33. 1. Прочитай текст. Назви в ньому зачин, основну частину й закінчення. Добери до тексту заголовок.

Минають дні — сонячні, теплі. Небо, мов скельце. Вёрхи на павутинках літають павучки. Знову з'явилась мошва¹, а разом з нею і бабки. Пурхають метелики. Зацвітають анемони, шавлія, ковила. Нічого не скажеш — літо! Але бабине...

За В. Севастьяновим

2. Поясни вираз «небо, мов скельце».

3. Добери свій зачин, який би не порушував зміст тексту, а уточнював його. Спиши текст.

34. 1. Прочитай текст. Визнач його складові частини. В якій з них висловлена головна думка? Спиши цю частину.

ДВІ СЕСТРИ

На невеличкій галявинці стоять два дерева: сосна й береза. Дві сестри — старша і молодша.

¹ Хисткий — тут: тінь, яка гойдається.

Старша — сильна і висока, молодша — тендітна і ласкава.

Старша оберігає молодшу від сильних бур і вітрів, а молодша ласкаво дякує їй. Гілля цих дерев переплелось, стовбури майже торкаються один одного, і разом вони тягнуться до сонця.

Ось як треба жити на землі, і тоді в усьому світі буде мир і щастя.

Г. Демченко

2. Поясни правопис виділених слів.

3. Поміркуй, для чого в тексті вжиті антоніми. Назви їх.

галявіна

Зверни увагу! В українській мові, як і в російській, кожну частину тексту починаємо писати з абзацу, тобто з нового рядка, зробивши невеликий відступ.

- 35. А. 1. Прочитай текст. Знайди в ньому зачин, головну частину й кінцівку. Чи правильно вони розташовані?

ДЛЯ ЧОГО ПІВНЕВІ ГРЕБІНЕЦЬ

Через те він у нього такий пишний. У нашого півня червоний гребінець. А вдень ходить, розпустивши хвоста. Уночі, як тільки кури посідають на сідало, півень бере свій гребінець і розчісує барвистого хвоста.

Розчесавши хвоста, півень кладе гребінець на голову.

В. Сухомлинський

2. Побудуй текст правильно й запиши його. Який текст ти записав — розповідь, опис чи міркання? Обґрунтуй свою відповідь.

Б. 1. Прочитай початок тексту і добери за ним заголовок.

Мама називає Олю помічницею, бо донька їй в усьому допомагає. Оля...

2. Продовж текст. Яка його головна думка?

3. Який у тебе вийшов текст: розповідь, опис чи міркування?

РЕЧЕННЯ

§ 4. Речення. Види речень за метою висловлювання

36. 1. Прочитай. Подумай і скажи, скільки тут речень. Назви їх. Доведи, що не помиляєшся.

Вчора ще дзвеніли коси в гаї на лужку нині ж там стоїть вже осінь в жовтім кошушку.

В. Ладигець

Пригадай! За метою висловлювання речення бувають **розповідні** (повествовательные), **питальні** (вопросительные), **спонукальні** (побудительные).

У кінці речень може ставитися крапка, знак питання, знак оклику.

2. Подумай і скажи, коли який знак ставиться.

37. Прочитай текст. Добери до нього заголовки. Спиши, ставлячи у кінці кожного речення потрібний знак. Поясни їх використання.

Усі слова людської мови зібрані у словники Як же відшукати серед величезної кількості слів одне, потрібне слово Тут тобі допоможе знання алфавіту

Отже, спочатку вивчи алфавіт Вивчив Тепер бери в руки словник і шукай потрібне слово

38. 1. Прочитай речення. Знайди слова-звертання. Зверни увагу на їх місце в реченні.

— Коржику коржику я тебе з'їм

— Та не їж мене вовчику-братуку

— Де ти білочко живеш
Що ти білочко гризеш

2. Спиши, ставлячи потрібні розділові знаки.

39. 1. Прочитай.

Одного разу діти працювали з комп'ютером. На моніторі вони побачили такі слова...

І раптом ці слова «вишикувалися» так...
А потім так...

2. Визнач, скільки на моніторі з'явилося речень. Чому ти так думаєш? Які вони за метою висловлювання? Прочитай їх з відповідною інтонацією. Спиши.

Зверни увагу! У питальних і спонукальних реченнях вживаються слова-звертання. На письмі вони відокремлюються від інших комою.

40. А. 1. Прочитай текст. Про що в ньому розповідається? Спиши, відокремлюючи звертання.

ЯЧМІНЬ І ПШЕНИЦЯ

Якось Ячмінь прийшов до Пшениці та й каже їй:
— Пшеничко-сестричко, ходімо туди, де золото родить.

А Пшениця до нього:

— У тебе Ячменю вус довгий, а розум — короткий. Як зерно мое вродиться, то золото саме до мене прикотиться.

2. Поясни відповідь Пшениці.

вуса .

Б. Прочитай речення. Пригадай, з яких вони казок. Доповни речення, додавши слова-звертання. Не забудь відокремлювати їх комою.

1. Ходи ... не лежи, нам ріпку рвати допоможи.
2. Ловись ... все велика та велика. 3. Облизався вовк та й питає дівчинку:

— Куди ти йдеш ... ?

4. Біжить зайчик дорогою та й плаче. Коли це назустріч йому півень іде.

— Чого ... плачеш?

41. Попрацюйте в групах.

1. Розгляньте малюнки. Складіть розповідь, використовуючи такі слова і словосполучення: *вихідний день, кошики, осінній ліс, знайшов, підберезовики, маслюки, колючий клубочок, задоволені, додому, тату, мамо, Євгенко, Іринка*. Доберіть до складеної розповіді заголовок.

2. Запишіть складену розповідь, використовуючи потрібні розділові знаки. Перевірте один в одного.
3. Назвіть речення зі звертаннями.

Пригадай! Форми звертання в українській мові: *Михайлику, Іване, тату, дідусю; Оксанко, Марійко, мамо, бабусю; Олено Петрівно, Степане Євгеновичу.*

42. А. Прочитай віршик. Спиши. Поясни вживання розділових знаків.

— Прокидайтесь! Ех ви, соні! —
Помідорам каже сонях. —
Де цибуля? Де часник?
Де гарбуз пузатий зник?
Поховались у горох.
Ох-ох-ох!

Г. Коваль

- Б. 1. Прочитай і спиши речення, додаючи слова-звертання і ставлячи розділові знаки.

ЖАРТИ

1. — ... чого ти так швидко їси шоколадку?
Чи забула, що в тебе є братик?
— Ні ... не забула, тому й спішу.
  2. — Ти ... сам горіхи поїв чи поділився з сестричкою?
— А три не ділиться на два.
2. Поясни, які речення за метою висловлювання використані в жартах.

§ 5. Головні та другорядні члени речення

Пригадай! Підмет і присудок — головні члени речення. Вони є основою речення. Усі інші слова в реченні — другорядні члени.

43. 1. Прочитай вірш. Про що він? Скільки в ньому речень?

Тихо осінь ходить гаєм.
Ліс довкола аж горить.
Ясен листя осипає.
Дуб нахмурений стоїть.

іти́, йти́

Н. Приходько

2. Спиши. У кожному реченні підкресли однією рискою підмет, двома — присудок.

44. 1. Прочитай речення.

Через тиждень на маленькій яблунці з'явилися зелені листочки.

2. Назви головні члени речення. Доведи, що не помиляєшся. Свою розповідь будуй так: «Слово ... є підметом, тому що ...». Або: «Слово ... є присудком, тому що ...».

Зверни увагу! Ти побудував складні речення, перша частина яких є твердженням, а друга — доведенням його правильності.

3. Спиши подане речення. Підкресли в ньому головні члени.

45. 1. Прочитай і спиши речення, вибравши з дужок один найдоцільніший, на твою думку, синонім.

1. Степ (дзвенів, бринів, дзенькав) пташиними голосами. 2. Пташка (перелітала, перепурхувала, перестрибувала) з місця на місце. 3. З льоду діти (спорудили, збудували, поставили) кришталевий палац.

2. Якими членами речення є обрані синоніми? У кожному реченні підкресли підмет і присудок.

Розрізняй!
место — місце
го́род — місто
огород — горóд

46. **Попрацюйте в парах.**

1. Розгляньте малюнок і складіть невеличкий текст на тему «Дружна сімейка» за таким початком:

З-під старого пенька визирнув тонконогий опеньок. Глянув навколо і побачив...

2. Запишіть складений текст. У першому реченні підкресліть головні члени.

Українські народні вислови

Про людське око — щось зроблено заради певного враження.

Не розводь кислиць — так кажуть людині, яка плаче.

47. А. 1. Прочитай текст. Спиши. Які речення за метою висловлювання в ньому використано? Поясни розділові знаки.

КИСЛИЧКА

Знаєте, дітки, що? Ви ніколи не плачете! А то раз одна дівчинка гуляла в лісі з братиком, по-сварилась і гірко заплакала. Сльози кап-кап та на землю, та на насіннячко, що там лежало. Такі гіркі сльози!

О. Іваненко

2. У третьому реченні підкресли головні члени.

Б. Продовж і запиши текст так, щоб він відповідав заголовку. Розпочни реченням: «З тих сльозинок виросло деревце».

§ 6. Зв'язок слів у реченні

48. 1. Склади й запиши речення з поданих слів.

Мар'янка, вишивка, на, рушник, розглядати, український.

2. Що тобі довелося зробити, щоб скласти речення?

3. Спробуй скласти речення зі слів:

Зелений, молоко, сміятися.

4. Який висновок зробиш?

Пам'ятай! У реченні слова поєднуються змістом і пов'язуються між собою за допомогою закінчень. Цей зв'язок можна встановити, поставивши питання від головного слова до залежного, від головних — до другорядних.

Зверни увагу! Питання можна ставити від підмета до присудка і навпаки — від присудка до підмета. Наприклад:

що?
 Зійшло сонце.
 що зробило?

вранці

49. Прочитай речення. Розглянь і скажи, як поєднуються в ньому слова. Розпочинай розповідь з головних членів.

які?   що зробили?   що?
 Працьовиті юннати посадили троянди.
 хто?

50. Попрацюйте в парах.

1. За поданим зразком усно поставте питання до слів поданих нижче речень. Розпочинайте так: спочатку визначте головні члени, а потім ставте від них питання до другорядних членів.

Зразок. *Звірі (що роблять?) готуються.*

Готуються (хто?) звірі.

Готуються (до чого?) до зими.

З беріз опало золоте листячко.
Перелітні птахи відлетіли у вирій.

Пам'ятай! В українській мові, як і в російській, головні члени речення, поєднуючись з другорядними, утворюють словосполучення.

2. Скільки словосполучень у кожному реченні?

51. А. Доповни речення, відповідаючи на питання. Речення запиши.

які?   кого? що?

1. ... натуралісти доглядають ...

які? чим?
2. ... діти бавляться ...

які?   що?
3. ... артисти співають ...

Б. Прочитай слова. Подумай, що треба зробити, щоб скласти речення. Утвори й запиши його. Назви головні і другорядні члени речення. За допомогою питань визнач зв'язок між словами.

До, берізка, віти, золота, схилити, земля.

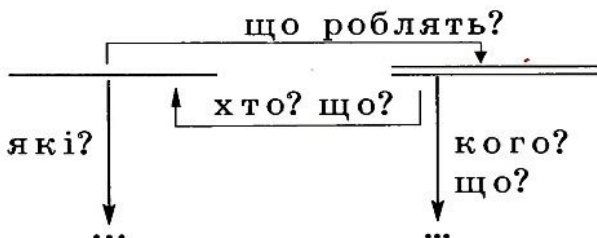
52. Доповни речення, відповідаючи на поставлені питання. Запиши. Стрілочками познач, від якого слова поставлене питання.

Настала (яка?) ... осінь. Хлібороби зібрали (що?)
... з полів. (Як?) ... відзначили свято врожаю.

53. Попробуйте в парах!

Складіть два речення за поданою схемою і запишіть їх.

54. 1. Прочитай і усміхнись.

ЖАРТ

- Петре, — звернулася вчителька до хлопчика. — Скажи одне речення.
— Кудлатий собака голосно гавкав на вулиці.
— А коротше, — попросила вчителька.
— Гав!..

Розрізняй!
собака (вона) — *собака* (він)

2. А як би мав виконати це завдання Петрик?
3. Речення, яке мав би скласти Петрик, запиши і встанови зв'язок між його словами за зразком, поданим у вправі 49.

55. 1. Прочитай речення, доповнюючи їх потрібними за змістом словами.

Восени золоте ... вкриває землю. Похмуре небо ... холодними сльозами. У вирій ... перелітні ... .
... калюжки вкриваються ... льодком.

2. Запиши доповнені тобою речення. Якими членами речення є додані слова?

56. А. 1. Доповни речення словами, записаними праворуч.

Водять ... пілоти.
Кухар варить нам ... .
Лікар ... помагає.
... вчителька навчає.

в школі
компоти
літаки
хворим

2. Якими членами речення є вставлені тобою слова?
З якими словами в реченнях вони пов'язані?

Б. 1. Прочитай словосполучення. Про кого в них ідеться?

Жити в лісі, осіннього дня, сухе листя, вимостити гніздечко, принести грушок, наколотися на голки, знайти яблучко, спокійно зимувати.

2. Склади й запиши речення з поданими словосполученнями так, щоб утворився текст. Добери до нього заголовок.

§ 7. Однорідні члени речення

57. 1. Прочитай речення.

1. Уже відлетіли у теплі краї (хто?) зозулі, ластівки й журавлі. 2. Хлопчики (що робили?) бігали, стрибали, доганяли один одного. 3. Вранці люди йшли (куди?) на заводи й фабрики, у школи й університети.

2. Якими членами речення є слова, що відповідали на поставлені питання? 3. Зроби висновок про те, які члени речення можуть бути однорідними.

Пам'ятай! В українській мові, як і в російській, члени речення, що відповідають на одне й те саме питання, називаються однорідними (однородными).

58. 1. Прочитай речення.

1. Оля, Толя і Марина обірвали всю ожину¹. 2. Синьоокий вересень ходить садами, всіх пригощає соком, плодами.

2. Визнач, які члени виділені в кожному реченні — головні чи другорядні. В якому реченні є кілька підметів, а в якому — кілька присудків і другорядних членів? Як вони називаються?

59. Прочитай. Спиши речення, в якому є однорідні члени. Підкресли їх. Як вони поєднані? Які розділові знаки вжиті при однорідних членах?

Найкращою оздобою українських дівчат був колись вінок. Червоний мак, білий ромен-зілля, сині волошки, оксамитові чорнобривці та дика ружа прикрашали дівочі голівки.

Зверни увагу! В українській мові, як і в російській, у розмові та під час читання однорідні члени речення поєднуються між собою інтонацією або словами *і (й), та*.

¹ Ожина — ежевика.

Якщо однорідні члени речення поєднуються інтонацією, то на письмі між ними ставиться кома.

- 60.** 1. Пригадай українські народні казки й закінчи речення.
1. У дідовій рукавичці оселились ... , ... , ...
  2. Ріпку витягли ... , ... , ...
  3. Із паном Коцьким прийшли знайомитись ..., ... , ...
2. Запиши закінчені речення, ставлячи коми між однорідними членами.
- 61.** А. 1. Доповни речення однорідними членами, з'єднаними при потребі словами *і (й), та*.
1. Облітає листячко з ... , ...
  2. Відцвіли ... , ...
  3. Відлітають у теплі краї ... , ...
  4. Готуються до зимового сну ... , ...
2. На яку тему ці речення? Чи утворюють вони текст? Запиши його, добери заголовок. Поясни вживання розділових знаків.
- Б. Склади невеликий текст (три-чотири речення) на тему: «На осінньому городі». Запиши його. Чи є в твоєму тексті однорідні члени речення? Підкресли їх.
- 62.** Прочитай речення. Назви однорідні члени речення. Простеж, як вони поєднані між собою.
1. Злетіла пташка високо та сіла на хмарину.
  2. Лийся, дощику, навкруг — на поля, баштан та луг.
  3. Я беру собі відерце і біжу мерщій по воду, бо чекають на городі помідори й огірки.
- 63.** 1. Відгадай загадки. Спиши їх. Кружечком обведи слова, які поєднують однорідні члени речення.
1. Летіла пташка по синьому небу, розпустила крила та сонце закрила.
  2. Під ялинками й сосонками лежить клубочок з голками.
  3. Що без леза і без зуба розтина міцного дуба?
2. В якому реченні є однорідні члени, які під час читання поєднуються тільки інтонацією?

64. Прочитай речення. Порівняй їх. Знайди в кожному однорідні члени. Зверни увагу на розділові знаки. Зроби висновок.

Замело піском доріжки і стежини.

Замело піском і доріжки, і стежини.

Замело піском доріжки, і стежини, і сліди.

Пам'ятай! В українській мові, як і в російській, коли слова *і (й), та (у значенні і)* поєднують кілька однорідних членів, то кома ставиться після першого і кожного наступного з них.

65. Спиши речення, ставлячи, де треба, розділові знаки.

1. Ковалю, ковалю, зготов мені ключик і сильні завіси й замочок блискучий. 2. У бобра добра багато: і надворі і в оборі¹ і в коморі і у хаті. 3. Був собі Будько, мав халабудку та ставок та млинок та капусти шматок.

66. А. Прочитай і спиши текст. Визнач однорідні члени речення. Постав, де треба, коми. Поясни їх уживання.

Ви, напевно, чули і казки і пісні і вірші про лелеку. Це він мостить своє велике гніздо з паличок і гілок на даху будинку. Люди дорожать дружбою з лелеками і пильно оберігають їхній спокій.

Б. 1. Прочитай текст. Подумай, чи можна в другому реченні між деякими однорідними членами вжити слова *і(й), та*. Чи потрібно в такому випадку ставити коми? Якщо так, то коли.

ВІНОЧОК

Дівчата в Україні прикрашали голову віночком. Його виплітали з квітів деревію, безсмертника, троянди, півонії, чорнобривців, незабудки, волош-

¹Обора — відгороджена частина подвір'я з приміщенням для худоби.

ки, барвінку. Вплітали також квіт яблуні, калини й гілочки з ягодами калини. Пізніше у вінок стали вплітати квіти маку польового. Це була ознака того, що в родині хтось загинув.

2. Спиши, вставляючи в друге речення слова *i (й), та*.

67. Попрацюйте в парах.

 Прочитайте текст «Віночок». Побудуйте діалог за його змістом. Дотримуйтесь інтонації перелічування.

68. Прочитай. Визнач однорідні члени речення. Поясни, як вони між собою пов'язані. Зверни увагу на вживання коми.

Жовтню, жовтню, все в тобі є: мороз і сонце, дощ і сніг, зима і літо. Чарівна в цю пору природа: прозора вода в річці і чисте повітря, блакитний ліс і зелене поле.

Зверни увагу! Якщо однорідні члени речення поєднуються сполучниками *i (й), та* попарно, кома ставиться між парами однорідних членів.

69. 1. Прочитай вірш. Спиши. Підкресли однорідні члени речення. Постав потрібні розділові знаки.

— Здрастуйте, діти,
Чорні і білі жовті й червоні...
Байдуже, якого в вас кольору шкіра, —
Вітаю вас щиро, бажаю вам миру!

Дж. Родарі

2. Поясни вживання ком між однорідними членами.

70. Прочитай. Спиши. Визнач однорідні члени речення. Зверни увагу на вживання коми. Обведи кружечком слова, які поєднують однорідні члени.

1. Я подам тобі водиці не з криниці, а з горнятка¹. 2. Світить, та не гріє сонце золоте. 3. Дощ був сильний, але теплий.

---

¹ *Горнятко* — тут: горщик.

Зверни увагу! Якщо однорідні члени речення поєднуються словами *а, але, та* (у значенні *але*), то перед ними обов'язково ставиться кома.

71. 1. Спиши. Встав коми. Доведи правильність їх уживання.

1. Не на слова зважай, а на роботу. 2. Золото в болото впаде та міддю не стане. 3. Вересень холодний але ситий. 4. Біда замучить але й научить. 5. Грудень рік кінчає а зиму починає.

2. Поясни правопис виділених слів.

3. Поясни значення одного з прислів'їв (на вибір).

72. А. Прочитай уривок з казки. Спиши. Постав потрібні розділові знаки. Поясни їх.

Жили собі дід та баба. Дід пшеницю та всяку пашницю¹ сіяв та рибу ловив та дрова рубав. Баба город порала корову доїла та вареники варила. А ще біля хати розводила силу-силенну квітів: і червоні півонії і кручені паничі і зірчасті айстри і ще всякі-превсякі.

За Є. Шморгуном

Б. Прочитай і відгадай загадки. Спиши їх. Підкресли однорідні члени речення, постав, де треба, коми.

1. У лісі родилося в майстерні робилося а на руках плаче. 2. Сім братів віком рівні та іменами різні. 3. У воді родиться але води боїться. 4. Зелена і пахуча пухнаста і колюча посеред хати стала нас зі святом привітала.

73. 1. Прочитай прислів'я. Встав замість крапок потрібні слова (*і, а, та, але*). Спиши. Постав, де треба, коми. Підкресли однорідні члени речення.

1. Хліб-сіль їж ... правду ріж. 2. Швидко казка мовиться ... не швидко діло робиться. 3. Добре слово краще за цукор ... мед. 4. Пташка красна своїм пір'ям ... людина своїми знаннями.

2. В якому реченні не потрібно ставити кому? Чому?

3. Поясни правопис виділених слів.

¹ Пашні́ця — зерно.

74. Попрацюйте в парах.

1. Прочитайте текст. Про що ви з нього довідалися? Перекажіть текст за запитаннями.

Колись наші пращури відзначали Новий рік у вересні. У Києві на Подолі збиралася сила-силенна людей. Особливо урочисто відзначали свято братчики. Це були члени професійних товариств — гончарі, кожум'яки, свічкарі, шевці. Кожне братство мало свій прапор, герб, гімн. Надвечір сходилися в центрі міста, запалювали свічки на деревах, розвеселяли присутніх виставами. Перед світанком обходили киян, поздоровляли з Новим роком.

За В. Скуратівським

1. Коли зустрічали Новий рік наші пращури?
2. Хто з них особливо урочисто відзначав це свято?
3. Люди яких професій належали до братчиків?
4. Що мало кожне братство?
5. Як братчики святкували Новий рік?

2. Запишіть переказ, дібравши заголовок. Поясніть вживання розділових знаків.

75. А. Прочитай і відгадай загадки. Спиши. Підкресли однорідні члени речення, постав розділові знаки.

1. Гуляє в полі та не кінь літа на волі та не птиця. 2. Химерний маленький бокастий товстенький чимсь смачненьким напхався в окропі скупався. 3. Голівки не має а шапку вдягає, ніжку хоч і має але не взуває.

Б. 1. Прочитай. Спиши. Постав, де треба, коми. Поясни їх уживання.

БОГИНЯ ЛАДА

Наші предки особливо шанували богиню Ладу. Лада, вважалася, дала початок землі і небесам рікам і морям людям і тваринам. З її благословення танув сніг, виростали дерева і трави а люди мали свій щоденний хліб і всілякі радощі.

2. Розбери за будовою виділене слово. Поясни його правопис.

Сторінка для допитливих

У твоїй оселі є різні світильники: бра, люстра, торшер, лампа. Їх назви прийшли до нас з різних країн. *Бра* по-французькому означає *рука*. Ці настінні світильники раніше мали форму рук, що тримають факел чи свічку. Слова *люстра* і *торшер* теж прийшли до нас із Франції. *Люстра* означає «та, що все осяває», а *торшер* — *факел*. Слово *лампа* прийшло до нас з німецької мови і означає «та, що світить».

Спробуй пояснити, як утворилися такі назви: *холодильник, пилосос, м'ясорубка*.

1. Хто так розповідає про себе?

На наш материк прибули іноземці.
Побачили нас і питають туземців:
«Як звірі ці звуться?» А ті: «Кен гу ру».
Ще двох запитали — ті знов: «Кен гу ру».
Насправді ж туземці не нас називали,
Не знаючи мови, вони відказали:
«Я не розумію, нічого не знаю».
То ж наше ім'я саме це й означає.

2. Так що означає слово *кенгуру*?

НАШІ ІМЕНА

Серед хлопчиків є Петрики та Васильки. А чи знають вони, звідки прийшли їхні імена і що вони означають?

Ці імена прийшли з грецької мови.

Ім'я *Петро* означає *камінь, скеля*, отже, твердий, як скеля, *Василь* — *цар, князь*.

В Україні Василь вважався покровителем землеробства. 14 січня відзначали свято Василя, і хлопчики засівали в хатах зерном на новий урожай.

Що ти знаєш? Що ти вмієш?

Перевір свої знання.

- З чого ми почали вивчення української мови у 4-му класі?
- Чи запам'ятали ви, коли в українській мові треба писати м'який знак, а коли — ні?
- А коли треба вживати апостроф?
- Коли на письмі вживається подвоєння букв?
- Як на відміну від російської мови пишуться слова *алея*, *клас*, *група*? А слова *сонце*, *серце*?
- Які речення ти використовуєш, щоб:
  - розповісти про щось;
  - розпитати;
  - спонукати когось до дії?
- Які знання тобі потрібні, щоб:
  - правильно будувати речення;
  - вміти гарно розповідати;
  - грамотно записувати текст?

Перевір свої уміння.

1. Прочитай вірш. Знайди в ньому орфограми й подумай, на яке правило їх найбільше.

УРОЖАЙ

Густа, медо́ва теплото́а
Висо́кі налила́ житá.
Пшени́цю, що стоїть стіно́ю,
Схили́ла ніжно́ю руко́ю.
І в ко́жнім ко́лосі тяжкі́м
Весня́не сонце́ й майськи́й грі́м,
І літні́й де́нь, і но́чі сині́ —
І все це відда́но лю́дині.

пшени́ця

М. Рильський

2. Вивчи вірш і запиши його з пам'яті. Орфограми підкресли. Поясни вживання ком між однорідними членами речення.

СЛОВО

§ 8. Частини мови

76. Попрацюйте в парах.

1. Розгляньте малюнок і прочитайте текст.

Уже цілий тиждень мандрує Незнайко Країною Слів. Тут він зустрівся і познайомився з мешканцями¹ цієї країни — словами, які жили цілими родинками. Незнайко дізнався, що є слова Іменники. Вони називають, тобто іменують предмети.

¹ Мешканці — жителі.

Щоб іменники відгукнулися, треба їх спитати: хто? або що?

Поряд з іменниками живуть слова **Прикметники**. Вони називають ознаки, тобто прикмети предметів. Щоб з ними порозмовляти, треба спочатку спитати: який? яка? яке? які?

А ще траплялися слова, які за потреби замінювали іменники та прикметники, тому й звалися **Займенниками**. Побачив Незнайко і зовсім маленькі слова. Одні з них сполучали члени речення (*і, а, та, але*) і називалися **Сполучниками**. Без інших ніяк не можна обійтися, коли хочеш сказати, де хтось або щось знаходиться, куди прямує. Ось вони: *в(у), на, біля, до*. Ці слова звалися **Прийменниками**.

Були тут і слова, що називали кількість предметів або їх порядок. Запитаєш скільки? чи котрий? і одразу вони відгукуються. Такі слова іменувалися **Числівниками**.

Але найцікавішими для Незайка були **Дієслова**. Це — слова-трудівники. Вони називають дії іменників або займенників. Спитай їх: що робити? що зробити? — і будеш для них найкращим другом.

2. Складіть за змістом тексту діалог.

Зверни увагу! За наведеними ознаками вчені погруппували слова і назвали ці групи «частинами мови».

Іменник — имя существительное.

Прикметник — имя прилагательное.

Дієслово — глагол.

Числівник — имя числительное.

Займенник — местоимение.

Прийменник — предлог.

Сполучник — союз.

3. Ще раз перечитайте текст і назвіть відомі вам частини мови та їхні ознаки.

77. Прочитай вірш. Назви частини мови, до яких належать вжиті у ньому слова.

Вийшли з лісу ведмежата,
Заходились жито жати.
Запряглося в жатку трое,
До в'язання стало двоє,
Шосте між дубками косить,
Сьоме воду всім підносить.

оди́на́дцять

чоти́рна́дцять

78. 1. Прочитай слова. Постав до них питання. Запиши спочатку іменники, потім — прикметники, а потім — дієслова. Доведи, що ти не помиляєшся.

Батьківщина, працювати, гілля, їздити, народний, Вітчизна, любов, батько, щасливий, радісний, воїн, боєць, солов'їний, колективний, розмовляти, говорити, чесний.

2. Які з виділених слів мають таку будову $\frown \wedge \square$?

3. Чи є серед цих іменників, прикметників і дієслів синоніми? Якщо є, то підкресли їх.

4. Поясни написання виділених слів.

79. 1. Прочитай слова. Випиши групи синонімів. До яких частин мови вони належать?

Дощ, мріють, велетенський, думають, ласкавий, гадають, малий, гігантський, міркують, крихітний, злива, дрібний, великий, пестливий, ніжний.

2. Знайди серед слів антоніми. Назви й запиши їх. Познач будову цих слів.

80. А. 1. Прочитай рядки синонімів.

Думати, гадати, мріяти, міркувати.
Велетенський, величезний.

2. Подумай, які з цих слів можна вставити замість крапок у подані речення. Речення запиши. Визнач, якою частиною мови є вставлені слова.

1. Хлопець довго ... над задачею і все-таки розв'язав її. 2. Іринка ... стати вчителькою. 3. На околиці міста збудували ... стадіон.

3. Поясни написання виділених слів.

Б. Добери до поданих слів синоніми і склади з ними речення.

Будинок, шлях, сміливий, говорити.

Український народний вислів

Вітер у голові свище — легковажна людина.

§ 9. Іменник

81. 1. Прочитай слова.

Дружити, дружба, дружний.
Сум, сумний, сумувати.

хоробрий

2. Незнайко сказав, що в кожному рядку записані спільно-кореневі слова, але належать вони до різних частин мови. Ти погоджуєшся з цією думкою? Свою думку доведи так: «Я погоджуюся (не погоджуюся) з Незнайком, тому що ...».

Зверни увагу! Іменники можуть мати, крім значення предметності, ще й значення ознаки чи дії, але при цьому відповідати на питання що? Наприклад: *сміливість, спів, зелень*.

82. Попрацюйте в парах.

1. Утворіть і запишіть іменники від поданих слів. Доведіть, що не помиляєтеся. 2. Назвіть спочатку іменники зі значенням ознаки, а потім — зі значенням дії.

Сивий, жити, думати, хоробрий, читати, чистий, синій, вишневий, сміливий, малиновий, малювати, боротися.

83. 1. Прочитай. Спиши.

Хліб і рушник — одвічні людські символи. Хліб-сіль на вишитому рушнику були високою ознакою гостинності українського народу.

Кожному, хто приходив із чистими помислами, підносили цю давню святиню.

В. Скуратівський

2. Назви іменники. За якими ознаками ти їх відніс до цієї частини мови? Якими членами речення вони тут є?

84. Попрацюйте в парах.
За змістом вправи 83 побудуйте діалог.

85. 1. Прочитай вірш.

Як говориш, будь обачним¹:
Є слова багатозначні.
Ось вам відповідь жива:
Що то значить голова.

Має голову людина,
І тварина, і пташина.
Голова — це керівник,
Дуже цінний працівник.

Голова є у колони
Демонстрантів,
І вагони нумерують з голови
Чи з хвоста. Згадали ви?
Здогадався? Зрозумів?
Скільки значень? Скільки слів?

А. Свашенко

2. То скільки значень має іменник *голова*? В яких ще значеннях може вживатися цей іменник?

86. 1. Прочитай іменники. Які з них є багатозначними?

Земля, лисички, небо, півники, ліс, ключ, лист.

2. З двома з багатозначних іменників склади й запиши речення, в яких розкривалося б значення слів.

87. А. Прочитай речення. Спиши, вибираючи з іменників в дужках найдоцільніший за змістом. Поясни правопис виділених слів.

1. Вузька покручена (дорога, стежка) вела через поле. 2. За селом починався березовий (гай, ліс). 3. Сім'я Петренків жила у великому кам'яному (палац, будинок).

Б. Прочитай текст. Знайди іменники, що повторюються. Заміни їх, де потрібно, синонімами та займенником *він*. Спиши.

¹ *Обачний* — тут: внимательный, осторожный.

За багато віків Київ пережив і побачив немало. Не раз Київ зазнавав жорстоких ворожих нападів. Мешканці Києва мужньо боролися проти ворогів. У наш час Київ росте й будується. З року в рік Київ прикрашається новими будинками, палацами, проспектами.

§ 10. Рід іменників

Пам'ятай! В українській мові, як і в російській, іменники мають рід: чоловічий (мужской), жіночий (женский), середній (средний).

88. 1. Прочитай прислів'я. Як ти їх розумієш? Замість крапок встав потрібні антоніми.

1. Літо дбає, а ... прибирає. 2. Мир будує, а ... руйнує. 3. Праця людину годує, а ... марнує.

2. Підкресли іменники. Визнач їх рід.

89. 1. Прочитай російські та українські словосполучення. Чим різняться іменники, вжиті в них?

Домашний адрес — домашня адреса;
аккуратная запись — охайний запис;
высокая насыпь — високий насип;
чёткая подпись — чіткий підпис;
интересное название — цікава назва;
пушистый медвежонок — пухнасте ведмежа;
острое зрение — гострий зір.

адреса

2. Запиши українські словосполучення. Поясни правопис виділених слів.

90. 1. Прочитай. Назви іменники, рід яких в українській і російській мовах не збігається.

Все про рід запам'ятай,
Будь уважним, розрізняй,

Що «богатая Сибирь» —
Це «Сибір багатий»,
Що «напав на тебе кір» —
«Корью болен», брате,
«Біль нестерпний» — «боль сильна»,
«Степ» — то він, а «степь» — вона.
«Путь далёкий» — «дальня путь».
Як говориш, не забудь.

А. Свашенко

2. Випиши українські словосполучення, в яких іменники різняться родом.

91. Попрацюйте в парах.

Побудуйте діалог на тему: «Чи всі іменники в російській та українській мовах однакового роду?» Наводьте під час діалогу приклади.

92. 1. Переклади словосполучення українською мовою й запиши їх.

Кусты шиповника, пушистый медвежонок, широкая степь, прозрачный тюль, новый шампунь, стройный тополь, новая посуда.

2. Перевір себе за російсько-українським словником, виправ помилки, якщо вони є.

93. 1. Прочитай.

ЖАРТ

— Якого роду слово «теля»? — запитала вчителька в учня.

— Якщо це бичок, то чоловічого. А як теличка — то жіночого, — відповів той.

2. А як би відповів учень, який вивчає рід іменників? Свою розповідь побудуй у вигляді тексту.

94. А. Прочитай і спиши речення. Зверни увагу на закінчення виділених іменників. Познач їх. Визнач рід цих іменників.

1. За **Сибіром** сонце сходить. 2. **Річка** Єнісей знаходиться у **Сибіру**. 3. Одразу за залізничним **насіпом** починається наш **горód**. 4. Над **степом** липневим і тиша, і спека.

Б. Склади й запиши речення зі словами *біль, адреса, степ, підпис*.

§ 11. Число іменників

95. 1. Спиши, розкриваючи дужки.

зда́леку

Біля сіл ростуть (тополя). Ростуть на горбках, і тому високі (дерево) видно здалеку. Здається, що українські (село) починаються з цих дерев.

2. Що треба було зробити, аби змінити число поданих у дужках іменників? Яка частина слова при цьому змінювалась?

Зверни увагу! В українській мові, як і в російській, іменники змінюються за числами: однина (единственное число), множина (множественное число).

96. Прочитай і спиши вірш. Підкресли іменники, визнач їх число.

В лісі є кравець чудовий,
Шие звірам він обнóви,
Для ведмедів — кожушкі́,
Для лисичок — сорочкі́,
Для куничок — рукави́чки,
А для білочок — спідни́чки.

І. Січовик

Розрізняй!

шьёт — *шиє*

льёт — *лєє*

97. 1. Прочитай.

Про число не забувай,
Будь уважним, розрізняй,
Що в російській множина,
В українській — однина.
Порівняй: «растут колосья»,
А у нас «росте колосся»,

«Пожелтели эти листья» —
«Пожовтіло оце листя».
Ось «коренья» — це вони,
Мають форму множини.

«Те коріння» — однина.
Це у нас не дивина.
Хоч тих слів і небагато,
Пам'ятай різницю, брате.

А. Свашенко

2. Випиши українські іменники разом з іншими словами в лапках.

98. 1. Прочитай речення. Визнач число іменників. Запиши речення так, щоб виділені іменники вживалися в однині.

1. Біля школи шелестять високі **тополі**. 2. У зошиті **записи** роби чіткі, акуратні. 3. У **степ**ах ростуть буйні трави.

2. Визнач рід записаних в однині іменників.

99. Прочитай речення, спиши. Визнач число виділених іменників.

1. Вересень, немов учитель, **двері** школи відчинив. 2. **Листя** пожовтіле з дерева летить. 3. Дай, бабусю, поцілую сивину твого **волосся**. 4. Вусате **колосся** росинок напилосся.

Пам'ятай! В українській мові, на відміну від російської, слово *двері* вживається тільки в множині, а слова *листя*, *волосся*, *колосся* — тільки в однині.

Український народний вислів

Похнюпити носа — дуже засмутитися.

100. А. Прочитай і спиши текст. Про що в ньому розповідається? Підкресли іменники. Визнач їх рід і число (усно).

ЗУБНЕ ДЕРЕВО

Індійці майже не користуються зубною пастою та щіткою. Вони чистять зуби гілочкою дерева нім. Достатньо розжувати її, і волокна уподібнюються до щітки, а виділений сік добре дезинфікує і зміцнює зуби.

Б. Склади й запиши речення зі словами: *двері, колосся, волосся, листя*. Поясни, чому в слові *листя* немає подвоєння букв, а в словах *волосся, колосся* є. В якому числі вжито ці іменники?

§ 12. Відмінювання іменників. Відмінки (Склонение имён существительных. Падежи)

101. 1. Прочитай. Випиши у стовпчик за зразком різні форми іменника *море* разом зі словами, з якими він пов'язаний, ставлячи в дужках питання.

Зразок. Є (що?) *сонце*.

На півдні нашої країни є ... море. Для мене немає ... моря, кращого за це. Коли повертаюсь додому, я такий радий ... морю. Коли я бачу ... море, бачу високі гори над ним, я задоволений і ... морем, і небом, і чистим повітрям. Я щасливий, що живу на ... морі. Море, ти завжди зі мною!

2. Який висновок ти можеш зробити?

Пам'ятай! Іменники в реченні пов'язуються з іншими словами, змінюючи своє закінчення.

Поставлені до іменників питання називаються *відмінковими* (падежними), бо належать *відмінкам* (падежам). Тому зміна іменників за питаннями називається *відмінюванням* (склонением).

Зверни увагу! В українській мові, на відміну від російської, сім відмінків.

Називний (хто? що?) — именительный.

Родовий (кого? чого?) — родительный.

Давальний (кому? чому?) — дательный.

Знахідний (кого? що?) — винительный.

Орудний (ким? чим?) — творительный.

Місцевий (на (у, по) кому? на чому?) — предложный.

Кличний — на питання не відповідає.

3. Прослідкуй і розкажи, питання яких відмінків тобі довелося ставити, виконуючи завдання про іменник *море*.

4. Вивчи напам'ять назви відмінків і відмінкові питання.

102. 1. Прочитай текст. Про що в ньому розповідається? Хто ж переміг? Як саме?

ЗАЄЦЬ І ЇЖАК

Заєць стрівся з Їжаком, посміявся над звірком: «Якщо звір ти не ледащий, позмагаємось, Їжаче. Та чи ж вдасться Їжакові, куцоніжці, малюкові, мене швидко обійти і до фінішу прийти?»

Їжак всміхнувся тихо і подумав: «Оце лихо! Хоч до Зайця й не рівняюсь, все ж із ним^у я позмагаюсь. Ноги в нього хоч довгенькі, але розум коротенький. Коли бігтиму не сам, Зайцеві я фору дам. Зайця зможу обігнати. Хай не хвалиться вухатий. З Зайцем побіжить Їжак. Він на хитрощі мастак¹».

Ось і фініш, Їжака перемога жде легка. Піт на Зайці, як роса. Глянув Заєць: чудеса! На маленькім Їжакові ані поту, ані крові. З Їжака хоч воду пий. Зажурився Зайчик мій.

«Зайцю, ти не вихваляйся. Більш зі мною не змагайся!»

А. Свашенко

2. Випиши виділені сполучення слів, ставлячи за зразком в дужках питання та позначаючи відмінок:

¹ *Мастак* — мастер.

Зразок. *Стрівся* (хто? що?) *Заєць* (н. в.).
Стрівся (з ким? чим?) з *Їжаком* (ор. в.).

3. Окремо випиши іменники — назви тварин, вжиті у кличному відмінку.

Завдання для допитливих

Визначаючи відмінок іменника у словосполученні «Зайця обійти», Незнайко вирішив, що він стоїть у родовому відмінку. А ти як гадаєш? Чого не врахував Незнайко?

103. Попрацюйте в парах.

Розгляньте малюнки до тексту вправи 102. Знайдіть той, зміст якого не відображений у тексті казки, однак без того, що намальовано, Їжак не переміг би. Складіть розповідь за змістом цього малюнка.

104. А. Прочитай словосполучення. Спиши їх, ставлячи на місці крапок у дужках питання. Познач, у якому відмінку вжито іменники.

З'явитися ... на небі, йти з подругою, дарувати ... сестрі, засіяти ... пшеницею, розповісти ... братові, запросити ... дідуся, побачити ... виставу¹.

¹ *Виста́ва* — спектакль.

Б. Прочитай і спиши текст. Підкресли іменники й слова, з якими вони пов'язані. Познач відмінок іменників, ставлячи потрібні питання.

Пташки пролітали над полем і збили джмеля. Падав джміль і загубив золотисту сорочку в чорну смужку. Тепер сидять пташки в полі і шийють джмелеві сорочку золотими нитками.

105. 1. Прочитай. Спиши. Визнач відмінок виділених іменників.

Прапор наші, як літо,   По долині — жито,
В сонці майорить —   По горі — блакить.

Д. Павличко

2. Незнайко вважає, що виділені іменники вжиті в давальному відмінку. Чи погоджуєшся ти з цією думкою? Міркуй так: «Я ... з цією думкою, бо ...».

106. 1. Прочитай, доповнюючи речення іменниками з довідки. Спиши. В якому відмінку вжиті ці іменники?

1. Рідну мову, рідний край в серці, ... , зберігай!
2. Іди, іди, ... , зварю тобі борщику в полив'янім горщику! 3. Ой, ... - ..., догоди, догоди, а ти, ... - ... уроди, уроди!

Нар. творчість

Довідка. Сонечку-бачечку, дощичку, земле-матінко, брате.

2. Підкресли іменники, вжиті у кличному відмінку. Як вони виділені в реченні?

107. Попрацюйте в парах.

1. Розгляньте малюнки. Поміркуйте, що можуть сказати один одному зображені на малюнках діти. Дайте їм імена.

2. Побудуйте діалоги, вживаючи імена у кличному відмінку.

108. 1. Пригадай казку «Ріпка». Як звертався дід до баби, баба до внучки, внучка до Жучки?
2. Запиши речення з цими звертаннями.

109. А. 1. Прочитай. Яка головна думка тексту?

Мати вчила і вчить нас. У кожної людини стоїть вона на початку життєвого шляху. Життя нам подарувала мама. Народ оспівував її у таких словах: мама, мамонька, мамуся, матуся.

За І. Вихованцем

2. Спиши. Підкресли в останньому реченні спільнокореневі слова. Яка частина слова надає їм відтінку пестливості?

Б. 1. Від слів *баба, дід, тато* утвори за допомогою суфіксів слова, надавши їм відтінку пестливості. Запиши їх.

2. З одним із слів кожної групи склади й запиши речення, вживши ці слова у формі кличного відмінка.

§ 13. Відмінювання іменників чоловічого та жіночого роду із закінченням *-а (-я)* в однині

110. Провідміняй іменники. Простеж, що змінюється при відмінюванні іменників — значення чи форма (закінчення).

Н. хто? що?	є	Микол	а	пісн	я	груш	а	Марі	я
Р. кого? чого?	немає	...	и	...	і	...	і	...	ї
Д. кому? чому?	дарую	...	і	...	і	...	і	...	ї
З. кого? що?	бачу	...	у	...	ю	...	у	...	ю
О. ким? чим?	пишаюсь	...	ою	...	єю	...	єю	...	єю
М. на (у) кому? на на (у) чому?		...	і	...	і	...	і	...	ї
Кл. —		...	о	...	е	...	о	...	є

111. 1. Прочитай вірш і розглянь малюнки. Подумай, про які коси йдеться у вірші. Чи правильно зрозумів ці слова Незнайко-художник?

Є такі слова на світі,
Схожі, як близнята-діти.
Слово чуєш, а не знаєш,
Що це слово означає.
Якщо ж хочеш зміст узнати
Треба речення складати:
Косу дівчина плете,
На косі трава росте,
Пляж найкращий на косі.
Поки ще трава в росі,
Із косою йде на косу
Хлопець той, що трави косить.

А. Свашенко

2. В яких відмінках вжито у вірші слово *коса*?

Зверни увагу!

Росте (на кому? на чому?) *на косі* — місцевий відмінок

Йде (на кого? на що?) *на косу* — знахідний відмінок.

РОДОВИЙ ВІДМІНОК (кого? чого?)

112. 1. Прочитай російські та українські словосполучення. Зверни увагу на закінчення іменників: *школа, бібліотека, Вінниця, армія*.

Возвратился из

{
школ **Ы**
библиотек **И**
Винниц **Ы**
арми **И**

Повернувся з(зі) {
школ **и**
бібліотек **и**
Вінниц **і**
армі **ї**

2. Які закінчення в українській мові мають іменники в родовому відмінку? Запиши українські словосполучення. З останніми двома склади речення.

- 113.** Прочитай вірш, твердо вимовляючи звуки, позначені виділеними буквами. Визнач відмінки іменників жіночого роду. З якими прийменниками вони вживаються?

У Марічки, у сестрички,
Засмутилось кругле личко:
Повернулася із річки,
А в косі немає стрічки!
Біля вільхи край дороги
Не знайшла, втомила ноги.
Сльози бризнули в Марічки:
— Як же буду я без стрічки?

А. Свашенко

- 114.** Попрацюйте в парах.

1. Розгляньте малюнки і дайте відповідь за зразком на запитання: Чий вушка? Чия мордочка? Чий хвостик? Чий слід?

Зразок. Нірка мишки.

2. Складіть і запишіть речення з утвореними словосполученнями.

- 115.** 1. Прочитай, вивчи й запиши вірш з пам'яті. Звір свій запис з підручником.

Для Марійки, для Оленки
Шию платтячка ладненькі.

Шию я штанці для Гриця.
Для бабусі рукавиці.

М. Петренко

2. Визнач число і відмінок іменників. Щоб не помилитися, подумай, від якого слова вірша треба ставити питання, щоб правильно визначити відмінок.

- 116.** А. 1. Прочитай словосполучення, правильно вимовляючи приголосні звуки, позначені буквами ж, ш, ц.

Прибув до Орші; дивився з вежі¹; привітати від душі; повернувся зі столиці; ягоди суниці; виписав із книжки.

2. Спиши словосполучення. Визнач відмінки іменників. З виділеними словосполученнями склади й запиши речення.

Б. 1. Утвори й запиши словосполучення, дібравши з правої колонки потрібний іменник. Визнач відмінок кожного іменника.

Квіти ... , приїхати
із ... , вчитати з ... ,
пір'я ... , під'їхати до
... , наїстися ... .

каша, синиця,
конвалія²,
площа, дача,
книжка

2. З двома словосполученнями (на вибір) склади й запиши речення.

- 117.** І. Прочитай вірш. Подумай і скажи, чому Віта не встигає до школи. В яких відмінках вжиті імена дітей? Які прийменники вжито з іменниками у цих відмінках?

Моя менша сестра Віта
Дуже любить говорити.
Вранці забіжить до Олі,
А від Олі мчить до Полі,
А від Полі до Надії,
Від Надії — до Софії,
Від Марусі — до Ганнусі,
Від Ганнусі — до Настусі.

¹ Вéжа — башня.

² Конва́лія — ландыш.

Буде в Зої і в Наташі.
Мчить до Галі, Валі, Саші,
А від Саші до Миколи...
Де ж їй встигнути до школи!

А. Свашенко

2. Запиши, від кого до кого мчала Віта.

Розвиток мовлення

118. Попрацюйте колективно.

1. Прочитайте текст. Доберіть заголовок.

Це трапилося влітку. Марійка збирала лікарські рослини. Раптом побачила лелеку. Він ішов прямо до неї. Птах зупинився біля дівчинки, немов благав¹ про допомогу. У лелеки було перебите крило.

Марійка все зрозуміла. Вона відвела птаха до лікарні. Хірург одразу розпочав операцію. Лелека поводить себе спокійно, немов людина.

Після операції Марійка забрала лелеку додому. Через деякий час птах одужав². Дівчинка вивела його в поле, щоб відпустити на волю.

Лелека пішов спочатку потихеньку. Потім зупинився й озирнувся на свою рятівницю³, немов дякував їй. Нарешті змахнув крилами й полетів.

2. Складіть план тексту і перекажіть його за складеним планом.

3. Запишіть свій переказ.

119. А. 1. Прочитай і відгадай загадки. Спиши їх, додаючи закінчення. Доведи, що не помиляєшся.

1. Ніс, як у свинк¹, та колючі щетинки. 2. Жовтенькі клубочки ходять біля мами-квочк². 3. Біля нашої бабус³ сидить звір у кожус⁴, проти пічки гріється, без водичк⁵ миється.

2. Поясни правопис виділеного слова.

¹ Благав — очень просил.

² Одужав — выздоровел.

³ Рятівниця — спасительница.

Б. За поданими закінченнями добери і встав замість крапок потрібні за змістом іменники жіночого роду. Запиши речення. Поясни, в якому відмінку вжито іменники.

1. З гілок високої ...[і] звисали смачні, соковиті плоди.
2. Пахощі ...[ї] розносилися по всьому парку.
3. Туристи повернулися з далекої ...[и].
4. До районної ...[и] надійшли нові книжки.

ДАВАЛЬНИЙ І МІСЦЕВИЙ ВІДМІНКИ

(кому? чому?); (на (по, в) кому? чому?)

120. 1. Порівняй закінчення давального і місцевого відмінків у російській та українській мовах.

слава Отчизн[е]	слава Вітчизн[і]
идти по дорог[е]	іти по дороз[і]
жить на Земл[е]	жити на Земл[і]
подарок Мари[и]	подарунок Марі[ї]

2. Запиши українські словосполучення, підкресли закінчення іменників.

Пам'ятай! В українській мові іменники в давальному відмінку вживаються без прийменників.

121. Утвори словосполучення, використовуючи подані слова. Визнач у них відмінок іменників.

подорожувати	(на)	мама
стояти		площа
розповідати	(по)	Україна
подарувати		Лідія

122. Прочитай загадку. Спиши. Підкресли іменники, вжиті в місцевому відмінку.

На травичці біля річки
Зупинилися сестрички,

Пильно в воду задивились,
Зажурились, засмутились,
Миють коси у воді
Від весни до холодів.

А. Свашенко

Завдання для допитливих

Виконуючи завдання 122, Незнайко підкреслив іменники *на травичці, в воду, у воді*. Яку помилку допустив Незнайко?

123. Розглянь малюнки й розкажи, що на якому дереві росте. Свою відповідь запиши.

124. Прочитай вірш. Подумай і скажи, чому жабка так сказала кленові.

ГРУШІ ТА ПУХ

Вихвалялась перед кленом
Верба край запруд:
— Чи ти знаєш, скільки з мене
Груш зібрали люди?

Жабка кленові сказала:
— Ти слухай хвастуху!..
З неї стільки груш зібрали,
Скільки з мене пуху!

Г. Бойко

Український народний вислів

На вербі груші ростуть — так кажуть, коли
йдеться про нісенітницю.

- 125.** А. Відгадай загадки. Спиши їх. Підкресли іменники, вжиті в місцевому відмінку, разом з прийменниками. Познач у них закінчення.

1. Голуба хустина, червоний клубок, по хустині качається, людям усміхається. 2. Сидить дівчина в коморі, а коса її надворі. 3. Хто по землі стрибає, а по воді пливе?

- Б. 1. Прочитай. Подумай, якого відмінка вимагають туй прийменники. Спиши, розкривши дужки. Познач закінчення іменників.

У (криниця), по (колія), в (Україна), на (дача), на (межа), на (вулиця), по (Білорусь), в (Росія).

2. Склади речення з двома іменниками, вжитими у місцевому відмінку.

**ЧЕРГУВАННЯ ПРИГОЛОСНИХ В ОСНОВАХ
ІМЕННИКІВ ЖІНОЧОГО РОДУ, ВЖИТИХ
У ДАВАЛЬНОМУ І МІСЦЕВОМУ ВІДМІНКАХ ОДНИНИ**

- 126.** 1. Прочитай слова і словосполучення. Прослідкуй, які приголосні змінилися при зміні слів.

[г] [к] [з'] [ц']
подруга Надійка — подрузі Надійці,

[к] [ц']
берізка — сережки на берізці,

[х] [с']
черемха — іній на черемсі.

в Україні
на Батьківщині

2. Зроби висновок про те, в яких відмінках відбувається чергування приголосних [г], [к], [х] із [з'] [ц'] [с'].

Пам'ятай! В іменниках з основою на [г], [к], [х] ці приголосні у давальному і місцевому відмінках змінюються на [з'], [ц'], [с'], тобто відбувається чергування приголосних.

- 127.** 1. Прочитай. Випиши парами слова, в яких чергуються приголосні.

Як рука — то на руці,
 Як нога — то на нозі,
 Як хвастуха — то хвастусі,
 Як хитруха — то хитрусі.

2. Назви приголосні, які чергуються. Відповідай так: «У першій парі слів звук [...] чергується зі звуком [...]».

128. 1. Прочитай вірш, ставлячи слова в дужках у потрібному відмінку. Вивчи вірш і запиши з пам'яті.

Зима. Тумани сизі.	І холодно у лісі
І річка спить	Кленку, калині,
у (крига).	(вільха).
Замерзла на морозі	З зимою наодинці
Берізка при	Не страшно лиш
(дорога).	(ялинка).

А. Свашенко

2. Звір записане з підручником. Підкресли букви, що позначають змінені звуки.

3. У третьому реченні підкресли головні члени. Якою частиною мови є підмет? У якому відмінку він стоїть? Яким членом речення виступає іменник, вжитий в іншому відмінку?

129. 1. Утвори словосполучення, змінюючи слова в дужках. Запиши їх. Визнач відмінок іменників. Поясни, чому змінилися букви, що позначають кінцеві приголосні основ іменників.

Прочитати в (книжка), розповісти (вчителька), запис на (дошка), малюнок на (сторінка), олівець у (рука), панцир на (черепашка), дякувати (Марійка), стояти на (крига).

2. Склади і запиши речення з двома словосполученнями (на вибір).

Розрізняй!

благодарить (кого?)	дякувати (кому?)
брата, маму	братові, мамі
извинить (кого?)	вибачити (кому?)
меня, сестру	мені, сестрі

3. Склади словосполучення з дієсловами *дякую, вибач.*

130. Розглянь малюнки і розкажи, хто де працює.

131. А. 1. Прочитай загадки, вживаючи іменники в дужках у потрібній формі. Відгадай загадки.

1. Стоїть паличка, на (паличка) булавочка, в тій (булавочка) людей не перелічиш. 2. Хто по двадцять хустин на (голівка) має? 3. Біленька корзинка, а дно золотисте. В (корзинка) — росинка та сонечко чисте.

2. Спиши загадки, розкривши дужки. Познач закінчення іменників, які були в дужках. Підкресли букви, що позначають змінені звуки.

Б. 1. Прочитай вірш, ставлячи слова в дужках у потрібному відмінку.

ПІВНИК

Любить наш півник
Усім на світанку
Гречно бажати
«Доброго ранку»:
(Курочка) й (гусочка),
(Свинка) і (качка),
Котику Мурчику
Та ще й (собачка).

2. Спиши, розкривши дужки. Познач закінчення іменників, які були в дужках. Підкресли букви, що позначають змінені звуки.

3. Поясни вживання ком.

132. 1. Прочитай листа, який написала десятирічна Леся Українка своїй бабусі.

Мила бабусю!

Вибачте мені, що я так довго не писала. Ми з мамою приїхали сюди вчора увечері й пробудемо тут два дні. Я беру уроки фортепіано.

Моя кицька, що в мене була, кудись утекла вже давно.

Мені в Києві добре, тільки ні з ким гратись, бо котрі знайомі — або великі, або маленькі, або не хочуть ходити до мене.

Ліля має чотири ляльки: три маленькі й одну велику. Велика лялька заплющує очі, і Ліля її дуже любить. У тієї ляльки є кілька платтів, і Ліля їх по десять раз на день переодягає, перше по одному платтю, а після всі разом — одне на друге.

Ми ходили два рази в театр у Києві і на виставку картин.

Прощайте, мила бабусю. Напишіть, що ви робите і чи здорові.

Ваша Леся.

2 грудня 1881 р.

2. Про що ти дізнався з листа маленької Лесі? Чи можеш довести, що Леся і її бабуса були друзями?

Зверни увагу! Лист — це текст. Як і кожен текст, він складається із зачину, головної частини та кінцівки. У зачині треба обов'язково вжити звертання, тобто зазначити, кому адресовано листа. У головній частині слід описати ті події чи почуття, про які хочеш повідомити. Лист завжди закінчується словами прощання, побажання і підписом того, хто його писав.

3. Прочитай ще раз лист Лесі Українки. Визнач у ньому кожную частину.

133. Попрацюйте в парах.

1. Прочитайте лист Буратіно.

Любі діти!

Мене звуть Буратіно. Мальвіна мене вже навчила читати й писати, але я хочу ходити до справжньої школи. Розкажіть мені, будь ласка, яка ваша школа, чи багато хлопчиків у вашому класі, як звуть вашу вчительку та що ви вивчаєте.

З нетерпінням чекаю на вашу відповідь.

Ваш Буратіно.

2. Вам треба дати відповідь Буратіно. Подумайте й обговоріть, що ви хочете повідомити. Напишіть листа Буратіно.

3. А чи знаєте ви, що треба зробити, щоб листи доходили до адресатів? Чи вмієте писати адресу?

Розгляньте, як слід підписувати конверт.

Адреса відправника, індекс 89600 <u>Малушенко Е. М.,</u> <u>вул. Петерфі, 5, кв. 11.</u> <u>м. Мукачеве</u> <u>Закарпатської обл.</u>		Адреса одержувача, індекс 04100 <u>Мороз Тарні Іванівні,</u> <u>вул. Будівельників,</u> <u>19, кв. 101,</u> <u>м. Київ</u>
		

ЖАРТ

Сидить мала Галинка біля столу й пише.

— Галинко, що ти робиш? — питає мама.

— Пишу листа Марійці.

— Але ж ти писати не вмієш, — зауважує Галинці мама.

— Дарма. Адже Марійка ще не вміє читати!

- 134.** А. Спробуй скласти листа до когось зі своїх рідних чи друзів. Подумай, до кого і як звернешся в ньому. Про що повідомиш? Чим закінчиш?

Б. Наближається Новий рік. Перед святами друзі й рідні пишуть один одному святкові привітання з побажанням щастя, здоров'я, успіхів.

Подумай, кого б тобі хотілося привітати зі святом. Склади й запиши текст вітальної листівки, поклади її в конверт і напиши адресу відправника (свою) й одержувача (того, кому написана листівка).

ОРУДНИЙ ВІДМІНОК

(з (над, під) ким? чим?)

- 135.** 1. Прочитай російські й українські словосполучення. Визнач відмінок іменників. Чим різняться їхні закінчення в обох мовах?

Шел с Ольг^{ой}
Гал^{ей}
Саш^{ей}
Евгени^{ей}

Йшов з Ольг^{ою}
Гал^{ею}
Саш^{ею}
Євгені^{ею}

2. Прочитай ще раз українські словосполучення, правильно вимовляючи закінчення. Спиши ці словосполучення.

Пам'ятай! Закінчення -ею в орудному відмінку мають іменники з основою на м'який приголосний та ж, ч, ш:

[л'] [ч]
земля — земл^{ею}, задача — задач^{ею}.

- 136.** Спиши, розкривши дужки. Подумай, яке із закінчень: -ою, -ею чи -єю слід вжити в іменниках.

Зустрітися з (Марія); дружити з (Женя); засіяти (пшениця); сад за (школа); відпочивати під (груша); працювати під (земля), прапор над (вежа).

137. Прочитай речення. Спиши, вставляючи замість крапок потрібні закінчення іменників.

1. Сріблясті тополі з груш.. і яблун.. перемовляються про те, як добре під рідною зор.. вмиватися свіжою рос.. . 2. Над лісовою пуц.. заясніла райдуга. 3. За гор.., за крутою непрохідний чорний ліс, мов ліщин.. густою, таємниц.. поріс.

138. 1. Розглянь малюнки. Дай відповідь на поставлене запитання: хто з чим?

2. З яких казок ці герої?

139. А. 1. Змінюючи іменники, склади й запиши з поданих слів речення. Визнач відмінок іменників.

1. Дочками, із, Грудень, своїми, прийшов, Метелиця, Хурделиця, Завія. 2. Снігові, під, величезні, намело, круча, намети. 3. Синичка, дзвінка, весна, пісня, пробуджує.

2. В якому реченні вжито синоніми. Назви їх, додай свої.

Б. 1. Склади речення, використовуючи по одному слову з кожного стовпчика.

хлопчик	приходити	з	метелиця
дівчинка	стрибати	з	ялинка
білочка	схилитись	над	задача
зима	замислитись	під	книжка

2. Поясни, в якому відмінку ти вживаєш іменники з останнього стовпчика.

§ 14. Повторення вивченого

140. Прочитай загадки, змінюючи іменники, що в дужках. Що відбулося при їх зміні? Визнач відмінок цих іменників. Відгадай загадки. Запиши їх, розкриваючи дужки.

1. Латка на (латка), та ніколи голки не було.
2. Стоїть при (дорога) на одній (нога), хто її зрушить — плакати мусить.

141. 1. Прочитай уривок з казки «Лисиця та Журавель». Перепиши його, розкриваючи дужки. Визнач відмінки іменників, що були в дужках.

Подружився Журавель із (Лисиця). Запросила Лисичка його в гості. Поставила перед Журавлем тарілку з (каша). Постукав він дзьобом по (тарілка) та й пішов голодний.

2. Усно продовж казку.

Завдання для допитливих

1. Прочитай текст. Подумай і скажи, яку помилку зробив Ташко.

Під новорічну ялинку в нашій сім'ї дітям завжди клали подарунки. Кожний знаходив свій подарунок за підписом. Цього року підписував

найменший братик Сашко, який навчається у першому класі.

Оксанці дуже хотілося одержати улюблену книжку «Казки» Андерсена, Маринці — механічну іграшку. Саме такі подарунки були під ялинкою, але дівчатка розчаровано зітхнули, поглянувши на підписи: «Подарунок Оксани» і «Подарунок Марини». Отже, ці подарунки призначені не їм? Вони самі повинні їх комусь подарувати?

Мама, побачивши розгублених дівчаток, засміялася: «Та це ж Сашко все наплутав!»

2. Слово *подарунок* розбери за будовою. Добери до нього спільнокореневі слова, які були б різними частинами мови.

3. Поясни правопис виділених слів.

Розвиток мовлення

142. Попрацюйте колективно.

Складіть казку за поданим початком і малюнком. Доберіть до казки заголовок. Запишіть складений текст.

Прийшов Новий рік. До свята готувалися не тільки люди, а й лісові звірі. Навіть їжачок ...

Сторінка для допитливих

Слово *сани* походить від давньоруського слова *сань*, що означало *гадюка*. Ти помітив, що слід від саней на снігу нагадує сліди двох змій, які повзуть поруч? Саме тому слово *сани* й уживається тільки у множині.

Поясни, чому речі шкільного вжитку так називають: *підручник*, *лінійка*, *ручка*, *щоденник*.

Хочеш знати, звідки прийшли до нас деякі назви одягу? Тоді уважно прочитай вірш-діалог:

— Давно хотіла тебе запитати:

Чому це *халат* називають *халатом*?

— Бо назва прийшла із арабської мови:

Почесне вбрання означає це слово.

— А *галстук* так зветься чому? — Не вгадаю!

Зажди хоч хвилину: я зараз згадаю.

— Це слово німецьке і значить *хустина*.

Хустина на шию — це *галстук*, дитино.

А. Свашенко

Спробуй пояснити, що означає і як утворилося слово *рукавичка*.

НАШІ ІМЕНА¹

Останнім часом дуже поширеним стало ім'я *Кирило*. Воно прийшло до нас із грецької мови і утворене від *керікс*, що означає *вісник*. Деякі вчені вважають, що це ім'я могло прийти з Персії, де в давні часи правив цар *Куруш*. Від нього греки утворили ім'я *Кірос*, що означало *володар*, *владика*, *шанована людина*.

Сергій — слово має римське походження, де *Сергіус* означало *високопоставлений*, *високошанований* *служитель*.

---

¹ Тут і далі використані тексти з кн. А. Мовчун, Л. Соловець. *У світі етимології*. — К.: Либідь, 1998.

Що ти знаєш? Що ти вмієш?

Закінчилося перше півріччя.

Перевір свої знання.

— Пригадай, за якими ознаками вчені поділили слова на частини мови.

— Що ти знаєш про іменник?

— Чи завжди рід іменників збігається в російській і українській мовах? Назви іменники, які в українській мові мають інший рід.

— Чи завжди іменники збігаються за числами? Скажи, в якому числі завжди є іменники *колосся, волосся, листя. А двері?*

— Чи пам'ятаєш ти, що таке відмінювання? Скільки відмінків є в українській мові? Як вони називаються? Який з відмінків не має питань?

— Що треба пам'ятати, щоб не плутати давальний і місцевий відмінки?

— Пригадай, які іменники в орудному відмінку мають закінчення *-ою*, які — *-єю*, а які — *-єю*?

— Яке явище відбувається в іменниках з основою на *г, к, х*, якщо вони вживаються у місцевому і давальному відмінках?

Перевір свої уміння.

Спиши текст, вставляючи замість крапок, де треба, букви та змінюючи закінчення.

Мабуть, природа створила хлібну з..рнину в мить в..сокого натхне..ня.

Все у нас від н..ого, від хліба. Тому хліб у нас завжди був у в..ликій (пошана). Не лишали крихт на (стіл). Скибку, що впала, не лишали на (долівка), а піднімали й цілували, перепрошуючи.

Людей, які приходили з доброю (місія) чи з доброю (нов..на), на нашій (з..мля) завжди зустрічали хлібом на виш..тому рушнику.

Уся історія нашого народу пов..язана з (історія) хліба. Може, тому у нас так щемить сер..це, коли чуємо пісню про хліб.

§ 15. Відмінювання іменників чоловічого роду з нульовим закінченням та закінченням -о

143. 1. Прослідкуй, як відмінюються іменники чоловічого роду. Зверни увагу на їх початкову форму (називний відмінок).

Н.	хліб	батьк	дідусь	гай	дош
Р.	...а	...а	...я	...ю	...у
Д.	...у, ові	...у, ові	...єві	...ю, єві	...у, єві
З.	...	...а	...я	...	...
О.	...ом	...ом	...ем	...єм	...ем
М. (на)	...і	...у, ові	...і, єві	...ї, ю, єві	...і, єві
К.	...е	...у	...ю	...ю	...у

2. У яких відмінках іменники мають паралельні закінчення?

ДАВАЛЬНИЙ І МІСЦЕВИЙ ВІДМІНКИ

144. 1. Прочитай прислів'я. Подумай, у яких відмінках слід вжити іменники, що в дужках.

Пригадай! Щоб визначити відмінок, треба ставити питання від головного слова до залежного.

1. Бджола (ведмідь^ю) медом данину платить.
 2. Листопад (вересень^ю) онук, (жовтень) син, (зима) рідний брат. 3. Не бажай (син) багатства, а бажай розуму. 4. У кожному (край) свої звичаї.

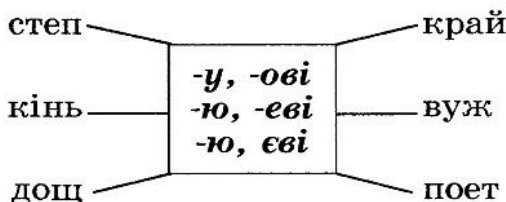
2. Спиши, розкриваючи дужки та змінюючи іменники. Доведи правильність вжитих закінчень.

145. Подумай, яке із закінчень: **-ові**, **-єві** чи **-єві** слід вжити в іменниках чоловічого роду. Запиши утворені словосполучення.

Наказ (солдат), сказати (товариш), вручити (учитель), доручити (Сергій), сказати (сторож), показати (родич), подарувати (Андрій).

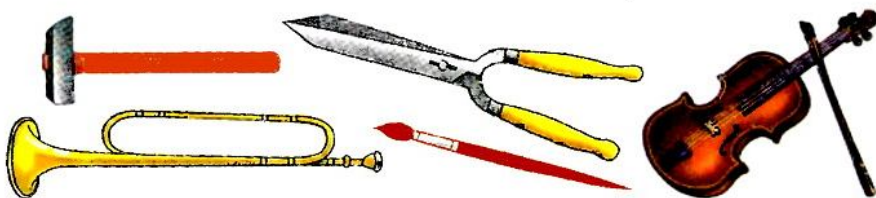
Зверни увагу! Якщо основа іменника закінчується на: $[-]$ $[=]$ $[ж, ч, ш]$,
то буде: $-ові$ $-єві$ $-еві$

146. 1. Допоможи іменникам дібрати свої закінчення.

2. Побудуй можливі словосполучення, додавши слова: *рости, допомагати, дякувати, радіти*. Запиши їх.

147. Розглянь малюнки. Людям яких професій потрібні ці речі?

Довідка. Скрипаль, садівник, художник, робітник, сурмач.

Завдання для допитливих

*Майстер на всі руки.
В умілого руки не болять.*

ма́йстер

Поміркуй і скажи, про кого і коли так говорять.

148. А. Утвори й запиши з поданих слів словосполучення. Поясни правопис відмінкових закінчень іменників.

дарувати	вітання	герой
розповісти	квіти	дідусь
передати	правда	батько

Б. Прочитай речення з відомих тобі казок, добираючи потрібний іменник — ім'я героя казки, яке мало б зазначене закінчення.

1. Пішов Котик по дрова, а ...[-ові] наказав:
— Як прийде Лисичка, дверей не одчиняй.
2. Довелося бідному ...[-ові] знову тікати від Вовка.
3. Довелось ...[-ові] самому молотити колосок.

- 149.** Подумай, хто де працює. Доповни речення і запиши їх. Визнач відмінки дописаних іменників. Познач у них закінчення.

Робітник працює на ... .
Жонглер працює в ... .
Лісник працює в ... .
Будівельник працює на ... .

Зверни увагу! Іменники чоловічого роду в місцевому відмінку можуть мати не тільки закінчення *-ові, -еві, -єві*, а й *-і, -ї: у лісі, у гай; -у, -ю: у саду, в гаю*.

- 150.** 1. Вживаючи подані групами слова, розкажи, хто де живе. Запиши. Познач закінчення.

Зозуля, соловейко, гай; вовк, лисиця, ліс; горобчик, **стріха**; песик, **будка**; папуга, клітка; білка, дупло; бджола, вулик; коник, луг.

2. Що відбулося при зміні виділених слів?

- 151.** З українськими словами утвори словосполучення і запиши їх. Визнач відмінок іменників.

Розрізняй!

на носу — на носі

на лугу — на лузі

в лесу — у лісі

- 152.** 1. Прочитай і запам'ятай.

Як виконуєш завдання,
Не забудь про чергування:

Як *пори́г* — то «на порозі»,
 Якщо *рі́г* — кажи «на розі»,
 Коли *рух* — то буде «в русі»,
 А *кожух* — то «у кожусі»,
 Як *уро́к* — то «на уроці»,
 А як *бі́к* — кажи «на боці».

А. Свашенко

2. Випиши парами слова, в яких чергуються приголосні звуки. Підкресли букви, що їх позначають.

3. Утвори словосполучення зі словами, в яких відбулася зміна приголосних перед закінченням *-і*.

Український народний вислів

Закарбувати на носі — добре запам'ятати щось.

153. А. Використовуючи подані слова, утвори словосполучення. Запиши їх. Підкресли в іменниках букви, які позначають звуки, що чергуються.

стоїть		стіг
виріс	на	горох
дзвенить	у	вухо
лежить		поріг
сіно		бік

Б. Усно утвори словосполучення з поданих слів і склади та запиши з ними речення.

§ 16. Відмінювання іменників середнього роду

154. Провідміній іменники середнього роду.

Н. що?	віки <input type="text"/>	пол <input type="text"/>	житт <input type="text"/>
Р. чого?	... <input type="text"/>	... <input type="text"/>	... <input type="text"/>
Д. чому?	... <input type="text"/>	... <input type="text"/>	... <input type="text"/>
З. що?	... <input type="text"/>	... <input type="text"/>	... <input type="text"/>
О. чим?	... <input type="text"/>	... <input type="text"/>	... <input type="text"/>
М. (на) чому?	... <input type="text"/>	... <input type="text"/>	... <input type="text"/>
К. —	... <input type="text"/>	... <input type="text"/>	... <input type="text"/>

155. 1. Прочитай речення. Спиши, вставляючи замість крапок відмінкові закінчення. Підкресли слово, від якого треба було поставити питання до іменника, щоб визначити його відмінок.

1. Сніжна зіронька горить в мене на віконц.. .
Як погасне, інша вмить спалахне на сонц.. .
2. Всього виросте доволі на широкому нашій пол.. .
3. Берізка — мов лілея в платт.. з білих пелюсток.
4. Перченятков.. малому жовту фарбу дав Гарбуз.
2. Назви речення, в яких є слова, вжиті в переносному значенні.

ОРУДНИЙ ВІДМІНОК

156. 1. Прочитай російські й українські словосполучення.
Любуюсь платьем — милуюсь платтям.
Встретился со счастьем — зустрівся зі щастям.
2. Визнач відмінки іменників. Зверни увагу на їхні закінчення.
3. Спиши українські словосполучення. Познач закінчення іменників.
4. Поміркуй, чому у слові *платтям* потрібно писати дві букви *т*, а в слові *щастям* — ні.

Пам'ятай! Іменники середнього роду із закінченням -я в орудному відмінку мають закінчення -ям.

157. 1. Прочитай. Вибери з довідки потрібні за змістом іменники і спиши речення.

1. Агроном милувався золотим ...
пшениці. 2. Вітер бавився коротким
... дівчинки. 3. Весною дерева
вкриваються зеленим ... . 4. Петрик
захопився ... нової книжки.

чита́ння
писа́ння
завда́ння

Довідка. Герой, читання, зерно, колосся, волосся, листя.

2. В якому відмінку вжиті іменники? Яке закінчення вони мають?

Завдання для допитливих

Не гордись званням, а гордись знанням.

Як ти розумієш цю народну мудрість?

158. А. 1. Прочитай і спиши, розкриваючи дужки. Познач закінчення іменників. У яких відмінках вони вжиті?

Між густим (гілля) калини соловей звив гніздечко. У (гніздечко) солов'їха солов'ятко учить стиха: «Нумо, (синок), вдох: «Тьох!» У зеленому (листя) ховались червоні ягоди калини.

2. Поясни правопис виділених слів.

Б. Прочитай текст. Продовж його і запиши, дібравши заголовок.

Серед лісу ріс високий дуб. Біля його коріння жив у ямі сірий заєць із своєю родиною. Білочка оселилася в дуплі. Ще вище на дубі дикі бджоли мали своє гніздо.

159. 1. Прочитай російські й українські словосполучення. Визнач відмінок іменників. Зверни увагу на їхні закінчення в українській мові.

иду с $\begin{cases} \text{товарищем} \\ \text{мячом} \end{cases}$

іду з $\begin{cases} \text{товаришем} \\ \text{м'ячем} \end{cases}$

2. Поміркуй і скажи, чи залежать в українській мові закінчення іменників в орудному відмінку від наголосу.

Пам'ятай! В українській мові іменники чоловічого і середнього роду з основою на [ж, ч, ш] в орудному відмінку мають закінчення -ем: товариш — товаришем, плече — плечем, плащ — плащем, крім іменників типу обличчя — обличчям.

160. Прочитай вірш, ставлячи слова, що в дужках, у потрібному відмінку. Вивчи його і запиши з пам'яті. Звір з текстом у підручнику.

Дощ холодний аж січе.
Ну куди подітись?
Мокне зайчик під
(кущ),
Не може зігрітись.

А з гілок вода тече,
Додому не близько.
Був би плащ — хоча б
(плащ)
Прикрився зайчисько.
А. Свашенко

161. Попрацюйте в групах.

Прочитайте текст. Доберіть і запишіть заголовок. Складіть і запишіть план тексту. Перекажіть його за планом (усно).

Давній народ, який оселився над Дніпром, називався полянами. Жили поляни родинами й мали своїх князів. Були серед них три брати: одного звали Кий, другого — Щек, третього — Хорив. І була в них сестра Либідь.

Поселився Кий на одній горі, Щек — на другій, що тепер зветься Щекавицею, а Хорив — на третій горі. Вона названа була на його честь Хоривицею.

І збудували брати місто. На честь старшого брата назвали його Києвом. Навколо міста росли ліси, де водилося багато різних звірів. А в місті жили люди, які були дуже працьовитими.

Після смерті братів рід їхній ще довго князував у полян.

За Н. Забілою

162. А. Прочитай і спиши речення, розкривши дужки й змінюючи іменники відповідно до змісту речень. Познач у цих іменниках закінчення. Визнач їх відмінок.

1. Під час обіду слід користуватися (виделка, ложка і ніж). 2. Василько швидко впорався з домашнім (завдання). 3. У життя добре вирушати з (багаж) знань.

Б. 1. Прочитай, розкривши дужки та ставлячи іменники у потрібному відмінку.

Пригощати (борщ), мокнути під (дощ), милуватися (обличчя), відмикати двері (ключ).

2. Розкажи, хто б міг виконувати зазначені дії. Склади й запиши складені речення. Познач закінчення іменників.

§ 17. Відмінювання іменників жіночого роду з нульовим закінченням та іменника *мати*

163. Розглянь таблицю. Зроби висновок про відмінкові закінчення іменників жіночого роду. В яких відмінках в основі цих іменників відбувається зміна (чергування) голосних?

Н. (хто? що?)	<i>осінь</i>	<i>ніч</i>	<i>мати</i>
Р. (кого? чого?)	<i>осені</i>	<i>ночі</i>	<i>матері</i>
Д. (кому? чому?)	<i>осені</i>	<i>ночі</i>	<i>матері</i>
З. (кого? що?)	<i>осінь</i>	<i>ніч</i>	<i>матір</i>
О. (ким? чим?)	<i>осінню</i>	<i>ніччю</i>	<i>матір'ю</i>
М. (на кому? чому?)	<i>(на) осені</i>	<i>ночі</i>	<i>матері</i>
Кл. —	<i>осене</i>	<i>ноче</i>	<i>мати</i>

164. 1. Прочитай і запам'ятай, коли в однині відбувається чергування *о, е з і*.

Коли [і] кінчає слово,
[е] чи [о] завжди готові
[і] в основі замінить,
І за нього послужить.
Порівняй: в печі, до печі,
Слово сказано до речі,
Солі, осені і кості,
Від хоробрості, від злості...
Коли [і] в кінці немає,
Змін ніяких не буває:
Сіль і піч, і сіллю й піччю,
Річ і ніч, і річчю й ніччю,
І хоробрістю, і злістю,
І сміливістю, і кістю.
Але є такі слова,
В яких зміни не бува:
Мідь — то міді, тінь — то тіні,
Січ — то січі, лінь — то ліні.

А. Свашенко

2. Випиши за зразком парами слова, в яких чергуються голосні:

Зразок. *Радість — радості.*

165. Прочитай і запиши речення, розкриваючи дужки та змінюючи слова. Поясни, що відбулося в коренях цих слів.

1. Глибокої (осінь) в садах ставало тихо і сумно. 2. Коли темніло, в Івасика (хоробрість) як не бувало. 3. Михайлик аж підстрибнув від (радість). 4. Ще тільки сонечко зійшло, а бабуся вже пора лася біля (піч).

166. Доповни речення відповідними іменниками з довідки. Запиши їх.

1. Прокидаюся від ранкової ... . 2. Мене переповнюють почуття ... та ... . 3. Від учорашньої ... не лишилось і сліду.

Довідка. Радість, стомленість¹, свіжість, бадьорість.

167. А. 1. Прочитай іменники. Добери до них антоніми. Запиши слова парами.

День — ... , боягузтво — ... , весна — ... , горе — ... , багатство — ... , ненависть — ... .

2. Склади два-три речення з дібраними іменниками. Запиши їх. Визнач відмінки цих іменників.

Б. 1. Утвори словосполучення, розкривши дужки. Склади й запиши з ними речення. Визнач відмінки іменників.

Зварити без (сіль), розпалити в (піч), повернутися з (подорож), дивуватися високій (врожайність).

2. Поясни правопис виділених слів.

ОРУДНИЙ ВІДМІНОК

168. 1. Прочитай російські й українські словосполучення. Порівняй у них вимову приголосних перед закінченням -ю.

говорить с $\left\{ \begin{array}{l} \text{гордостью} \\ \text{матерью} \\ \text{любовью} \end{array} \right.$

говорити з $\left\{ \begin{array}{l} \text{гордістю} \\ \text{матір'ю} \\ \text{любов'ю} \end{array} \right.$

любоваться осенью — милуватися осінню

2. Запиши українські словосполучення. Поясни правопис іменників.

¹ Стóмленість — усталість.

169. 1. Склади з поданих групами слів словосполучення.

Виконати, з, честь; зустрічати, з, хліб, і, сіль;
відзначатися, хоробрість; пишатися, молодь; з,
розмовляти, мати.

2. З виділеними словосполученнями склади й запиши речення.

170. Прочитай прислів'я. Спиши, розкриваючи дужки. Поясни правопис іменників жіночого роду.

1. На роботу з (радість), а з роботи з (гордість).
2. Не хвались мудрий (мудрість), а сильний (сила).
3. Батьком-(мати) не хвались, а хвались своєю (честь).

Розвиток мовлення

171. Попрацюйте колективно.

1. Розгляньте малюнок. З поданих заголовків доберіть той, за яким будете складати текст: «На виставці собак», «Заслужена нагорода», «Перша медаль».

2. Визначте, який текст складатимете: розповідь, опис чи міркування.

3. Запишіть свій текст, використовуючи такі словосполучення: *ішли з гордістю; привітали з першою медаллю; дивилися із заздрістю; розповідали з радістю.*

172. А. 1. Утвори й запиши від поданих прикметників іменники. Визнач їх рід.

Сміливий, чесний, зелений, наполегливий, хоровий, чемний, радий, синій.

2. Постав утворені іменники у форму орудного відмінка, запиши їх і поясни правопис.

Б. Спиши, добираючи замість крапок утворені раніше іменники, потрібні за змістом.

1. Ми милувалися ... озер і ... садів. 2. Ми пишаємося ... космонавтів. 3. Льотчики славляться своєю ... . 4. З великою ... ми зустрічали гостей. 5. Учні нашого класу відзначаються своєю ... .

§ 18. Відмінювання іменників — назв маленьких істот та іменників типу *ім'я*

173. 1. Прослідкуй, як відмінюються іменники — назви маленьких істот та іменник *ім'я*.

Н. (хто? що?)	лоша	теля	ім'я
Р. (кого? чого?)	лошати	теляти	імені
Д. (кому? чому?)	лошати	теляті	імені
З. (кого? що?)	лоша	теля	ім'я
О. (ким? чим?)	лошам	телям	ім'ям
М. (на кому? чому?)	(на) лошати	(на) теляті	в імені
К. —	лоша	тель	ім'я

2. Яку особливість відмінювання іменників ти помітив(ла)?

Пам'ятай! В іменниках — назвах малих істот із закінченнями *-а*, *-я* при відмінюванні з'являються суфікси *-ат-*, *-ят-*: *курча* — *курчати*, *теля* — *теляті*.

Суфікс *-ен-* з'являється при відмінюванні іменників *ім'я*, *плем'я* (*імені*, *племені*).

174. 1. Прочитай вірш. Прослідкуй, як змінюється форма іменника *курча* залежно від слів, з якими він утворює словосполучення.

Біга квочка у дворі
І сокоче дітворі:
Де курча? Нема курчати!
Вже пора всім дітям спати!
Мені клопоти з курчам.
Зараз я вам їсти дам,
Потім побіжу до хати
Неслухняного шукати.
Де ж сховатися курчаті?
Чи в сараї, чи у хаті?
Аж на вулиці синочка
Відшукала мама-квочка.

А. Свашенко

2. Випиши словосполучення з іменником *курча*, вжитим у різних відмінках. Познач суфікс і закінчення у цьому іменнику. Визнач відмінок. У якому відмінку відсутній суфікс?

175. 1. Прочитай вірш Алли Свашенко. Подумай, у яких відмінках мають вживатися іменники, що в дужках, які закінчення мати.

ПОСТАРАВСЯ...

Тато, їдучи в гостину,
Наказав своєму сину:
— Грицю, ти не байдикуй,
Всю худобу нагодуй.
Не забудь, кому що дати,
Коли кого годувати.
— Тату, все мені відомо.
Залишився Гриць удома.

Дав сінця він (порося),
Вишеньок приніс (теля),
(Гусеня) — молока,
(Кошеня) — огірка.

Для маленького (лоша),
Каву здумав готувати.
(Щуця) дав пшона...
Тільки що за дивина!

Гриць стомився, рад би сісти,
А ніхто не хоче їсти.

2. Спиши другу частину, розкриваючи дужки. Познач суфікси й закінчення іменників — назв маленьких тварин.

3. Попрацюйте в парах.

Подумайте й обговоріть, що переплутав хлопчик. Запишіть, який корм мав дати хлопчик кожній тваринці.

176. 1. Розглянь малюнки.

2. Вибери, кого з тварин чим похачуєш. Запиши це. Свою розповідь починай так: «Маленькому ... я дам ... . запропоную ...».

177. А. Спиши, розкривши дужки та ставлячи іменники у потрібному відмінку.

Колись давно наші предки жили окремими племенами. У кожного (плем'я) було своє ім'я. (Ім'я) поляни звалися люди, які жили коло Києва. (Плем'я), що мешкало у великих лісах, дісталася

ім'я древляни. (Ім'я) сіверяни звалися мешканці нинішньої Чернігівщини. Спільного (ім'я) наші предки тоді не мали.

За М. Грушевським

Б. 1. Склади й запиши словосполучення зі слів, поданих у стовпчиках.

дарую книжку
не боюся
пишаюсь
бантик на

кошеня
ім'я
тигрень
маля

2. У яких відмінках ти вживав іменники? З двома словосполученнямиклади й запиши речення.

§ 19. Відмінювання іменників у множині

НАЗИВНИЙ І ЗНАХІДНИЙ ВІДМІНКИ

(хто? що?) (кого? що?)

- 178.** 1. Прочитай вірш. Спиши. Підкресли іменники в називному відмінку множини, познач у них закінчення. Зроби висновок.

В лісі ковзанку з води
Збудували холоди.
Взявши крила в білі боки,
Танцювали там сороки,
Білки, лиски і зайчата
Вчилися їздити на санчатах.

2. Незнайко підкреслив слова *холоди*, *крила*, *боки*. Чого він не врахував?

Зверни увагу! В українській мові, як і в російській, у називному і знахідному відмінках множини іменники — назви неістот — мають однакові закінчення.

- 179.** 1. Порівняй російські й українські іменники. В якому відмінку вони вжиті? Які мають закінчення? Який висновок ти можеш зробити?

снега — сніги	друзья — друзі
сыновья — сини	учителя — учителі
братья — брати	края — краї

2. Добери до українських іменників слова, що відповідатимуть на питання які? Запиши утворені словосполучення.

Зверни увагу! У множині іменники чоловічого роду в називному відмінку мають закінчення **-и, -і, -ї**.

- 180.** 1. Прочитай. Зверни увагу на вимову й написання виділених іменників.

1. На **книші**¹, **калачі**, **пишні короваї** не скупиться зима. 2. Стали білими всі **дороги, вулиці, дахи, сади**. 3. Швидкі візьму я **лижі**, **полину**, **наче птах**. 4. Глянь, на вікнах **візерунки**, від Мороза **подарунки**.

2. Спробуй пояснити, чому в одних іменниках закінчення **-и**, а в інших **-і** чи **-ї**. Вислови свої припущення.

Пам'ятай! У називному і знахідному (в назвах неістот) відмінках іменників чоловічого і жіночого роду після **г, к, х** вимовляй і пиши закінчення **-и**. Після **ж, ч, ш, ц** вимовляй і пиши **-і**. В іменниках з основою на **[й']** пиши **-ї**.

¹Книш — білий хліб із загорнутими всередину краями, змазаними салом або олією.

- 181.** 1. Доповни речення потрібними словами з довідки. Спиши.

У нас зимують такі птахи: ..., ..., ..., ...
У теплі краї відлітають ..., ... Навесні всі птахи повертаються, в'ють гнізда і виводять маленьких пташенят.

Довідка. Жайворонок, горобець, дятел, журавель, синиця, ластівка, лелека, зозуля, голуб, грак, шпак.

пала́ці

2. Попрацюйте в парах.

Складіть невеличку розповідь про те, як ви допомагаєте птахам узимку.

- 182.** А. Прочитай вірш. Спиши, вставляючи замість крапок потрібні закінчення. Визнач відмінки іменників. Доведи, що не помиляєшся.

Два веселі їжак..
Накололи на голк..
Всі листк..
І сказали:
— Ми — кущ.. .
Золоті у нас плащ..
На дощ.. .

Т. Коломієць

Б. Уяви, що цей вірш є початком казки. Продовж її, придумавши й додавши три-чотири речення (не обов'язково у вигляді вірша). Запиши свою казку.

РОДОВИЙ ВІДМІНОК МНОЖИНИ

- 183.** Прочитай і відгадай загадки. Спиши їх. Підкресли іменники, вжиті в родовому відмінку множини. Познач у них закінчення. Зроби висновок.

1. Вух нема, нема й очей, ані рук, ані плечей.
Тільки й є — що голова, сто хустин її хова. 2. У двох матерів по п'ять синів, у кожного своє ім'я.

Зверни увагу! В українській мові, як і в російській, іменники чоловічого й жіночого роду на *-а, -я* та іменники середнього роду на *-о, -е, -я* у родовому відмінку множини мають нульове закінчення: *воєвод, земель, рук, вікон, знань, телят*. Але: *очей, плечей, морів, полів*.

Іменники жіночого роду з нульовим закінченням мають закінчення *-ей*: *ночей*. На відміну від російської мови, в українській іменники чоловічого роду з нульовим закінченням у родовому відмінку множини мають закінчення *-ів, -їв*: *учителів, синів, героїв*.

184. Попрацюйте в групах.

1. Розгляньте малюнок.

2. Складіть текст на тему: «У шкільному музеї». Уживайте слова *рушник, килим, куманець, писанка* в родовому відмінку множини.

185. 1. Утвори словосполучення з поданих групами слів. Запиши їх.

Спів, солов'ї; від, почути, друзі; крик, журавлі; багато, друзі; політ, голуби; цвірінькання, горобці; дари, поля.

2. З одним із словосполучень (на вибір) склади й запиши речення.

186. 1. Прочитай. Спиши, вставляючи замість крапок потрібні закінчення.

1. Від наших сільських дідус.., майстр.., умільц.. — ковал.., гончар.., кравц.. — повинні ми перейняти їхнє **уміння**. 2. Сьогодні ми пишаємося вишивальницями рушник.., майстерним **поєднанням** червоного і чорного **кольор**.. .

2. Поясни правопис виділених слів.

187. А. 1. Прочитай. Спиши, розкриваючи дужки та ставлячи іменники у потрібному відмінку множини. Визнач відмінок цих іменників, познач закінчення.

У наших лісах водяться (вовк, лисиця, заєць, їжак). Але немає (тигр, лев, слон). Їх можна побачити лише у зоопарку. Ще там є багато (мавпа, жирафа, верблюд, бегемот, носоріг) та інших (звір).

2. У першому реченні визнач головні члени (підмет і присудок). Поясни розділові знаки.

Б. 1. Склади й запиши словосполучення з поданих слів.

приїхати		батьки
запитати	у	сини
завітати	до	школярі
прийти	від	брати

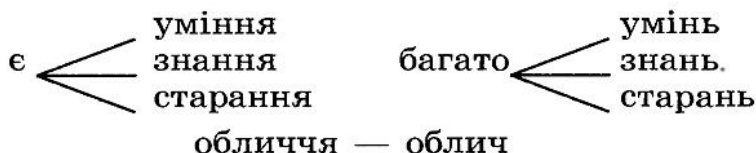
2. Поясни, в якому відмінку ти вживав слова з третього стовпчика.

188. 1. Порівняй вимову і написання іменників, ужитих у називному і родовому відмінках множини.

Зверни увагу! У родовому відмінку множини іменники мають нульове закінчення, тому приголосні в них не подовжуються.

2. Зі словами, поданими праворуч, побудуй і запиши складне речення, частини якого починалися б словами «Треба докласти ... , щоб досягти ... ».

189. Прочитай вірш. Про кого в ньому розповідається? Скільки їх? Визнач, у якому відмінку вжито іменники — назви тварин, а в якому — назви одягу.

ПРОГУЛЯНКА

Трійко гусяток у фетрових шапочках,
Трійко щурят¹ у солом'яних тапочках,
Трійко собачок, що бубликом хвостики,
Котиків трійко в атласових шортиках
Вийшли гуляти і в парку зустріли
Двох поросят у курточках білих.
Раптом у небі як заgrimить! —
І всі по домівках розбіглися вмиць!

В. Бойченко

Український народний вислів

Душа в н'яти втекла — дуже перелякався.

190. 1. З поданих групами слів утвори й запиши словосполучення, познач закінчення іменників. Визнач їх відмінки.

Привітати, моряки; у, побувати, льотчики; прилетіти, з, теплі, краї; підгодівля, птахи; у, спитати, хлопці; зустрічати, товариші.

2. Виконуючи це завдання, Незнайко вирішив, що всі іменники вжиті в родовому відмінку множини. А як гадаєш ти? Перевір себе, ставлячи по два відмінкові питання.

¹ Щуря́ — крысёнок.

Зверни увагу! У знахідному відмінку множини іменники середнього роду на **-я** — назви істот мають такі самі закінчення, як і в родовому.

191. Попрацюйте в парах.

Перекладіть і запишіть речення українською мовою. Підкресліть іменники, вжиті в називному і родовому відмінках множини. Доведіть, що не помиляєтеся.

1. Человек без мечты, что птица без крыльев.
2. Нет в мире более гуманных профессий, чем профессии учителей и врачей.
3. Трудно жить без друзей.

192. А. Прочитай. Спиши, розкривши дужки та ставлячи слова у потрібному відмінку множини.

1. Дмухнула зима холодом, зірвала листя з (ліси) та (гаї) і розкидала його по (земля). Бачить зима, що пташок їй не наздогнати, — і накинута на (звірі). 2. Хочу (проліски) блакитних, (ранки) сонячних, привітних.

Б. Склади й запиши речення, вживаючи подані іменники в родовому відмінку множини.

Олівець, школяр, літера, маля́, зошит, брат.

МІСЦЕВИЙ ВІДМІНОК МНОЖИНИ

193. 1. Визнач відмінок іменників у російських і українських словосполученнях. Зроби висновок про те, з яким відмінком вживається прийменник *по* в українській мові.

плавают по $\left\{ \begin{array}{l} \text{рекам} \\ \text{морям} \\ \text{океанам} \end{array} \right.$

плавають по $\left\{ \begin{array}{l} \text{річках} \\ \text{морях} \\ \text{океанах} \end{array} \right.$

2. Спиши словосполучення, подані праворуч. Познач закінчення іменників. Склади й запиши з цими словосполученнями одне речення. Підкресли головні (підмет і присудок) та другорядні члени. Поясни розділові знаки.

194. 1. Прочитай текст. Добери до нього заголовок. Спиши, вставляючи замість крапок закінчення іменників у множині. Визнач їхні відмінки.

Сонячний промінець заглянув у вікно, ковзнув по парт..., по стін..., затримався у книжк... і зошит... У класі враз посвітлішало. По обличч... пробігли усмішк...

2. Поясни правопис виділених слів.

- 195.** 1. Прочитай вірш, змінюючи слова, що в дужках, за змістом. Вивчи напам'ять.

Українці кажуть так:	Влітку ходим по (лісі),
«Живемо ми у (міста),	по (дороги) і (луги),
(селища) і (села).	по (поля) веселих».

А. Свашенко

2. Запиши вірш з пам'яті.

- 196.** Попрацюйте в парах.

1. Прочитайте оголошення. Чи не знайшли ви в ньому помилок? Якщо знайшли, виправте їх.

ОГОЛОШЕННЯ

Гурток «Умілі руки» працює по середам і п'ятницям.

2. Складіть оголошення про роботу одного з гуртків своєї школи. Запишіть його.

- 197.** А. Запиши текст, розкриваючи дужки. Добери до нього заголовок.

Краплі дощу барабанили по... (дерева, куці, дахи, вікна). Але незабаром дощ стих. З'явилося сонце. Сонячні зайчики застрибали по (листочки) дерев, (калюжі), вимитих (шибки) вікон. Усе заискрилося, немов зраділо.

Б. 1. Прочитай речення і переклади їх українською мовою. Запиши. Підкресли закінчення іменників у множині.

1. Бегали діти по дорожкам и аллеям старого парку. 2. По деревьям с ветки на ветку прыгала белочка. 3. По кустам расселись снегири. 4. По субботам мы ходим в бассейн.

2. Поясни правопис іменників, ужитих в останньому реченні.

Сторінка для допитливих

Майже 500 років тому в Росії з'явилась рослина, яку привезли з Америки. Індієці — корінні мешканці Америки — називають її «квітка сонця». Іспанці, італійці, французи — «обернений до сонця». Росіяни вважають її другом сонця і називають «подсолнух». Українці називають її «соняшник».

Чому інші рослини дістали такі назви: *підсніжник*, *подорожник*, *дзвіночок*?

Прочитай вірші Алли Сващенко і дізнаєшся, що колись означали слова *поле*, *зернятко*, *їжачок*.

*Поле — дуже давнє слово.
Виникло не випадково.
Перш ніж поле засівали,
Землю від лісів звільняли.
Тому місце не лісисте,
А відкрите, вільне, чисте
Саме полем називали.
Всі слов'яни його знали.*

*Зернятко, зернину,
Колоса дитину,
Тому так назвали,
Що завжди вбачали
Плід уже дозрілий,
Трухлий, постарілий,
Той, що сил не має,
В землю опадає.*

*Цей маленький їжачок —
Не простий лісовичок.
Його назва означає:
Той, котрий і змії з'їдає.*

Мабуть, дивно, однак саме слово *колос*, а не *їжак* означало «той, що колеться».

Що ти знаєш? Що ти вмієш?

Закінчено вивчення розділу «Іменник».

Перевір свої знання.

— Іменник називає предмети, відповідає на питання хто? що? Чи можуть іменники називати дії чи ознаки й відповідати на питання що?

— Як змінюються іменники? Який відмінок не має питань? У яких реченнях найчастіше використовуються іменники, вжиті у цьому відмінку?

— Що ти знаєш про число іменників?

— Чи можна за закінченнями визначити рід іменників? Якщо так, визнач:

-а, -я; -о, -е, -я, -.

— Яка складність трапилася під час вивчення роду іменників?

— В якому відмінку іменники якого роду мають закінчення *-ою, -єю, -єю*? А *-у, -ю; -ові, -єві; -і, -ї*?

— Як змінюються іменники *мати, ім'я*?

— Які закінчення мають іменники *син, брат, друг* у родовому відмінку множини?

— Яке закінчення мають іменники, вжиті у місцевому відмінку множини з прийменником *по*?

Перевір свої уміння.

1. Склади словосполучення. Познач закінчення іменників.

Вирости, при, дорога; розмовляти, Наталя, з; купатися, річка, у; милуватися, конвалія; дарувати, Сергій; Дід Мороз, кожух, у; грати, скрипка, на; пташки, ліс, у; сидіти, на, поріг; дружити, з, бабуся; дорожити, честь; зустрітися, з, мати; їсти, із, сіль, хліб; розповідати, мати, про; пишатися, сини; розлетітися, по квіти; розкласти, парти, по; приліт, журавлі.

2. Доповни прислів'я.

1. Хліб-сіль їж, а ... .

2. Життя прожити — ... .

3. Рання пташка росу п'є, а пізня — ... .

§ 20. Прикметник (Имя прилагательное)

198. 1. Прочитай. Яку картину природи ти собі уявляєш? Які слова допомогли тобі уявити саме таку картину? В якому значенні вони вжиті?

СРІБНІ ДЕРЕВА

Срібні дерева,
Срібне гілля,
Сріблом пухнастим
Вкрита земля.

Срібні у синьому
Небі хмарки.
В срібних заметах
Срібні стежки.

Срібний-пресрібний
Ліс приберіг
Білочці срібній
Срібний горіх.

Л. Первомайський

2. У вірші виділені прикметники (имена прилагательные). За якими ознаками їх віднесено до цієї частини мови? З якою частиною мови вони пов'язані?
3. Випиши прикметники разом з іменниками.
4. Прослідкуй, у якому роді, числі й відмінку вжито прикметники. А іменники? Від чого залежить рід, число, відмінок прикметника?

Зверни увагу! В українській мові, як і в російській, прикметники пов'язані з іменниками і вживаються в тому самому роді, числі та відмінку, що й іменники.

Завдання для допитливих

1. У вірші вжито прикметник *пресрібний*. Познач його будову. На яку ознаку вказує він? Яка частина слова надала йому цього значення?
2. Від прикметників *добрий, солодкий, старий, гіркий* за допомогою префікса *пре-* утвори інші прикметники. Про кого чи про що можна сказати, вживаючи ці прикметники?

199. Попрацюйте в парах.

1. Розгляньте малюнки. Опишіть кожний з предметів за кольором, розміром, смаком.

2. Порівняйте за зразком лимон і кавун за смаком і кольором з фруктами — яблуком, грушею. Запишіть. Позначте суфікси. Якого значення вони надають прикметникам?

Зразок. *Лимон кисліший за яблуко.*

200. Попрацюйте в групах!

Прочитайте текст і продовжіть гру, називаючи фрукти, овочі, дерева, імена тощо.

Ішли до школи дві подружки.

— А я гру придумала! — сказала одна.

— Яку?

— Я називаю іменник, а ти швидко утвори від нього прикметник. Якщо не зможеш, — програла.

— Добре, називай!

— Море.

— Морський (берег).

— Школа.

— Шкільний (сад).

— Мама.

Задумалась друга дівчинка.

— Ага! — закричала перша. — Я перемогла!

Є такий прикметник — **мамин** (брат)!

201. 1. З поданими в дужках синонімами утвори й запиши можливі словосполучення. Поміркуй, які з прикметників можуть або не можуть поєднуватися з поданими іменниками.

лінія > (пряма,
ялинка > рівна,
струнка)

руки > (добрі,
друзі > лагідні,
ніжні,
сердечні)

характер > (сильний,
дуб > міцний,
могутній)

життя > (заможне,
поле > багате,
врожайне)

2. Склади й запиши два речення зі словосполученнями, в яких ужито однорідні члени речення.

202. Відгадай загадки. Спиши їх, вставляючи замість крапок слова-відгадки.

1. Зелена, колюча, пухнаста, пахуча ... . 2. Круглий, смугастий, бокатий, зелений, хвостатий ... .
3. Пухнастий, рум'яний, солодкий, духмяний ... .

203. А. Прочитай текст. Спиши. Познач закінчення прикметників.

Багряний кленовий листочок востаннє покружляв в осінньому повітрі й упав у калюжу. Бачу — на ньому малесенький муравлик сидить. Завмер бідолаха з переляку після несподіваного польоту. Велика калюжа здалася муравлику справжнім морем. Тепер буде про що йому розповісти.

Б. Поміркуй, чи всі частини тексту наявні у поданій вправі. Добери заголовок. Знайди в тексті зачин і кінцівку. Придумай середину. Запиши.

204. Прочитай вірш. Розкажи, яким був менший брат. А яким — старший брат? Чим вони різнилися один від одного? Які слова вжив автор, щоб показати цю різницю?

Є у мене менший¹ брат,
Все у нас із ним не в лад:
Я білявий — він чорнявий,
Я меткий², а брат мій млявий³,
Я високий і тонкий,
Брат товстенький і низький.

А. Свашенко

205. Попрацюйте в парах.
1. Прочитайте прикметники. Чи однакове значення прикметників кожного ряду?

Білий — біліший — найбіліший.
Чорний — чорніший — найчорніший.
Товстий — товстіший — найтовстіший.

¹ М'єнший — младший.

² Меткий — быстрый.

³ Млявий — тут: медлительный.

2. Спишіть. Позначте будову прикметників. Прослідкуйте, що надало прикметникам вищої якості, а що — найвищої.
3. Подумайте, чи можна до прикметника звичайної якості додати префікс *най*, щоб утворити прикметник найвищої якості. Зробіть висновок.

Розрізняй!

тоныше — *тонший*
наиболее тонкий — *найтонший*

- 206.** Прочитай речення. Визнач суфікси прикметників. Поміркуй і скажи, якого значення вони надають прикметникам.

1. Місяць яснесенький промінь тихесенький кинув на нас. 2. Аж суне Вовк, такий страшенний та здоровенний. 3. Вріжу скибочку хліба м'якеньку, пригощу козенятко маленьке. 4. У старезнім бору я чорниці беру. 5. Заєць той хитрющий скік та скік. 6. Є веселі слова, як зелена трава, а є злющі-презлющі, як мухи колючі.

Зверни увагу! Суфікси *-еньк*, *-есеньк* надають прикметникам значення здрібнілості, пестливості. Суфікси *-енн*, *-езн*, *-ющ*, *-юч* — збільшеної якості, часом з негативним забарвленням.

- 207.** 1. Прочитай текст. Як пожартував Петрик?

Після відвідання зоопарку діти одержали завдання описати тварину, яка їм найбільше сподобалася. Петрик, відомий у класі жартун, написав: «У зоопарку мене дуже здивував слон. Я ніколи не думав, що він такий маленький. А які в нього тоненькі ноги й коротенький хобот! Зате хвіст довжелезний».

2. Виправ помилки, навмисне припущені Петриком, замінюючи прикметники антонімами з суфіксами *-езн*, *-енн*, *-ющ*, *-еньк*. Запиши виправлену тобою розповідь Петрика.

- 208.** А. Від іменників першого рядка утвори за допомогою суфіксів *-ян, -ов, -н, -ев, -ин* прикметники і поєднай їх з іменниками другого рядка. Запиши утворені словосполучення.

1. Глина, бузок¹, літо, вишня, сестра, мама, бабуса, Марійка.

2. Посуд, куц, день, садок, зошит, брат, хустка, лялька.

Б. 1. Дай відповіді на такі запитання: Як інакше можна назвати жовте осіннє листя; сиве волосся бабусі; м'яке і блискуче волосся дитини; сині очі мами? Відповідь запиши за зразком.

Зразок. Працьовиті, вмілі руки тата — золоті руки тата.

2. З яким значенням — прямим чи переносним — ужиті дібрані тобою прикметники?

- 209.** 1. Прослідкуй, яке явище відбувається при творенні прикметників від іменників. Зроби висновок.

Ольга — Ольжина книжка;
мураха — мурашина хатка;
козак — козацька пісня;
лисичка — лисиччина хатка.

2. Спиши. Підкресли букви, що позначають звуки, які чергуються.

- 210.** Від іменників, що в дужках, утвори прикметники і спиши речення.

Пригадай! Суфікси прикметників *-ськ-, -зьк-, -цьк-* завжди пишуться з м'яким знаком.

Понад тисячу років тому східні слов'яни утворили могутню державу (Київ) Русь — одну з наймогутніших держав тогс часу. На берегах Дніпра височів славетний Київ із розкішним княжим двором, величним (Софія) собором. (Київ) купці на своїх човнах допливали до (Кавказ) берегів.

З журналу

¹ Бузо́к — сирень.

Розрізняй!
кавказских — кавказьких

Розвиток мовлення

211. Попрацюйте колективно.

Складіть художній опис однієї із зображених квіток. Пригадайте, з чого треба почати, що розповісти, чим закінчити.

Українські народні вислови

Кланятися в ніжки — когось уклінно просити про щось.

Даруйте на слові — так говорять, щоб не образити людину, коли треба сказати щось різке.

212. А. 1. Прочитай прислів'я. Спиши їх, вписуючи замість крапок антоніми до прикметників.

1. Колос повний до землі гнеться, а ... угору дереться.
2. Рання пташка росу п'є, а ... слізки ллє.
3. ... у нас тепер життя, старому не буде вороття.
4. На чорній землі ... хліб родить.

2. Поясни правопис виділених слів.

л'ити — ллє

Б. Зміни словосполучення за зразком. Познач суфікси прикметників. Поясни правопис прикметників, утворених від виділених іменників.

Зразок. Народ України — український народ.

Метро Києва, вулиця села, квітка весни, проміння сонця, одяг дітей, будинок з дерева, капелюх із соломки, порти Одеси.

§ 21. Відмінювання прикметників чоловічого і середнього роду в однині

РОДОВИЙ, ДАВАЛЬНИЙ І МІСЦЕВИЙ ВІДМІНКИ

- 213.** Зверни увагу на відмінкові закінчення прикметників чоловічого і середнього роду. Подумай і поясни потребу вживання м'якого знака в слові *осінній* у родовому, давальному і місцевому відмінках.

Н. <i>вітер</i>	який?	<i>свіжий</i>	<i>осінній</i>
<i>повітря</i>	яке?	<i>свіже</i>	<i>осіннє</i>
Р. <i>вітру</i>	якого?	<i>свіжого</i>	<i>осіннього</i>
<i>повітря</i>	якого?	<i>свіжого</i>	<i>осіннього</i>
Д. <i>вітру</i>	якому?	<i>свіжому</i>	<i>осінньому</i>
<i>повітря</i>	якому?	<i>свіжому</i>	<i>осінньому</i>
З. <i>вітер</i>	який?	<i>свіжий</i>	<i>осінній</i>
<i>повітря</i>	яке?	<i>свіже</i>	<i>осіннє</i>
О. <i>вітром</i>	яким?	<i>свіжим</i>	<i>осіннім</i>
<i>повітрям</i>	яким?	<i>свіжим</i>	<i>осіннім</i>
М. <i>(на) вітрі</i>	якому?	<i>свіжому(-ім)</i>	<i>осінньому(-ім)</i>
	якім?		
<i>(на) повітрі</i>	якому?	<i>свіжому(-ім)</i>	<i>осінньому(-ім)</i>
	якім?		

- 214.** 1. Прочитай словосполучення, визнач відмінок прикметників. Порівняй закінчення прикметників у російській та українській мовах. Зроби висновок. 2. Спиши українські словосполучення, познач закінчення прикметників.

солнца $\left\{ \begin{array}{l} \text{ясного} \\ \text{летнего} \\ \text{горячего} \end{array} \right.$

сонця $\left\{ \begin{array}{l} \text{ясного} \\ \text{літнього} \\ \text{гарячого} \end{array} \right.$

солнцу $\left\{ \begin{array}{l} \text{ясному} \\ \text{летнему} \\ \text{горячему} \end{array} \right.$

сонцю $\left\{ \begin{array}{l} \text{ясному} \\ \text{літньому} \\ \text{гарячому} \end{array} \right.$

- 215.** 1. Утвори й запиши словосполучення з поданих групами слів. Визнач відмінки прикметників

До, український, народу; на, вечірнє, небі; від, синє, моря; на, блискучий, льоду; на, пекуче, сонце; у, весняний, лісі.

2. Склади речення з виділених груп слів.

216. Попрацюйте в парах.

1. Прочитайте і відгадайте загадку-опис. Спишіть, додаючи закінчення.

ЩО ЦЕ?

Зверху каптан¹ оксамиту² зелен..
А в середині — атласу червон..
З сотнею зёрняток кольору чорн..
Смаку солодк.. і неповторн.. .

А. Свашенко

2. Спробуйте усно скласти загадку-опис про будь-який предмет (овоч, фрукт, тварину, іграшку) і загадайте її своїм товаришам.

217. А. Прочитай речення, утворюючи від іменників, що в дужках, прикметники. Запиши речення. Познач закінчення прикметників.

1. Низько вклоніться колосу (жито). 2. На (вечір) небі спалахують міріади зірок. 3. На (море) березі діти збирали (колір) камінці. 4. У (село) клубі йшов концерт.

Б. Прочитай текст. Добери до нього заголовок. Спиши, вставляючи замість крапок прикметники. Познач їхні закінчення.

Ранньої весни прокинувся від сну ... пролісок.
На ... стебельці він підвів свою ... голівку і потягнувся до ... сонечка. Поряд під кущиком з'явилося ще кілька таких самих ... пролісків. Вони раділи ... теплу і ... сонцю.

¹ *Каптан* — кафтан.

² *Оксаміт* — бархат.

§ 22. Відмінювання прикметників жіночого роду

РОДОВИЙ ВІДМІНОК

- 218.** Прочитай. Зверни увагу на відмінкові питання прикметників. Спробуй пояснити, чому в прикметнику *вечірня* в родовому й орудному відмінках перед закінченням на письмі ставиться м'який знак.

Н. (що?)	<i>пісня</i>	(яка?)	<i>тиха</i>	<i>вечірня</i>
Р. (чого?)	<i>пісні</i>	(якої?)	<i>тихої</i>	<i>вечірньої</i>
Д. (чому?)	<i>пісні</i>	(якій?)	<i>тихий</i>	<i>вечірній</i>
З. (що?)	<i>пісню</i>	(яку?)	<i>тиху</i>	<i>вечірню</i>
О. (чим?)	<i>піснею</i>	(якою?)	<i>тихою</i>	<i>вечірньою</i>
М. (у чому?)	<i>(у) пісні</i>	(в якій?)	<i>тихий</i>	<i>вечірній</i>
Кл. —	<i>пісне</i>		<i>тиха</i>	<i>вечірня</i>

- 219.** 1. Прочитай словосполучення. Визнач відмінок прикметників. Порівняй їхні закінчення в російській та українській мовах. Зроби висновок.

холодной зими	холодної зими
ранней весны	ранньої весни
горячей поры	гарячої пори

2. Склади речення з українськими словосполученнями. Запиши їх.

- 220.** 1. Прочитай текст. Спиши, дописуючи закінчення прикметників. Визнач, у якому відмінку вжиті прикметники, яке значення вони мають.

Пізн.. зими у ведмедиці народжуються ведмежата. Смокчуть вони молоко, залазять на спину матері — величезн.. дуж.. ведмедиці.

Тільки за велик.. відлиги ведмеді прокидаються, бо хочуть точно знати, чи не прийшла ще весна.

За І. Соколовим-Микитовим

2. Поясни правопис виділеного слова.

Завдання для допитливих

Голубий колір дістав свою назву від кольору пір'я на шийці голуба. Спробуй пояснити походження кольорів: *бузковий, малиновий, вишневий, апельсиновий, салатний, гірчичний*.

221. Попрацюйте в парах.

1. Розгляньте малюнки. Розкажіть, які казкові персонажі і з яких казок на них зображені. Що ви про них знаєте? Складіть і запишіть речення за змістом кожного малюнка, вживаючи прикметники в родовому відмінку. Позначте закінчення прикметників.

2. За складеними реченнями і малюнками побудуйте діалог.

222. А. 1. Спиши, додаючи закінчення до прикметників. У якому відмінку вони вжиті?

1. Він (колосок) виріс із зерниночки, з тоненьк.. билиночки. 2. З свіж.. хлібини розпочався день. 3. Для весел.. малечі бублик викотився з печі. 4. Сьогоднішн.. роботи на завтра не відкладай.

2. Серед списаних тобою речень одне є прислів'ям. Яке? Як ти його розумієш?

Б. Прочитай текст, добери й запиши до нього заголовок. Спиши, вставляючи з довідки потрібний прикметник.

Свіжа пороша мені багато розповіла про перехожих, коли я вертався з ... зміни.

Ось гострі підбори жіночих чобітків завернули до ... горобини. А ці два ланцюжки слідів повели до ... годівниці. То пройшли школярі.

А он годівниця, мабуть, без гостинців. І тепер уже мої кроки карбуються на неторканій білині ... парку.

Довідка. Молодий, нічний, міський, пташиний.

Від щирого серця — так говорять, коли вітають когось, бажають добра, дарують щось.

ДАВАЛЬНИЙ І МІСЦЕВИЙ ВІДМІНКИ

- 223.** 1. Прочитай словосполучення, визнач відмінки прикметників. Порівняй їхні закінчення в російській та українській мовах.

(рад) речке синей
(купаюсь) в речке
синей

(радий) річці синій
(купаюся) у річці
синій

2. Запиши словосполучення українською мовою, познач закінчення прикметників.
3. Склади речення, вживаючи словосполучення з прикметником у місцевому, а потім — у давальному відмінках.
- 224.** Прочитай. Спиши, додаючи замість крапок закінчення. В яких відмінках ти вживав прикметники? Чому?

1. Слава, слава в віках Батьківщині можуть...
2. В син.. скрині є намисто, самоцвітне, променисте. 3. Хто в хустині червоненьк.. став у лісі між дубів? 4. Яка доблесть, любов і краса зачаровані в українськ.. мові!

- 225.** 1. Прочитай слова і словосполучення. Використовуючи їх, розкажи, хто де працює. Свою розповідь запиши.

батько
мати
син
дочка

паперова фабрика
шкільна їдальня
заводська бібліотека
механічна майстерня

2. Попрацюйте в парах.

Побудуйте діалог, запитуючи один одного, де працюють ваші батьки.

- 226.** 1. Прочитай і запиши речення, вставляючи замість крапок потрібні за змістом прикметники. Визнач їхні відмінки. Познач закінчення.

Дуже зраділа сестричка ... ляльці і назвала її Оленкою. Оленка була у ... вишиваній сорочці, у ... спідничці та ... керсетці. На ... голівці замість віночка — стрічка. На .. стрічці нашиті намистинки. Ну справжня тобі україночка!

2. Опиши свою ляльку або якусь іграшку жіночого роду, вживаючи прикметники в давальному та місцевому відмінках.

- 227.** А. Прочитай і відгадай загадки. Спиши їх, ставлячи прикметники, що в дужках, у потрібному відмінку. Познач закінчення.

1. У сукенці (жовтий) пані розляглася на баштані. 2. Гарно дівці (білолиций) у малиновій спідниці, довгий ніс в (сирий) землиці, на землі ж лише косиці.

А. Свашенко

Б. 1. Утвори й запиши словосполучення, вставляючи замість крапок потрібні прикметники.

Радіти ... весні, йти по ... стежці, сидіти на ... сосні, дати горішок ... білочці.

2. На яку тему можна придумати текст із цими словосполученнями? Склади й запиши його. Добери до тексту заголовок.

ОРУДНИЙ ВІДМІНОК

- 228.** 1. Прочитай словосполучення. Визнач відмінок прикметників. Порівняй їхні закінчення в російській та українській мовах. Зроби висновок.

сосулькой < $\begin{matrix} \text{блестящей} \\ \text{холодной} \end{matrix}$

бурулькой < $\begin{matrix} \text{блискуючою} \\ \text{холодною} \end{matrix}$

2. Побудуй і запиши речення з українськими словосполученнями. Познач закінчення прикметників.

- 229.** 1. Прочитай і відгадай загадку. Спиши, додаючи замість крапок потрібні закінчення.

Всі танцюють під ялинкою:
Лис — з блискуч.. сніжинкою,

Вовк — із золот.. рибкою,
 Принц — із дідов.. ріпкою.
 Змій — зі злюч.. Ягою,
 Що з ногою костян.. .
 Зветься як веселий бал?
 Пригадали?

А. Свашенко

2. Чи довелося тобі коли-небудь бувати на карнавалі?
 Розкажи про це.

- 230.** 1. Прочитай вірш. Що в ньому сказано про закінчення прикметників та іменників з основою на шиплячий в орудному відмінку? Запам'ятай це.

Всі прикметники зібрались
 І на тому поєднались,
 Щоб в орудному відмінку
 Завжди сміло, без заминки
 -ою на кінці вживалось
 І на -ею не мінялось.
 Хай іменник візьме -ею
 За потребою своєю.
 Отже, грушею смачнішою,
 А задачею складнішою,
 Ну, а вдачею ледачою,
 Як і кашею гарячою.

А. Свашенко

2. Випиши іменники разом з прикметниками. Познач їх закінчення.

- 231.** 1. Поєднай іменники з прикметниками, використовуючи подані закінчення. Запиши утворені словосполучення.

найважча	—	круча
свіжа	—	їжа
чужа	—	дача
задача	—	найвища

-ею
-ою

2. В яких словах ти вживав закінчення *-єю*, а в яких — *-ою*? Чому? Склади з утвореними словосполученнями речення і запиши їх. Познач закінчення іменників і прикметників з основами на [ж], [ч], [ш].

232. А. Спиши, розкриваючи дужки. Поясни правопис прикметників.

Ми пишаємося своєю мовою — (співуча, мелодійна). Ми пишаємося (багата, родюча українська) землею. (Гаряча) любов'ю до (рідна) землі сповнені юні серця.

Б. 1. Утвори й запиши словосполучення. Познач закінчення прикметників.

Прикрашати, червоний, калина; свіжий, пригощати, вода; груша, ласувати, смачний; стежка, йти, вузький.

2. З двома словосполученнямиклади й запиши речення.

233. 1. Прочитай вірш. Які почуття в ньому передані? Вивчи його і запиши з пам'яті.

Як не любити зими сніжносиньої
На Україні моїй?

Саду старого в пухнастому інеї,
Сивих, веселих завій?

Як не любити весни багатошумної,
Меду пахучих суцвіть,

Як не любити роботи розумної,
Праці, що дух веселить?

М. Рильський

2. Звір свій запис із текстом. Підкресли іменники жіночого роду разом з прикметниками. Познач закінчення. Визнач відмінок.

Розвиток мовлення

234. Попрацюйте в групах.

1. Розгляньте малюнок. Доберіть заголовок.

2. Складіть і запишіть казку за поданим початком і запитаннями.

Пізньої осені звірі провели телефон...

1. Куди провели звірі телефон?
2. Про що вони розповідали один одному?
3. Хто не відповідав на телефонні дзвінки?
4. Яку радісну новину сповіщає сорока?

3. Складаючи казку, використовуйте словосполучення: *вовче лігво, ведмежий барліг, білчине дупло, лисяча нора*.

Завдання для допитливих

Назви слова, які мають частини *теле* або *фон*. Скориставшись довідкою, спробуй пояснити, як виникли ці слова.

Довідка. *Теле* — далеко, *фон* — звук, *грама* — написання, *мікро* — маленький, *відео* — бачити.

235. А. 1. Прочитай текст. Спиши, дописуючи закінчення прикметників. Поясни, в якому відмінку вжито прикметники.

ПУСТОТЛИВИЙ ДОЩИК

Весняний дощик так розвесилився, що не міг спинитися ні в полі, ні на городі, ні в саду.

Підбіг до зайчик.. хати — тук, тук!

Підбіг до лисиччин.. хати — стук, стук!

Підбіг до Оленчин.. хати та дівчинку до зелен..
берези викликає.

2. Спробуй усно продовжити цю розповідь.

Б. 1. Прочитай текст. Спиши його, дописуючи закінчення.
Познач їх. Визнач відмінок прикметників.

АНЕМОНА

Була в букеті весняних квітів анемона. Такою ніжн.., тендітн.., беззахисн.., боязк.. здавалась ця квітка, що я весь час боявся, чи ж донесу її додому. А таки доніс.

За Є. Шморгуном

2. Продовж текст, вживаючи словосполучення: *вдома я ... , кришталева ваза, свіжа вода, підняла голівку, милуватися квіткою.*

§ 23. Відмінювання прикметників у множині

236. 1. Провідміняй словосполучення *свіжі весняні квіти*. Зверни увагу на відмінкові питання та закінчення прикметників.

Н. (що?)	<i>квіти</i>	(які?)	<i>свіж</i> <input type="text" value="і"/>	<i>веснян</i> <input type="text" value="і"/>
Р. (чого?)	...	(яких?)	... <input type="text" value="их"/>	... <input type="text" value="их"/>
Д. (чому?)	...	(яким?)	... <input type="text" value="им"/>	... <input type="text" value="им"/>
З. (що?)	...	(які?)	... <input type="text" value="і"/>	... <input type="text" value="і"/>
О. (чим?)	...	(якими?)	... <input type="text" value="ими"/>	... <input type="text" value="ими"/>
М. (на чому?)	...	(яких?)	... <input type="text" value="их"/>	... <input type="text" value="их"/>
Кл. —	—		... <input type="text" value="і"/>	... <input type="text" value="і"/>

2. В яких відмінках закінчення прикметників однакові? Спробуй пояснити вживання букв *и, і* в закінченнях інших відмінків.

Зверни увагу! В українській мові, на відміну від російської, у прикметниках з основою на **ж, ч, ш, щ** буква **і** пишеться тільки в називному, знахідному і кличному відмінках множини. В усіх інших відмінках після **ж, ч, ш, щ** пишеться буква **и**.

- 237.** Прочитай і відгадай загадки. Спиши їх. Підкресли прикметники разом з іменниками. Визнач їхні відмінки. Познач закінчення прикметників.

1. Хоч з гілочками колючими, зате з квітками пахучими. 2. По квітучих садках я літаю, найсолодші дарунки збираю. 3. Не боюсь я морозів тріскачких, ані променів сонця палючих. Взимку й літом я ліс прикрашаю. Як же люди мене називають?

А. Свашенко

- 238.** 1. Прочитай. Спиши, додаючи потрібні закінчення. Доведи, що не помиляєшся.

Не за син.. глибок.. морями, не за дальн.. висок.. горами, а в країні, де ліси стоять дрімуч.., де озера розлягаються блискуч.., — там жили собі із мамою і татком у хатинці два білявеньк.. хлоп'ятка.

Н. Забіла

2. Яку частину тексту нагадус тобі речення?

- 239.** Попрацюйте в парах.

1. Розгляньте малюнки. Якого кольору бувають ці квіти?

2. Розкажіть, якими квітами ви привітаєте маму, бабусю, сестричку з днем народження. Розповідаючи, вживайте назви кольорів. Свою розповідь запишіть. Позначте закінчення прикметників.

- 240.** А. 1. Прочитай текст-опис. Про яку рослину в ньому розповідається? Що допомогло тобі відгадати? Добери заголовок і спиши текст.

Улітку ми милувалися її квітами — білими, розкішними, запашними. Потім кущ ніби пригас — відцвів. І раптом спалахнув червоним полум'ям. Пурпурові кетяги ягід і багряне листя горіли під несміливими променями осіннього сонця і вабили очі людей.

Словничок.

Горобина — рябина.

Кетяг — гроздь.

Вабили — привлекали.

2. Спиши. Підкресли прикметники-синоніми.

Б. Скільки словосполучень можна скласти з поданих слів? Назви їх і запиши. З одним зі словосполучень (на вибір) склади речення.

вузький
гарячий
хлібний

на ланах
стежками
з джерел

житній
гірський
широкий

241. З поданих іменників і прикметників утвори словосполучення. За потреби скористайся зразком відмінювання прикметників у вправі 236.

свіжий, дорогий
високий
найщасливіший
глибокий
сухий

сосни, фрукти, озера

друзі, овочі, діти

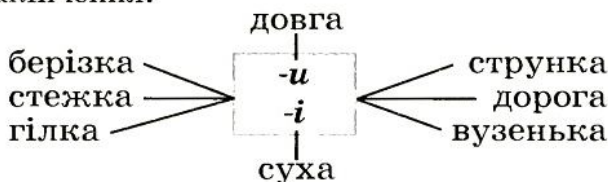
242. Прочитай вірш. Зверни увагу на закінчення іменників і прикметників з основою на -г, -к, -х. Визнач відмінок. Зроби висновок.

Ось біля самої дороги
Тугі, гіллясті і стрункі
Дві горобинки тонконогі
До сонця простягли гілки.

А. Свашенко

Зверни увагу! В іменниках з основою на -г, -к, -х у називному і знахідному відмінках множини пишеться закінчення -и, у прикметниках з такою ж основою — -і.

243. Допоможи іменникам і прикметникам знайти своє закінчення у множині. Поеднай їх у словосполучення. Запиши. Познач закінчення.

244. 1. Прочитай і відгадай загадку. Спиши, дописуючи закінчення. Доведи їх правильність.

Живе в домі, лобок кругленьк..., кожушок тепленьк..., оч.. вузьк..., видющ..., як ті зіроньк... блискуч... Вуха мал..., проте чутк... Вуса хоч і довг..., та рідк... Ноги коротк..., та прудк... Удень на сонечку ляже, гарн... казочк... розкаже. Уночі бродить, на лови ходить.

2. Поясни вживання ком.

3. Який це текст: розповідь чи опис? Доведи. Відповідай так: «Цей текст — ..., бо в ньому ...».

245. А. Прочитай і спиши речення, дописуючи закінчення. Доведи, що не помиляєшся.

1. Доторкнулись котик..., біл..., невеличк..., до рук..., до ротика, до моєї п'ічк... 2. Під жовт... осикою, блискуч... та слизьк..., родиною велик... розсілись маслюк... .

Н. Забіла

Б. Прочитай текст. Поміркуй, який дощ — весняний чи літній — будеш описувати. Добери з дужок найвлучніші, на твій погляд, прикметники. Запиши свій текст.

ДОЩ

(Синій, блакитний, бездонний, чистий) небо закрили (важкий, чорний, легенький, грозовий) хмари. Пішов (весняний, перший, теплий, рясний, сильний) дощ. Він обмив (зелений, молодий, клейкий, маленький) листочки на деревах, напоїв (молодий, зелений, прив'ялий) травичку. Після (лагідний, весняний, літній, рясний) дощу все навкруги ожило.

Сторінка для допитливих

Чи знаєш ти, що означали слова *слива*, *абрикоса*, *барвінок*? Якщо ні, то прочитай вірші Алли Свашенко і довідаєшся про ці та інші слова.

Слива означало *синя*,
Абрикоса — *скороспіла*.
А барвінок — той, що *в'ється*,
Обвиває і плететься.

Подумай і скажи, що означало слово *віночок*.

Мабуть, буде цікаво довідатись і про те, що колись означало добре відоме тобі слово *лис*.

Лис — це дуже давнє слово.
Ще у праслав'янській мові
Слово значило *рудавий*,
Жовтуватий, золотавий.
Був ти лисим, чи не лисим,
Як рудий, то й звався *лисом*.

А тепер, мабуть, тобі легко здогадатися, чому деякі гриби називаються *лисичками*. Розкажи про це.

НАШІ ІМЕНА

Ігор. Здавна київські князі запрошували до себе на службу варягів (скандинавських воїнів). Разом з ними прийшло до нас чимало скандинавських імен. Серед них — *Ігор* (у скандинавській мові — *Інгвар*, що означало *молодий воїн*).

Цікаво, що частинки цього слова означали: *ін* — *молодий, юний*; *гвар* — *сила, військова сила*. Звідси й слово *гвардія*.

Ім'я *Олександр* прийшло з грецької мови, де *алекс* означає *захищаю, допомагаю*, а *андрос* — *людина, муж*. Отже, *Олександр* означає *захисник людей*.

Що ти знаєш? Що ти вмієш?

Закінчено тему «Прикметник».

Перевір свої знання.

- Чому прикметники пов'язані з іменниками? Як?
- Про іменник кажуть, що він *має* рід, про прикметник, що він *змінюється* за родами. Як це розуміти?
- В якому відмінку прикметники мають закінчення *-ої*, а в яких — *-ій*, *-ою*. Наведи приклади. Не забувай при цьому, що прикметники вказують на ознаку іменника і вживаються разом з ним.
- Чим різняться закінчення іменників і прикметників в орудному відмінку однини?
- Які закінчення мають іменники, а які — прикметники в називному й знахідному відмінках множини?
- Як сказати українською мовою: *самый большой, более молодой, более высокий, самый высокий*?

Перевір свої уміння.

— Чи вмієш ти вживати прикметники у різних відмінках, описуючи когось або щось? Спробуй.

1. Прочитай текст. Зі скількох частин він складається? Про що розповідається в кожній з них? Як назвеш цей текст — опис чи розповідь з описом?

Якось Юрко приніс до школи дерев'яну хатинку для синиці. Він змайстрував її зі старих дощок. Ми повісили хатинку в шкільному саду. Незабаром і гостя з'явилася.

У неї була жовта, з чорним галстучком сукня, темно-зелений жакетик, чорна шапочка. А голівка! Білосніжні щічки, гострий чорний носик і розумні намистинки¹-очі. Ця пташка — справжня красуня.

2. Склади текст-опис однієї з пташок на малюнку (на вибір).

¹ Намистинки — бусинки.

§ 24. Займенник (Местоимение)

246. 1. Прочитай загадку. Відгадай, яка частина мови так говорить про себе.

Я без друзів не існую,
Поважаю їх, шаную,
Їх, як треба, заміняю
І в біді не залишаю.
Не прикметник, не іменник.
Називаюсь я ... .

2. Знайди займенники в тексті.

247. Прочитай і спиши текст. Підкресли займенники. З якою метою вони вживаються?

Сьогодні небо синє, безхмарне. Таким воно буває тільки навесні. А ось і весна прийшла. Вона вкрила землю запашними квітами. Ними замилювався метелик. Він був веселий, бо радів весні. Їй раділо все живе.

248. Прочитай речення. Випиши за зразком іменники та прикметники разом із займенниками, які вживаються замість них.

Зразок. *Дівчинка — вона.*

1. У клас зайшов хлопчик. Він був у білій сорочці. 2. Я живу на останньому поверсі. На цьому поверсі живе і наша вчителька. 3. На вулиці Івана Франка недавно побудували кілька величезних будинків. Таких будинків уже багато в нашому місті.

249. Прочитай текст. Чи в усіх випадках у цьому тексті треба замінювати іменник *поросята* на займенник *вони*? Виправ текст і запиши.

За невисоким парканчиком вовтузилися поросята. Їх було дуже багато. Вони були завбільшки з маленьких цуценят. І вони всі побігли до нас. Вони думали, що ми їм дамо їсти.

250. Попрацюйте в парах.
Прочитайте початок тексту. Розгляньте малюнок. Продовжіть текст, уживаючи в ньому займенники. Запишіть його.

Раптом на воді я побачив кілька іграшкових корабликів. Легкий вітерець підганяв їх.

- 251.** А. Прочитай і спиши жартівливий вірш *Грицька Бойка*. Підкресли займенники. Скажи, замість яких іменників вони вживаються.

- Нащо калоші ти взуваєш?
- Я в них на вулицю піду!
- Але ж грязюки вже немає...
- Нічого, — я її знайду!

Б. Прочитай загадки, додаючи потрібний займенник. Відгадай їх і запиши поряд з відгадками (в дужках).

1. ... варять, ... тнуть, пироги з ... печуть. Усі ... гублять, бо дуже люблять.
2. Сидить Марушка в семи козушках, хто ... роздягає, той сльози проливає.
3. Дуже товсті ноги маю, ледве ... переставляю. Сам високий ... на зріст, замість рота в ... хвіст.

її
я
мене
їх

ОСОБОВІ ЗАЙМЕННИКИ

Пам'ятай! Займенники *я, ти, він, вона, воно, ми, ви, вони* — особові (личные), бо вказують на особу (лицо).

Як і в російській мові, особові займенники належать до трьох осіб:

я, ми — 1 особа (лицо);

ти, ви — 2 особа;

він, вона, воно, вони — 3 особа.

Займенники мають два числа:

я, ти, він, вона, воно — однина;

ми, ви, вони — множина.

Як і в російській мові, займенники змінюються за відмінками.

- 252. Дай відповіді на поставлені запитання. На питання яких відмінків тобі треба відповісти? При потребі користуйся зразком відмінювання особових іменників, поданим нижче.

Зразок. *Хто зайшов у клас?* *Я, ти, він, вона, ми, ви, вони.*

Кого побачив учитель? ...

Ким він пишається? ...

На кому нове плаття? ...

Відмінювання особових займенників

Н. (хто?)	<i>я</i>	<i>ти</i>	<i>він</i>	<i>вона</i>	<i>ми</i>	<i>ви</i>	<i>вони</i>
Р. (кого?)	<i>мене</i>	<i>тебе</i>	<i>його</i>	<i>її</i>	<i>нас</i>	<i>вас</i>	<i>їх</i>
Д. (кому?)	<i>мені</i>	<i>тобі</i>	<i>йому</i>	<i>їй</i>	<i>нам</i>	<i>вам</i>	<i>їм</i>
З. (кого?)	<i>мене</i>	<i>тебе</i>	<i>його</i>	<i>її</i>	<i>нас</i>	<i>вас</i>	<i>їх</i>
О. (ким?)	<i>мною</i>	<i>тобою</i>	<i>ним</i>	<i>нею</i>	<i>нами</i>	<i>вами</i>	<i>ними</i>
М. (на кому?)	<i>на мені</i>	<i>тобі</i>	<i>ньому</i>	<i>ній</i>	<i>нас</i>	<i>вас</i>	<i>них</i>

253. 1. Прочитай і відгадай загадки. Випиши особові займенники, поряд запиши їх відмінки.

1. Я кругленька, червоненька, з хвостиком тоненьким. На городі *мене́* рвуть і до столу подають.

2. В *мене́* ніжка одна — чобітка не маю, і хоч я без голови, шапку одягаю. 3. Біло-рожеві свічки навес-

ні вдень і вночі все горять на мені. 4. Мною поле засівають. Як же мене́ називають? 5. Дивна скринька на стіні все розказує мені.

2. Зверни увагу на місце наголосу у виділених займенниках. Від чого це залежить?

254. 1. Спиши, розкривши дужки та ставлячи займенники в потрібному відмінку.

... Полетіли бджілки до вишні:

— Люба вишенько, чи немає в (ти) квіточок для голодних бджілок?

— Навідайтесь завтра, — відповіла (вони) вишня. — Сьогодні ще немає на (я) жодної відкритої квіточки, а коли розкриюся, я буду рада гостям.

За К. Ушинським

2. Якою частиною тексту може бути цей уривок? Які частини тексту слід додати? Зроби це і запиши, дібравши заголовок.

255. Попрацюйте в парах.

1. Спочатку розпитайте один в одного, яка в кожного з вас бабуся, де вона живе.

2. Складіть і запишіть невеликий текст «Моя бабуся». Візьміть до уваги, що в кожного з вас бабуся добра, ласкава, турбується про вас, пригощає, бо дуже любить.

3. Перевірте, чи немає повторів іменників чи прикметників. Якщо є, замініть їх займенниками.

Завдання-жарти

1. Які два особових займенники утворюють іменник, що псує шляхи?

2. Як за допомогою трьох особових займенників можна зробити руки чистими?

Український народний вислів

На вус мотати — запам'ятати, щось враховуючи.

256. А. Переклади українською мовою й запиши. Підкресли займенники. Визнач, у якому відмінку вони вжиті.

Хто спрашивал обо мене? Ты придёшь сегодня ко мне? Я уже был у тебя. Передай Вове эту кни-

гу. Она ему понравится. А ты хорошо знаешь его? Пойдём с тобой сегодня в библиотеку?

Б. 1. Прочитай текст. Виправ, де треба, повтори.

З самого ранку Тарасик ловив рибу. А риба як назло не ловилася. Тарасик і плював на гачок, і черв'ячка причепив, а рибі байдуже. Не хотіла риба ловитися хоч би що. Тарасик спересердя викинув черв'яків і пішов додому.

2. Виправляючи, тобі довелося вживати лише займенники чи й синоніми?

257. 1. Порівняй російські й українські словосполучення.

исполняется $\left\{ \begin{array}{l} \text{им} \\ \text{ею} \\ \text{ими} \end{array} \right.$
(кем?)

виконується $\left\{ \begin{array}{l} \text{ним} \\ \text{нею} \\ \text{ними} \end{array} \right.$
(ким?)

был у $\left\{ \begin{array}{l} \text{него} \\ \text{неё} \\ \text{них} \end{array} \right.$

був у $\left\{ \begin{array}{l} \text{нього} \\ \text{неї} \\ \text{них} \end{array} \right.$

2. Спробуй зробити висновок.

Зверни увагу! В українській мові, як і в російській, коли поряд із займенником уживається службове слово, займенник має такі форми: (у) *нього, неї, них*.

На відміну від російської мови, в українській займенники третьої особи однини і множини в орудному відмінку мають форми *ним, нею, ними*, хоча й уживаються без службових слів.

258. Переклади українською мовою й запиши.

Рабочие строят дом. Ими уже заложен фундамент. Мой отец работает на стройке. Им и его друзьями сооружено много домов.

Словничок.

Заложен — закладено.

Сооружено — споруджено.

259. 1. Прочитай текст.

Іванко прочитав оповідання Миколи Носова «Капельох», прийшов додому і почав розповідати його так:

Котик Васько сидів на підлозі біля комода і ловив мух. А на комоді, з самого краю, лежав капелюх. І ось він побачив, що одна муха сіла на нього. Він як підскочить — і вчепився кігтями в нього ...

Вдома нічого не зрозуміли.

2. Подумай, що треба зробити, щоб усе стало зрозумілим. Розкажи текст правильно.

260. Попрацюйте в групах.

1. Складіть текст (розповідь чи опис) про одну з домашніх тварин — кота, песика, морську свинку, акваріумних рибок. Але спочатку домовтеся, про кого буде цей текст і який він буде.

2. Запишіть його. Перечитайте один в одного записане і, якщо треба, виправте недоліки.

261. А. 1. Прочитай текст. Добери заголовок. Спиши, розкривши дужки та ставлячи займенники в потрібному відмінку.

Під сосною хлопчики знайшли білочку. У (вона) була перебита лапка. Діти взяли білочку додому, перев'язали (вона) лапку. Білочка стала жити з (вони). Спочатку вона дуже сумувала. А потім звикла.

2. Виконуючи цю вправу, Незнайко вирішив, що в другому і третьому реченнях займенник ужито в одному відмінку. А як думаєш ти? Доведи, що не помиляєшся.

Б. 1. Склади й запиши розповідь про свого товариша чи подругу за таким планом:

1. Як звати твого товариша чи подругу?

2. Що найпривабливіше у його характері, звичках або зовнішності?

3. Чи давно ви дружите? Як саме?

2. Перечитай складений тобою текст. Знайди займенники і підкресли їх.

§ 25. Дієслово (Глагол)

- 262.** 1. Прочитай слова. До яких частин мови вони належать? Доведи свою думку.

ракета	що робить?	повзе
вуж		іде
хлопець		мчить
кінь		крокує
дощ		летить

2. На що вказують ці дієслова?
3. До поданих іменників добери відповідні дієслова й запиши їх разом з іменниками. Що ти записав — речення чи словосполучення? Чому так думаєш?
4. Зверни увагу на роль дієслів у реченні.

- 263.** Запиши речення, добираючи з дужок потрібне за змістом слово.

1. Багато (говорити, казати) Зіна не любила.
2. Диктор (повідомив, сказав) прогноз погоди на завтра. 3. Лікар не дозволив хворому багато (розмовляти, казати).

Зверни увагу! В українській мові, як і в російській, частка *не* з дієсловами пишеться окремо.

Український народний вислів

Теревені правити — вести пусті розмови.

- 264.** Попрацюйте в парах.

1. Прочитайте, як переказав українську народну казку «Рукавичка» Незнайко.

Ішов дід лісом та й загубив рукавичку. Прийшла Мишка і стала в тій рукавичці жити. За нею прийшла Жабка і теж поселилася в рукавичці. Потім прийшов Зайчик і стало їх троє. Прийшла до рукавички Лисичка. Стало їх четверо. Потім прийшов Вовк. Він теж поселився в рукавичці. Аж ось прийшов Ведмідь. А йому вже місця в рукавичці й немає.

2. Розповідь Незнайка потребує виправлення. Чому? Виправте її, пригадавши, хто як пересувається. Користуйтеся словами з довідки.

Довідка. Прибігти, пристрибати, присунути, причвалати, приплигати.

3. Побудуйте діалог за змістом наведеного уривка.

265. 1. Прочитай і запиши прислів'я, вставляючи замість крапок антоніми до виділених слів. Підкресли дієслова. Поясни їх роль у реченнях.

1. Ластівка день починає, а соловей його ... .

2. Друга шукай, а ... — тримай. 3. Удар забувається, а слово ... . 4. Знайшов — не скаж, ... не плач.

2. У перших трьох реченнях по два підмети й два присудки. З'єднані вони словом *а*. Це — складні речення. Спробуй так само побудувати складні речення, додаючи другу частину.

1. Ми зібралися біля школи, а ... .

2. Бабуся розповідала казку, а ... .

3. Євгенко малював в альбомі, а ... .

Зверни увагу! Перед сполучниками, що з'єднують (сполучають) частини складного речення завжди ставиться кома.

266. А. 1. Прочитай текст. Добери заголовок і спиши текст.

Настав теплий сонячний ранок. Дихає свіжістю земля. У лісі сльозяться крихітні струмки. Ліс живе передчуттям зеленої повені¹ листя і трав. Він виграє новими кольорами й звуками.

2. Підкресли дієслова, вжиті у переносному значенні.

Б. 1. Прочитай текст. Добери заголовок. Спиши, додаючи потрібні за змістом слова. Якою частиною мови вони є?

... весна. Швидко ... сніг. З гірок ... дзвінкі струмочки. ... на батьківщину перелітні птахи. Їхнє голосне щебетання ... у гаях і садах. Птахи ... гнізда. Незабаром ... малі пташенята.

2. Підкресли головні члени речення.

¹ Повінь — наводнение.

§ 26. Часи дієслова (Времена глагола)

Теперішній час — настоящее время.

Майбутній час — будущее время.

Минулий час — прошедшее время.

267. 1. Прочитай текст. Про що ти довідався з нього?

Не за синіми морями, не за темними лісами, а в знайомій країні Граматиці в старого дідуса Дієслова були три сини. Найстаршого звали **Минулий час**, середнього — **Теперішній час**, а наймолодшого — **Майбутній час**. Теперішній час усе *майструє, співає, читає*. Майбутній час усе відкладає на завтра: завтра *зроблю, завтра вивчу, завтра прочитаю*. Поки Майбутній час збереться, Минулий час *зробив* усе ще вчора: *уже прочитав, уже вивчив, уже поїхав*. Ніяк за ним молодші не встигають.

2. Випиши дієслова, групуючи їх за часами — спочатку дієслова теперішнього часу, потім — минулого, а далі — майбутнього.

Пам'ятай! В українській мові, як і в російській, дієслова змінюються за часами.

Дієслова теперішнього часу (настоящего времени) відповідають на питання **що робить?**, минулого (прошедшего) — **що робив?** **що зробив?**, майбутнього — **що зробить?** **що буде робити?**

268. Прочитай уривок з вірша. Спиши. Підкресли дієслова, визнач їх час.

Зацвітає гречка біло-біло.

Ось уже і бджілка прилетіла.

Золотиста, в променистому пушку,

Набере вона духмяного медку.

Л. Забашта

- 269.** 1. Спиши, розкриваючи дужки та добираючи потрібне за змістом слово.

1. Учень (запізнився, прийшов пізно, затримався, припізнився) на урок. 2. Маринка (берегтиме, доглядатиме, пильнуватиме) квіти. 3. Учень (вчає, заходить) до класу.

2. Визнач часи дібраних тобою дієслів.

- 270.** Попрацюйте в парах.

1. Прочитайте дієслова. На яку тему можна скласти з ними текст? Як його назвати?

Привезли, викопали, саджають, поливають, прив'язали, будуть доглядати, виростуть.

2. Складіть і запишіть текст-розповідь з поданими дієсловами, вживаючи їх у потрібному часі.

Завдання-жарт

— Івасику, є у вас корова? — питає Петрик.

— €.

— А як вона виглядає?

— Наша корова тепер не виглядає. Тато на зиму всі дірки у хліву забив дошками.

3. Про що хотів запитати Петрик? Чому Івасик його не зрозумів? Як мав запитати Петрик?

Зверни увагу! Так говорити

неправильно:

правильно:

— Як ти виглядаєш?

— Який ти маєш вигляд?

Красиво виглядати.

Мати красивий (гарний) вигляд.

- 271.** А. 1. Прочитай вірш. Яку картину природи ти уявляєш?

ШИПШИНА

Запишалася шипшина:
тонко в ній співа пташина,
в'ється, тчеться рушничок —
літо **в'яжеться** в стіжок,
а затінька **солов'ятко** —
казку мовить йому татко.

§ 27. Змінювання дієслів теперішнього і майбутнього часу за особами й числами

(Изменение глаголов в настоящем и будущем
времени по лицам и числам)

Пам'ятай! В українській мові, як і в російській, дієслова теперішнього і майбутнього часу змінюються за особами (по лицам) та числами.

277. 1. Простеж, як змінюються за особами й числами дієслова теперішнього часу.

Однина

Я	пиш	у	, чита	ю	, біж	у	, сто	ю	.
Ти	...	еш	, ...	єш	, ...	иш	, ...	їш	.
Він (вона, воно)	...	е	, ...	є	, ...	ить	, ...	їть	.

Множина

Ми	пиш	емо	, чита	ємо	, біж	имо	, сто	їмо	.
Ви	...	ете	, ...	єте	, ...	ите	, ...	їте	.
Вони	...	уть	, ...	ють	, ...	ать	, ...	ять	.

2. Зміни так само за особами й числами дієслова майбутнього часу.

Писатиму (буду писати), читатиму (буду читати), бігтиму (буду бігти), стоятиму (буду стояти).

3. Що ти помітив? Чим різняться змінювання дієслів у російській і українській мовах?

278. 1. Прочитай дієслова. Погрупууй їх за числами й запиши у два стовпчики.

Розпитаю, пишемо, зшию, прошу, стоїмо, розпитаємо, говорю, скажу, стою, скажемо, зшиємо, просимо, говоримо, пишу.

2. Дієслова якої особи й часу записані в першому стовпчику. А в другому? Познач закінчення.

3. Пригадай, що ти знаєш про правопис префіксів. Розкажи. Якщо забув, коли пишеться префікс *с-*, не засмучуйся. Скористайся підказкою. Вона схована в буквах, що позначають приголосні звуки словосполучення «Кафе "Птах"». У всіх інших випадках пишемо префікс *з-*.

279. 1. Порівняй речення, написані російською та українською мовами. Визнач особу і час дієслів. Назви приголосні, якими різняться форми дієслів у обох мовах.

Я берегу книгу.	Я бережу книжку.
Я хожу в школу.	Я ходжу до школи.
Я пеку пирожки.	Я печу пиріжки.
Я ежду автобусом.	Я їжджу автобусом.

2. Спиши українські речення.

Розрізняй!

я пеку, бегу, хожу — *я печу, біжу, ходжу*

280. Прочитай вірш, змінюючи дієслова, що в дужках. Вивчи його і запиши з пам'яті.

Я без діла не (сидіти),
Гарні квіти (садовити).
Рано брата (розбудити),
Бо в садок його (водити).

А. Свашенко

281. Склади речення від першої особи за змістом малюнків.

282. А. Склади й запиши речення з поданих слів.

я

їздити
бігти
берегти
сидіти

книжка
тихо
трамвай
додому

Б. 1. Переклади речення українською мовою й запиши їх.

Каждое утро я делаю зарядку, чищу зубы, умываюсь и завтракаю. Потом быстро иду в школу, чтобы не опоздать. На уроках я сижу за одной партой с другом Сашей. После уроков вожу своего верного друга Пифа на прогулку.

Словничок.

Каждый — кожний.

Чтобы — щоб.

Опоздать — запізнитися.

Внимательно — уважно.

2. Підкресли дієслова, в яких чергуються приголосні.

283. Утвори за зразком від поданих дієслів форму 1-ї особи однини теперішнього часу. Запиши. Підкресли букви, що позначають звуки, які чергуються.

Зразок. Втекти — втечу.

Сікти, сидіти, будити, підходити, возити, приносити, садити, бігти.

284. Прочитай речення, добираючи з дужок потрібне за змістом слово. Запиши. Підкресли дієслова.

1. На кордоні я служу, Україну (берегти, стерегти). 2. Булки, кренделі (вертіти), на жаровні їх (пекти, смажити).

неділя

285. Переклади речення українською мовою й запиши їх.

Каждое воскресенье я езжу в городской парк. Выхожу из автобуса и бегу на спортивную площадку. Здесь я могу тренироваться.

286. Попрацюйте в парах.

Вживаючи змінені дієслова вправи 280, побудуйте текст-розповідь (з 3–4 речень) на тему «Я і мій братик (сестричка)». Текст розпочніть так: «У мене є ... . Вранці я ...».

287. А. 1. Прочитай текст, розкривши дужки та поставивши дієслова у потрібній формі. Запиши.

Понад усе я (любити) безкрає поле. З нетерпінням (чекати) весни, щоб вивести трактор на широкі лани. (Виводити) свого сталевого коня, мов на свято. (Сидіти) я за кермом, і радість наповнює мої груди.

свято

2. Знайди в тексті іменники-синоніми.

Б. Склади невеликий текст «Як я допомагаю мамі (татові, бабусі, дідусеві)». Запиши його. Підкресли дієслова.

288. 1. Прочитай групи російських і українських дієслів. Порівняй їх форми. Визнач час і особу.

ты —
— ідешь
— путешествуешь
— смеешься
— умываешься

ти —
— йдеш
— мандруєш
— смієшся
— умиваєшся

2. Пригадай, чому в українській мові після букв ж, ч, ш ніколи не пишеться м'який знак.

289. 1. Прочитай вірш. Про що ти з нього довідався?

Закони письма і вимови вивчай.
Написано *-шся*, а ти [с':а] вимовляй:
Раненько прокидаєшся,
Зарядкою займаєшся,
Водою обливаєшся,
Швиденько одягаєшся,
В дорозі не спиняєшся,
Назад не озираєшся.
Так, друже мій, ніколи
Не спізнишся до школи.

А. Свашенко

2. Випиши дієслова, вжиті у 2-й особі однини.

290. Відгадай загадки. Спиши, замінюючи звуковий запис буквеним.

1. Як на нього подіви[с':а], то сам відразу скріви[с':а]. 2. Признавайся, як ти зве[с':а], що на зиму, на холодну, без одежі зостає[с':а]. 3. Чого ти став та диви[с':а]? Зірви мене — поживи[с':а].

291. 1. Прочитай текст. Заміни дієслова 1-ї особи однини дієсловами 2-ї особи однини. Запиши свій текст.

І знову Київ... Котрий раз відвідую його, а все не наamilуюся містом. Весною бачу його в однім пишнім убранні. Улітку захоплююсь іншим. А восени схиляюсь перед його неповторною красою.

За М. Олійником

2. Які почуття до Києва висловив письменник? Що допомогло тобі зробити такий висновок?

3. А чи зміг би ти висловити любов до свого міста (села, селища)? Спробуй. Використовуй дієслова у 2-й особі однини.

292. 1. Прочитай дієслова, додаючи подані префікси. Яке дієслово є «зайвим» у кожному рядку? Чому?

$\overline{\text{ви}}$ — йдеш, біжиш, дякуєш, читаєш

$\overline{\text{з}}$ — робиш, ростеш, співаєш, будуєш

на¹ — пишеш, кажеш, носиш, цвітеш
при¹ — б'єш, сядеш, скочиш, смієшся

2. Запиши утворені дієслова, визнач їх час і особу, поясни правопис особових закінчень.

293. А. Прочитай вірш-загадку. Спиши. Підкресли дієслова, вжиті у 2-й особі однини. Поясни їх правопис.

Серед усіх птахів землі
Ти, друже, нас пізнаєш.
Сіренькі, правда, ми й малі,
Ідеш — не помічаєш.
А спів почуєш із гаїв,
Зупинишся і скажеш:
«В гаю співають солов'ї».
Їх спів ти добре знаєш.

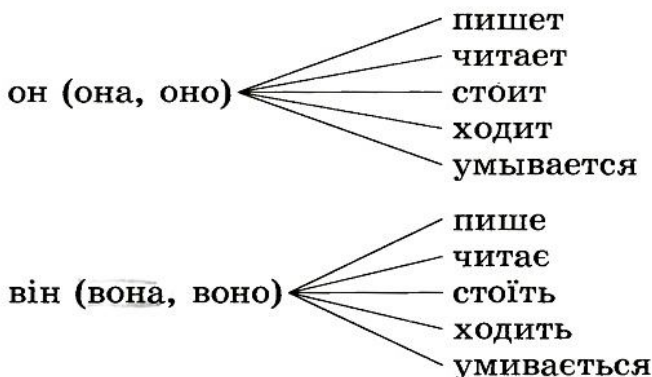

А. Свашенко

Б. Переклади текст українською мовою й запиши його.

Ты ходишь в четвертый класс. Каждое утро ты спешишь в школу. На уроках сидишь тихо и внимательно слушаешь учителя. Ты о многом хочешь узнать.

294. 1. Порівняй дієслова, вжиті у 3-й особі однини в російській та українській мовах. Чим різняться закінчення дієслів?

2. Спиши дієслова українською мовою. Познач закінчення.

Пам'ятай! В українській мові у кінці дієслів 3-ї особи однини після букви *т* завжди пишеться м'який знак.

295. 1. Прочитай вірш, правильно вимовляючи дієслова.

Закони письма і вимови вивчай,
Написано *-ться*, а ти [ц':а] вимовляй:
Хто рано прокидається,
Зарядкою займається,
Роботи не боїться,
Той завжди добре вчиться.

А. Свашенко

2. Назви однорідні члени речення.

296. 1. Прочитай і спиши, замінюючи звуковий запис буквеним.

Взимку метелиця	парою здійме[ц':а] —
падає, стели[ц':а],	в хмарку оберне[ц':а]
вітром підніме[ц':а],	й знову поверне[ц':а]
закарусели[ц':а],	чиста і біла краплинка,
сонцем зігріє[ц':а] —	звуть її просто
в крапельку вилле[ц':а],	сніжинка.

А. Свашенко

2. Назви однорідні члени речення.

297. Прочитай вірш, розкриваючи дужки та ставлячи дієслова у потрібній формі. Вивчи його і запиши з пам'яті.

Щедрим, добрим словом
Пісня (починатися),
З рушника святкового
Коровай (всміхатися).

298. А. 1. Прочитай і відгадай загадки. Спиши, вставляючи пропущені букви.

1. У лісі вирізана, гладенько витесана. Співає, заливає..ся. Як називає..ся?	2. Коли це буває і як воно зве..ся: хмариночка плаче, а поле сміє..ся?

2. Назви дієслова, вжиті в переносному значенні.

Б. Прочитай. Заміни дієслова, вжиті в минулому часі, дієсловами в теперішньому часі. Запиши свій текст.

Хліб люди вважали священним продуктом. Він уміщував у собі щастя й добробут господи. В Україні будь-яке свято не обходилося без паляниці.

Батьки змалку привчали дітей шанувати хліб.

§ 28. Неозначена форма дієслова (Неопределённая форма глагола)

- 299.** 1. Прочитай прислів'я. Поміркуй, кого вони стосуються — тебе, твого друга (подруги) чи всіх нас. Чому в них уживається неозначена форма дієслова? Чи вказує вона на час — вчора, сьогодні, завтра, завжди?

1. Добре того вчити, хто хоче все знати. 2. Що вмієш — за плечима не носити. 3. Любиш брати — люби й віддавати. 4. Життя прожити — не поле перейти.

2. Спиши прислів'я. Поясни їхнє значення.

- 300.** 1. Незнайко прочитав поданий текст і подумав, що Неозначеній Формі ніколи показувати Дієсловам, як треба змінюватись. Прочитай і ти текст. Розкажи, як ти зрозумів відповідь Неозначеної Форми.

Дивиться Неозначена Форма, як змінюються Дієслова, і говорить:

— Ех ви, хіба ж так треба змінюватися?

— А як? — питають Дієслова. — Покажи ти.

— Я б показала, — зітхає Неозначена Форма, — тільки в мене часу немає.

За Ф. Кривіним

2. Поміркуй, чому так відповіла Неозначена Форма. Чого ще в неї немає? Свої припущення перевір за поданим віршем.

Не думай, що я неозначена,
 Тому що нічого не значу я.
 Яка би не сталась зі мною пригода —
 Не маю особи, не знаю я роду,
 Число мене також ніяк не чіпає,
 І часу, відколи живу, я не маю,
 А дію, проте, я завжди називаю.

А. Свашенко

- 301.** 1. Прочитай російські та українські словосполучення.
 У якій формі вжиті дієслова? Чим вони відрізняються?

читать
 любить
 беречь

→ книгу

читати
 любити
 берегти

→ книгу

интересоваться — книгой   цікавитися — книгою

2. Спиши українські словосполучення. Склади з ними речення так, щоб дієслова стали однорідними членами.

- 302.** Прочитай вірш і запам'ятай його. Розкажи, чого немає в дієсловах української мови. Запиши українські дієслова, з останніми двома складами речення.

Знай, що в українській мові
 -чь немає в дієслові.

Порівняй: испечь — спекти,

А помочь — допомогти,

Постеречь — постерегти,

А сберечь — то зберегти.

допомага́ти

А. Свашенко

Пам'ятай! В українській мові дієслова в неозначеній формі мають у кінці -ти, -тися (-ться) і ніколи не закінчуються на -чь.

303. 1. Прочитай текст. Кого стосується наказ книжки: тебе, мене, їх чи всіх нас? Коли його треба виконувати: сьогодні, завтра чи завжди? Яка форма дієслова для цього використана?

НАКАЗ КНИЖКИ

Не можна мене брати немитими руками. Не варто читати мене, коли сідаєш їсти. Не слід писати й малювати на моїх сторінках. Треба берегти мене.

2. Спиши текст, підкресли дієслова, що стоять у неозначеній формі. Усно перебудуй текст так, щоб видно було, як ти виконуєш наказ книжки. Подумай, у якому часі ти вживатимеш дієслова.

304. Попрацюйте в парах.

1. Прочитайте текст.

Я бережу своє здоров'я. Уранці я роблю зарядку. Кожного дня чищу зуби. Перед їжею мию руки. Лежачи я не читаю. Перед сном провітрюю кімнату.

2. Перебудуйте текст так, щоб він відповідав назві «Поради лікаря» і стосувався всіх. Вживайте слова *треба*, *слід*. Запишіть свій текст.

305. А. Прочитай текст. Спиши його, замінюючи виділені дієслова їхньою неозначеною формою. Перероби цей текст на текст-інструкцію. У разі потреби додавай слова *треба*, *слід*, *не можна*.

Чи знаєш ти, як слід себе поводити під час грози?

Не шукай захисту від грози під високими деревами.

Не купайся у річці чи ставку, бо голова плавця над водою є найвищою точкою, куди може вцілити блискавка.

Не ховайся під копицями й стогами сіна на луках.

Б. Склади текст-інструкцію про те, як виготовити закладку для книжок. Спочатку розкажи, що потрібно для цього взяти, а потім — що і як треба робити.

§ 29. Дієвідміни

(Спряження)

- 306.** 1. Пригадай з російської мови, за якою ознакою дієслова поділяються на дієвідміни. Розкажи про поділ дієслів на дієвідміни.
2. Постав подані дієслова у 3-й особі множини. Запиши їх. Познач закінчення. Визнач дієвідміну.

Мовчати, стояти, співати, жити.

Пам'ятай! В українській мові, як і в російській, дієслова, залежно від особових закінчень, поділяються на дві дієвідміни.

- 307.** 1. Розглянь таблицю особових закінчень дієслів теперішнього часу.

Однина

Особа	I дієвідміна	II дієвідміна
<i>Я</i>	<i>пиш</i> <input type="text"/> у <i>чита</i> <input type="text"/> ю	<i>ходж</i> <input type="text"/> у <i>сто</i> <input type="text"/> ю
<i>Ти</i>	... <input type="text"/> еш <input type="text"/> єш	... <input type="text"/> иш <input type="text"/> їш
<i>Він (вона, воно)</i>	... <input type="text"/> є <input type="text"/> є	... <input type="text"/> ить <input type="text"/> їть

Множина

Особа	I дієвідміна	II дієвідміна
<i>Ми</i>	<i>пиш</i> <input type="text"/> ємо, <i>чита</i> <input type="text"/> ємо,	<i>ход</i> <input type="text"/> имо, <i>сто</i> <input type="text"/> їмо
<i>Ви</i>	... <input type="text"/> ете, <input type="text"/> ете,	... <input type="text"/> ите, <input type="text"/> їте
<i>Вони</i>	... <input type="text"/> уть <input type="text"/> ють	... <input type="text"/> ать <input type="text"/> ять

2. Зміни за особами дієслова *йти*, *співати*, *лежати*, *поїти*. Користуйся таблицею.

Зверни увагу! У закінченнях дієслів I дієвідміни пишуться букви **е, є, у** закінченнях дієслів II дієвідміни — **и, ї**.

- 308.** 1. Допоможи дієсловам 1-ї особи множини знайти своє закінчення. Доведи, що не помиляєшся.

люб..	
допомага..	-емо
сто..	-ємо
прославля..	-имо
бач..	-їмо
воз..	

2. Які з цих дієслів можна використати, щоб розказати про ставлення до Батьківщини? Склади й запиши речення.

- 309.** Спиши, вибираючи з дужок потрібну букву. Доведи, що не помиляєшся.

Ми з Оверком друж(е/и)мо — жив(е/и)мо, не туж(е/и)мо. Разом ход(е/и)мо до школи, поруч у класі сид(е/и)мо, разом з школи ід(е/и)мо і не свар(е/и)мось ніколи.

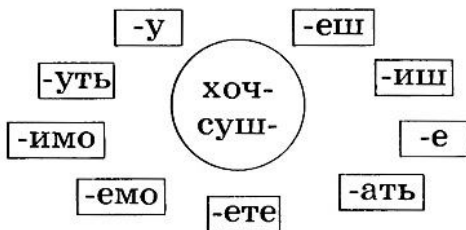
І. Муратов

- 310.** Прочитай текст. Добери до нього заголовок. Спиши, вставляючи замість крапок пропущені букви. Доведи, що не помиляєшся.

Ліс ще дріма.. в передранішній тиші. Непорушно сто.. дерева. Лише де-не-де прокин..ться пташка, непевним¹ голосом обізв..ться зі свого затишку.

За М. Коцюбинським

- 311.** А. 1. Поєднай основи дієслів із закінченнями й запиши.

¹ *Непéвним* — неуверенным.

Розрізняй!
они хотят — вони хочуть

2. З дієсловом II дієвідміни склади й запиши речення.

Б. Відгадай загадки. Спиши, вставляючи замість крапок пропущені букви.

1. Глян..ш — заплач..ш, подив..шся — скри-
в..шся, але яснішого в світі не знайд..ш. 2. Кру-
т..ться гадюкою, ніхто не переступ..ть. 3. У воді
вод..ться, з хвостом род..ться. А як вироста..,
хвіст відпада.. .

- 312.** 1. Погрупуйте дієслова за зразком за особами, додаючи особові займенники.

Зразок. *Я іду, біжу, прийду, прибіжу.*

Ідеш, біжить, прибіжу, прийде, біжу, іде, при-
йдеш, іду, прибіжиш, прийду, біжиш, прибіжить.

2. Визнач час дієслів. Зроби висновок про особові закін-
чення. Усно зміни ці дієслова за особами у множині. Що
можна помітити?

- 313.** Прочитай текст. Про що в ньому розповідається? Випиши
у стовпчик дієслова, вставивши замість крапок пропущені
букви і поряд (через риску) зазнач час, особу і дієвідміну
дієслів.

Любов до землі, до праці почина..ться саме в
твоєму віці. Якраз тепер ти пригляда..шся до
роботи старших, до того, як вочи орють, сі..,
догляда.. сходи, жниву

- 314.** Попрацюйте в парах.

1. Прочитайте. Доберіть дієслова, які відповідали б
змісту речень. Запишіть, вставляючи замість крапок ці
дієслова.

Є у ставу біла квітка — водяна
лілея. ... вона собі у воді. Радісно ...
свої пелюсточки до сонця. Ось ... на
білу квітку метелик. Хочє ..., бо вже
вечір ... . Раптом квітка ...:

— ..., метелику, ... собі інших квіток, бо я ... вночі спати під водою.

2. Визначте, яку роль у реченнях відіграють дібрані вами дієслова.

315. 1. Прочитай дієслова, додаючи подані префікси. Яке дієслово є «зайвим» у кожному ряду?

ви- — їдеш, сердиш, садиш, біжиш

з- — малюєш, береш, ліпиш, прасуєш

на- — кинеш, стелиш, ставиш, танцюєш

2. Запиши утворені дієслова. Познач у них закінчення. Поясни, чому в одних дієсловах закінчення *-иш*, а в інших — *-еш*, *-єш*.

316. А. Прочитай прислів'я. Запиши, розкривши дужки та ставлячи дієслова у потрібній особовій формі. Поясни правопис цих дієслів.

1. Перед розумом і сила (поступатися). 2. (Здобути) освіту — (побачити більше світу). 3. Неправдою світ (пройти), а назад не (вернутися). 4. Учений (водити), а невчений слідом (бродити).

Б. 1. Прочитай, добираючи та вставляючи замість крапок потрібні дієслова з правої колонки. Запиши текст. Познач закінчення дієслів.

— Ти ... із своєю сестричкою?

Я дружу. Ми з нею ... в зоопарк.

Довго ... біля клітки з мавпами.

Вони так смішно ... .

Обов'язково ... до слона.

Сестричка ...: — Які у нього товсті ноги. Які вуха лапаті!

ходити

стояти

дружити

кривлятися

дивуватися

підходити

2. Поясни правопис дієслів і виділених слів.

Український народний вислів

Переливати з пустого в порожнє —
повторювати те саме, ведучи малозмістовні
розмови.

§ 30. Повторення й узагальнення матеріалу, вивченого за рік

- 317.** 1. Прочитай. Які речення за метою висловлювання вжиті в тексті?

СВЯТО КВІТІВ

Від землі полинув теплий, ласкавий дух. Квітень настав. Свято квітів починається. Беріть, друзі, заступці та грабельки — і до роботи! Садіть троянди та тюльпани. Сійте матіолу, настурції, чорнобривці. Хай будуть схожі на квітники подвір'я ваших осель і ваших шкіл. (Із кн. «Веснянка».)

2. Спиши розповідні речення. Познач у них головні члени речення. Якими частинами мови вони є? А якими частинами мови виражені другорядні члени речення?

3. Чи є серед виписаних речень речення з однорідними членами?

4. Як називаються не виписані речення?

Завдання для допитливих

Зібралися якось Слова — різні Частини Мови — і почали між собою розмовляти.

— Я маю рід, а змінююсь лише за числами й відмінками.

— Добре тобі. А я мушу завжди ходити з тобою в парі, — зітхнула інша Частина Мови. — Навіть рід твій приймаю, і число, і відмінок.

— Що таке рід і число, я теж знаю, бо змінююсь за ними. А от що таке відмінок, мені невідомо. Я більше дружу з особами.

Які частини мови спілкувалися? Як ти про це довідався (лась)?

- 318.** 1. Прочитай текст. Про що в ньому розповідається? Спиши. Підкресли прикметники разом з іменниками, від яких вони залежать. Визнач їх число і відмінок. Поясни правопис.

ШАНА ДО УКРАЇНИ

У різних країнах світу є чимало свідчень вселюдської шани до України й українців. У Британії є великий пам'ятник князю Володимирі. Адже це

він понад тисячу років тому хрестив люд Київської Русі. Франція береже пам'ять про Анну, доньку Ярослава Мудрого, що була французькою королевою. У Канаді, США, Аргентині споруджені пам'ятники Тарасові Шевченку.

О. Єфімов

2. Який текст ти читав — розповідь, опис чи міркування? Доведи свою думку.

- 319.** 1. Спиши. Визнач час дієслів. У яких дієсловах цього не вдалося зробити? Поясни чому.

Надзвичайно поетичне свято Івана Купала припадає на 7 липня. Цього дня сонце **сходить**, грає, **купається** в річці. Трави й квіти набирають найбільшої сили, а опівночі має зацвісти папороть. На Гуцульщині вранці ходили збирати лікарські трави. Вважалося, що в цей день вони мають найбільшу лікувальну силу. У цей день люди **прикрашають** будинки з'єлом. Дівчата плетуть вінки з квітів і трав.

З журналу

2. Поясни правопис виділених слів.

3. А ти знаєш, як іще святкують Івана Купала? Якщо знаєш, розкажи.

Чи є слова *допомагати* й *допомога* спільнокореневими? До яких частин мови вони належать? Чи зміниться значення слова *роботи*, якщо наголос стоятиме на першому складі — *ро́боти*? Чи можна вважати спільнокореневими ці слова? Що означає слово *ро́бот*?

- 320.** 1. Прочитай вірш. Яке бажання висловлює поет?

МОЄ БАЖАННЯ

А я найбільше хочу	Щоб ні війни, ні голоду
Зробити так, щоб діти	Ніхто й ніде не знав,
Були завжди	Щоб кожен день
щасливими	до кожного
У всьому, всьому світі.	Приходив, як весна!

А. Костецький

2. Поясни правопис виділених слів.

Сторінка для допитливих

НАШІ ІМЕНА

Імена *Олег, Ольга* так само, як й *Ігор*, прийшли до нас із Скандинавії, де означали *святий, свята*. Дехто вважає, що *Ольга* означало *княгиня*.

Ім'я *Михайло* прийшло до нас із давньоєврейської мови, де *мі-ка-ель* означає *хто є, як Бог, схожий на Бога*.

Імена *Валентин, Валентина* запозичені з латинської мови й означають *бути сильним(ою), а ще володіти, правити*.

Валерій, Валерія. Це ім'я прийшло до нас з латинської мови й означало *бути здоровим, міцним*.

Колись листи закінчували чарівним словом «*vale*» (вале) — *бувай здоровий!*

А ось наші праслав'янські імена: *Лада* — богиня шлюбу, кохання, дружина, кохана. *Дана* — богиня води. *Богдан, Богдана* — Богом дані.

Костя, Костянтин. Константинополь — столиця давньої держави, що звалася Візантія. Правив нею в ті далекі часи імператор Костянтин. Ім'я походить від латинського *костанс*, що означає *постійний, рішучий*. Може, здогадалися, чому так названа столиця цієї держави?

Степан — з грецької мови, де *стефанос* означало *оздоблений вінок*. Так само з грецької мови прийшли до нас імена *Тарас*, що означало *бунтівливий* і *Микола*, де *ніке* означало *перемога*, а *лаос* — *народ*. Отже, *Микола* — *переможець народів*.

А з деякими іменами трапилися справжні курйози. Так, у книзі «Життя святих» розповідається, що в апостола Андрія були три учні родом із Скіфії (так колись називалася земля наших предків): *Інна, Римма* і *Пінна*. Ці чоловіки віддали життя за нову християнську віру. Загинули проповідники, а імена *Інна* і *Римма* збереглися, тільки ... стали жіночими й означають *бурхливий потік*.

Що ти знаєш? Що ти вмієш?

Перевір свої знання.

- Що ти знаєш про слова? А про речення? Текст?
- За якими ознаками вчені поділили слова на частини мови? Які з частин мови ти знаєш?
- Що цікавого ти можеш розповісти про іменник? Прикметник? Займенник? Дієслово?
- Яку роль у реченні виконують іменники, вжиті у називному відмінку? А в інших відмінках? Яку роль виконують дієслова?
- Які частини мови можна записати за поданими схемами:
ик, ий, уть?

- До яких частин мови належать слова з такими закінченнями: -а, -я, -е, -є, -ий, -ій, -уть, -ють, -ать, -ять?

Перевір свої уміння.

1. Добери синоніми до слів *хата, гарний, бігати*.
2. До поданих слів добери спільнокореневі, які були б різними частинами мови.

Свято, праця, пісня.

3. Поеднай (олівцем) слова з відповідними схемами.

Дош [= • - - • = •], тін [- - = • - • -] ,

дзвінок [= • =], яблуна [- • - -] .

4. Добери слова, які б мали таку будову:

□; □□; □□; □□□; □□□□; □□□□□.

5. 1. Прочитай опорні слова й словосполучення. Подумай, на яку тему можна скласти з ними текст.

Весна, зелена травичка, галявина, гратися в схованки, куці, випурхнути, розгорнути гілля, гніздечко, ячка, обережно, відійти, не турбувати.

2. Склади й запиши свій текст, дібравши заголовок.

6. Прочитай текст. Спиши, розкриваючи дужки.

Херсонес ... . Хвилі (битися) об берег. Море шумить ніби ро(з/с)повідає легенду про давнє місто-державу. Тепер тут (з/с)береглися лише фундаменти та (білий) (мармуровий) колони (храми). Кругом (червоніти) мак. Кажуть, де мак цвіте, там пролилася кров. А маку тут багато ... .

Цвіте ромашка. Повітря (с/з)повнене п'янкими пахощами моря і степових трав. А сонце (лити) своє гаряче (промінь), як і в давні часи.

ВІДГАДКИ

Вправа 29.	1. Черепаха. 2. Книжка.
Вправа 63.	1. Хмара. 2. Їжак. 3. Пилка.
Вправа 72.	1. Сопілка. 2. Дні тижня. 3. Крига. 4. Ялинка.
Вправа 75.	1. Вітер. 2. Вареник. 3. Гриб.
Вправа 119.	1. Їжак. 2. Курчата. 3. Котик.
Вправа 122.	Вірби.
Вправа 125.	1. Сонце. 2. Морква. 3. Жаба.
Вправа 131.	1. Маківка. 2. Капуста. 3. Ромашка.
Вправа 140.	1. Капуста. 2. Кропива.
Вправа 183.	1. Капуста. 2. Руки і пальці.
Вправа 202.	1. Ялинка. 2. Кавун. 3. Персик.
Вправа 216.	Кавун.
Вправа 227.	1. Диня. 2. Редиска.
Вправа 229.	Карнавал.
Вправа 237.	1. Троянда. 2. Бджола. 3. Ялина.
Вправа 244.	Кіт.
Вправа 246.	Займенник.
Вправа 251(Б).	1. Картопля. 2. Цибуля. 3. Слон.
Вправа 253.	1. Редиска. 2. Гриб. 3. Каштан. 4. Зерно. 5. Радіо.
Вправа 290.	1. Сонце. 2. Дерево. 3. Вишня (яблуко, груша).
Вправа 298(А).	1. Сопілка. 2. Улітку.
Вправа 311.	1. Сонце. 2. Річка. 3. Жаба.

ЗМІСТ

МОВА І МОВЛЕННЯ. ПРАВОПИС

Повторення вивченого в 3-му класі	5
§ 1. Усне й писемне мовлення. Звуки і букви. Норми української вимови	5
§ 2. Будова слова. Спільнокоренні слова	13
§ 3. Текст	18

РЕЧЕННЯ

§ 4. Речення. Види речень за метою висловлювання	21
§ 5. Головні та другорядні члени речення	24
§ 6. Зв'язок слів у реченні	27
§ 7. Однорідні члени речення	30

СЛОВО

§ 8. Частини мови	38
§ 9. Іменник	41
§ 10. Рід іменників	43
§ 11. Число іменників	45
§ 12. Відмінювання іменників. Відмінки	47
§ 13. Відмінювання іменників чоловічого та жіночого роду із закінченням <i>-а (-я)</i> в однині	51
§ 14. Повторення вивченого	65
§ 15. Відмінювання іменників чоловічого роду з нульовим закінченням та закінченням <i>-о</i>	69
§ 16. Відмінювання іменників середнього роду	72
§ 17. Відмінювання іменників жіночого роду з нульовим закінченням та іменника <i>мати</i>	76
§ 18. Відмінювання іменників — назв маленьких істот та іменників типу <i>ім'я</i>	79
§ 19. Відмінювання іменників у множині	82
§ 20. Прикметник	92
§ 21. Відмінювання прикметників чоловічого і середнього роду в однині	98
§ 22. Відмінювання прикметників жіночого роду	100
§ 23. Відмінювання прикметників у множині	107
§ 24. Займенник	113
§ 25. Дієслово	119
§ 26. Часи дієслова	121
§ 27. Змінювання дієслів теперішнього і майбутнього часу за особами й числами	125
§ 28. Неозначена форма дієслова	132
§ 29. Дієвідміни	135
§ 30. Повторення й узагальнення матеріалу, вивченого за рік	139
<i>Відгадки</i>	143